

ZIEMIA OBIECANA
STUDENCI BEZROBOCIE
FABRYKI PARKI TU WIM
CZTERY KULTURY

Paulina Tobiasz-Lis

**Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi
o przestrzeni miasta**

PIOTRKOWSKA
KONTRASTY FILM
LOFTY KAMIENICE
TRANSFORMACJA
SZTUKA NOWOCZESNA
CENTRUM ZAPLECZE WARSZAWY
MANUFAKTURA
KRYZYS
KULTURA
BIEDA PAŁACE
MIASTO AKADEMICKIE
ROZRYWKI

WŁÓKIENICTWO



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi o przestrzeni miasta



40 LAT

WYDAWNICTWA
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Paulina Tobiasz-Lis

**Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi
o przestrzeni miasta**



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Paulina Tobiasz-Lis – Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki, 90-131 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT

Jacek Kotus

SKŁAD I ŁAMANIE

Karolina Dmochowska-Dudek

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Paulina Tobiasz-Lis

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06236.13.0.D

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-898-1
ISBN (ebook) 978-83-7969-250-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

WPROWADZENIE	9
ROZDZIAŁ 1. UWARUNKOWANIA WYOBRAŻEŃ PRZESTRZENI MIAST	23
1.1. Cechy przestrzeni i ich wpływ na kształt wyobrażeń	23
1.1.1. <i>Elementy kompozycji urbanistycznej wpływające na wyobrażenia przestrzeni</i>	23
1.1.2. <i>Obrazowość, czytelność, informacyjność przestrzeni</i>	26
1.1.3. <i>Zmiany elementów przestrzeni w czasie</i>	28
1.1.4. <i>Rola stereotypów w kształtowaniu wyobrażeń przestrzeni</i>	29
1.2. Cechy indywidualne obserwatora i ich wpływ na kształt wyobrażeń	30
1.3. Podsumowanie	34
ROZDZIAŁ 2. REALNA PRZESTRZEŃ ŁODZI I JEJ ZMIANY	37
2.1. Zmiany funkcjonalne, demograficzno-społeczne i przestrzenne w Łodzi w latach 1989–2010	37
2.1.1. <i>Zmiany struktury funkcjonalnej</i>	37
2.1.2. <i>Zmiany struktury demograficzno-społecznej</i>	39
2.1.3. <i>Zmiany struktury przestrzennej</i>	42
2.2. Współczesny obraz przestrzeni Łodzi	51
2.2.1. <i>Struktura użytkowania ziemi</i>	51
2.2.2. <i>Najważniejsze elementy struktury przestrzennej</i>	54
2.2.3. <i>Sytuacja społeczno-gospodarcza</i>	57
2.3. Podsumowanie	59
ROZDZIAŁ 3. „MENTALNY ATLAS” ŁODZI I JEGO ZMIANY	61
3.1. Odrębne szkice Łodzi jako subiektywny obraz przestrzeni miasta	61
3.1.1. <i>Zasięg przestrzenny oraz orientacja odrębnych szkiców Łodzi</i>	61
3.1.2. <i>Elementy wyobrażeń przestrzeni Łodzi</i>	63
3.1.3. <i>Klasyfikacja odrębnych szkiców Łodzi</i>	66
3.1.4. <i>Obraz zbiorczy wyobrażeń przestrzeni Łodzi</i>	75
3.2. Czynniki różnicujące „atlas mentalny” Łodzi	79
3.2.1. <i>Czynniki endogeniczne</i>	79
3.2.2. <i>Czynniki egzogeniczne</i>	85
3.3. Postrzeganie czasu i zmian przestrzeni miasta przez mieszkańców Łodzi	87
3.4. Podsumowanie	92

ROZDZIAŁ 4. „MENTALNA ENCYKLOPEDIA” ŁODZI I JEJ ZMIANY	95
4.1. Symboliczny aspekt wyobrażeń przestrzeni Łodzi.....	95
4.1.1. <i>Zmiany symbolicznego aspektu wyobrażeń Łodzi w latach 1990–2010</i>	95
4.1.2. <i>Symboliczny obraz Łodzi w 2010 roku</i>	102
4.2. Miejsca znaczące w Łodzi.....	109
4.3. Wartościujący aspekt wyobrażeń przestrzeni Łodzi.....	112
4.3.1. <i>Waloryzacja przestrzeni miasta</i>	112
4.3.2. <i>Obraz „lepszych” i „gorszych” dzielnic w Łodzi w świadomości mieszkańców</i>	116
4.3.3. <i>Preferencje mieszkaniowe łodzian</i>	119
4.4. Podsumowanie.....	121
ROZDZIAŁ 5. INSTYTUCJONALNE DZIAŁANIA KSZTAŁTUJĄCE WIZERUNEK ŁODZI	123
5.1. Wizerunek miasta w świetle teorii marketingu terytorialnego	123
5.1.1. <i>Kształtowanie wizerunku miasta</i>	123
5.1.2. <i>Podmioty odpowiedzialne za kształtowanie wizerunku miasta</i>	125
5.1.3. <i>Instrumenty kształtowania wizerunku miasta</i>	126
5.2. Kształtowanie pożądanego wizerunku miasta Łodzi przez samorząd lokalny ..	131
5.2.1. <i>Strategia rozwoju klastra w Łodzi</i>	131
5.2.2. <i>Plan rozwoju lokalnego miasta Łodzi</i>	132
5.2.3. <i>Strategia rozwoju ulicy Piotrkowskiej</i>	133
5.2.4. <i>Strategia marki miasta Łodzi</i>	136
5.2.5. <i>Planowanie zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi</i>	139
5.2.6. <i>Wybrane elementy systemu prezentacji i identyfikacji miasta Łodzi</i>	144
5.2.7. <i>Przykłady komunikacji samorządu lokalnego z mieszkańcami Łodzi</i>	149
5.3. Podsumowanie.....	152
ZAKOŃCZENIE	155
BIBLIOGRAFIA	161
MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE	171
SPIS TABEL	173
SPIS RYCIN	173

Prezentowana książka powstała na podstawie rozprawy doktorskiej pt.: „Zmiany obrazu Łodzi w świadomości jej mieszkańców w okresie transformacji” przygotowywanej w latach 2007–2011 w Katedrze Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego Uniwersytetu Łódzkiego, pod kierunkiem Pana Profesora Jerzego Dzieciuchowicza. Jednocześnie, od 2008 roku pracuję w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Wielokrotne dyskusje nad pracą w obydwu zespołach pozwoliły spojrzeć na podejmowaną problematykę z różnych perspektyw i poszerzać ją o nowe wątki.

W tym miejscu, chciałabym w pierwszej kolejności złożyć serdeczne podziękowania promotorowi mojej pracy doktorskiej, Panu Profesorowi Jerzemu Dzieciuchowiczowi za cierpliwość i dbałość o każdy szczegół, każde zapisane słowo. Za wielogodzinne, żywiołowe i inspirujące rozmowy, które pozwoliły mi inaczej spojrzeć na podejmowane w pracy problemy, dziękuję Pani Profesor Krystynie Rembowskiej. Wreszcie, za dyskusję nad ostateczną wersją tej książki, pomoc i zaangażowanie w proces jej wydania, składam gorące podziękowania Panu Profesorowi Andrzejowi Suliborskiemu. Dziękuję wszystkim koleżankom i kolegom – pracownikom Katedry Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego oraz Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej za ich wsparcie w trakcie przygotowywania rozprawy i słowa konstruktywnej krytyki, które pomogły w osiągnięciu zamierzonego celu.

Szczególne podziękowania składam także recenzentom mojej rozprawy doktorskiej, Pani Profesor Elżbiecie Szkurlat z Uniwersytetu Łódzkiego i Panu Profesorowi Jackowi Kotusowi z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, za cenne uwagi, które pozwoliły nadać książce ostateczny kształt.

Dziękuję również moim najbliższym, w szczególności Mężowi Piotrowi za zrozumienie i motywację do pisania pracy oraz Rodzicom za miłość i wsparcie okazywane mi przez całe życie. Tę książkę dedykuję pamięci mojej Mamy, która zawsze pierwsza czytała wszystko co napisałam. Tej pracy nie zdążyła przeczytać.

Paulina Tobiasz-Lis
Łódź, maj 2013 roku

WPROWADZENIE

Problematyka badawcza

Wszystkie miasta na świecie są zapisem pewnych zmaterializowanych idei społecznych, politycznych, czy estetycznych, które stale odczytywane przez użytkowników prowadzą do wykształcenia się w ich świadomości trwałych wyobrażeń. K. Lynch (1960) w swojej pracy „*The image of the city*” po raz pierwszy wykazał obrazotwórczą rolę przestrzeni miejskiej i udowodnił, iż jest ona przedmiotem ludzkich doświadczeń i przeżyć. Podkreślał jednocześnie, że obraz miasta w świadomości jego mieszkańców jest nie tylko wynikiem ich bezpośrednich kontaktów z miejską rzeczywistością, ale może być także wynikiem różnego rodzaju pośrednich działań.

Łódź jest przykładem miasta, którego społeczny, subiektywny obraz bardzo długo obciążony był tzw. syndromem złego krajobrazu miejskiego ukształtowanego przez proces gwałtownej industrializacji w drugiej połowie XIX wieku. Powszechnie, zarówno w badaniach mieszkańców, jak i osób z zewnątrz panowała negatywna opinia o Łodzi, jako mieście fabryk, dymiących kominów, biednej klasy robotniczej, brudnym i zaniedbanym. Ukształtował się stereotypowy obraz miasta, który bardzo trudno zmienić (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2007). W wyniku upadku przemysłu włókienniczego, będącego podstawą egzystencji Łodzi, lokalne władze próbują zmienić oblicze miasta. Poszukuje się innych dróg rozwoju w dziedzinie nowoczesnych technologii, w sferze nauki, kultury, w branży turystycznej. W wyniku transformacji gospodarki i przestrzeni miasta tworzy się nowe materialne „polis”. Zmieniać powinno się zatem także doświadczenie Łodzi i jej wyobrażenia Łodzi w świadomości mieszkańców i gości, czyli nowe „metapolis”¹.

Książka koncentruje się na zmianach wyobrażeń Łodzi we wszystkich aspektach badań percepcyjnych wymienionych w klasyfikacji dokonanej przez R. M. Downsa (1970). Aspekt strukturalny (opisowy) dotyczy fizycznej struktury środowiska miejskiego, a wyobrażenia tego typu można za J. A. Russelem i L. M. Wardem (1982) określić „atlasem mentalnym”. Aspekty: wartościujący,

¹ Według M. Janiaka (2006 s. 25) „Każde miasto na świecie składa się z tego co materialne (tzw. polis): budowli, ulic, parków, itd. i tego co niematerialne (tzw. metapolis) czyli ludzkich, subiektywnych doświadczeń miasta, postrzegania przestrzeni miejskich, wyobrażeń na ich temat i przeżyć w nich mających miejsce”.

obejmujący również elementy symboliczne przestrzeni i preferencyjny, związane są odpowiednio z oceną i priorytetami przestrzennymi powstałymi na podstawie wyobrażeń i emocjonalnych związków mieszkańców z miastem i stanowią tzw. „mentalną encyklopedię”.

Problematyka podejmowana w książce mieści się w szeroko pojętej geografii społecznej miast, jednakże przedmiot prowadzonych badań, którym jest przestrzeń subiektywnie odzwierciedlona w ludzkich wyobrażeniach, pozwala osadzić ją przede wszystkim w nurcie geografii percepcji. Badania sposobu postrzegania przestrzeni i samej przestrzeni doświadczanej przez człowieka, mają w geografii długą tradycję. Już w 1947 roku J. K. Wright zaproponował rozwinięcie zainteresowań i badań geografów nad obrazem świata zawartym w ludzkich wyobrażeniach, uznając je za współczesną *terra incognitae* (Wright 1947). U podstaw rozwoju geografii percepcji należy upatrywać idee behawioryzmu i humanizmu, stąd często jest ona uznawana za jeden z kierunków geografii behawioralnej i humanistycznej, które pomimo różnic w swych filozoficznych założeniach uzupełniają się na gruncie badania wyobrażeń (Mordwa 2003).

Pomimo nowego podejścia obejmującego szerokie spektrum tematyki badawczej², zwrócenia większej uwagi na procesy poznawcze człowieka i ich uwarunkowania, badania behawioralne w geografii wpisują się w neopozytywistyczną formułę uprawiania nauki, co stanowiło podstawę ich krytyki przez geografów humanistycznych. Koncepcje humanizmu trafiły do geografii dopiero pod koniec lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia, ale F. Znaniecki (1938) już w okresie międzywojennym proponował odejście od fizykalnego (scjentyistycznego) modelu przestrzeni w kierunku ujmowania jej poprzez „współczynnik humanistyczny” – nakazujący postrzegać przestrzeń nie tylko jako twór fizykalny, lecz również jako „wartość przestrzenną”, a więc to, co dany fragment przestrzeni fizycznej znaczy dla danego człowieka (Znaniecki 1938). Według Y. F. Tuana (1974) geografia humanistyczna zajmuje się badaniem przestrzeni odbieranej, odczuwanej i wartościowanej przez ludzi za pomocą zmysłów, w celu lepszego zrozumienia człowieka i jego warunków, za pomocą wyjaśniania znaczenia, pojęć i aspiracji względem tej przestrzeni. Dokonuje się tego nie za pomocą klasycznych metod statystycznych, ale pogłębionych studiów pojedynczych przypadków – jednostek. Takie badania pozwalają lepiej zrozumieć

² Początkowo badano zachowania przestrzenne lub percepcję środowiska. Wraz ze wzrostem akceptacji podejścia behawioralnego rozszerzał się zakres badanych zagadnień. Około 1972 roku Golledge, Brown i Williamson wyróżnili w geografii człowieka 5 głównych grup badań behawioralnych:

- 1) badania procesu podejmowania decyzji i dokonywania wyboru (z ang. *choice behaviour*),
- 2) analizę przepływu informacji,
- 3) modele poszukiwania i uczenia się (z ang. *search and learning*),
- 4) badania zachowania się wyborców,
- 5) badania percepcji (Walmsley, Lewis 1997).

„rolę i miejsce człowieka jako osoby w przestrzeni miejskiej, (...) czy też świat przeżyć wewnętrznych oraz ich manifestacje przestrzenne”, a więc „związków człowieka ze strukturami miejskimi” (Jędrzejczyk 2004, s. 9).

Poruszane w książce zagadnienia mieszczą się również w nurcie socjologii miasta, psychologii środowiskowej, a także w teorii urbanistyki i architektury. Podjęcie dyskusji na temat wizerunku Łodzi, jego zmian wynikających z uwarunkowań o charakterze globalnym i lokalnym, a także kwestii jego kształtowania i społecznego odbioru zbliżają tę problematykę do zagadnień marketingu terytorialnego. Interdyscyplinarność problematyki wymagają uwzględnienia koncepcji, refleksji i wniosków badaczy także innych dyscyplin niż geografia społeczna.

Przedmiot i cele pracy

Przedmiotem prowadzonych badań były zmiany wyobrażeń Łodzi w świadomości mieszkańców miasta. Biorąc pod uwagę determinanty kształtujące wyobrażenia przestrzeni badano wpływ zmian realnej przestrzeni miasta oraz działania instytucjonalne władz lokalnych nad planowaniem jego rozwoju.

Dotychczasowe studia nad wyobrażeniami i wizerunkiem miast, dotyczyły wielu różnych ośrodków i ich mieszkańców zarówno w Polsce, jak i na świecie, w tym także Łodzi. Prezentowana praca jest oryginalna nie tylko ze względu na dynamiczne ujęcie problemu, ale również dlatego, że uwzględnienia działań jednostek samorządu terytorialnego w kształtowaniu nowego wizerunku Łodzi.

Podjmując problem wyznaczono dwa główne cele badawcze – poznawczy i praktyczny. Celem poznawczym badań było określenie kierunków i dynamiki zmian wyobrażeń Łodzi w świadomości mieszkańców miasta oraz roli czynników determinujących te zmiany. Uwzględniono zarówno cechy samej przestrzeni i jej użytkowników, jak i instytucji odpowiedzialnych za rozwój miasta. Celem aplikacyjnym badań była konfrontacja realnej przestrzeni i wyobrażeń miasta oraz ich zmian, z wizerunkiem pożądanym. Takie ujęcie pozwoliło zaobserwować podobieństwa i różnice pomiędzy tymi trzema obrazami Łodzi, a także wysunąć wnioski dotyczące kształtowania wizerunku miasta w przyszłości. Jego perspektywiczny obraz jest niezwykle istotny dla wyznaczenia odpowiednich kierunków rozwoju miasta. W kontekście celów głównych sformułowano szereg zadań badawczych, znajdujących swoje odzwierciedlenie w poszczególnych rozdziałach pracy.

Zakres rzeczowy książki obejmuje zmiany realnej przestrzeni i wyobrażeń Łodzi oraz ich wzajemne relacje, a także działania podejmowane przez samorząd lokalny w celu kształtowania wizerunku miasta w nowej rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Praca zawiera również wyniki badania kształtowania subiektywnego obrazu Łodzi w świadomości mieszkańców. Pominięto natomiast analizę działań władz miasta skierowanych do otoczenia zewnętrznego oraz ich odbiór społeczny przyjmując, że wszelkie działania prorozwojowe

danego ośrodka są uzależnione od wyobrażeń miasta w świadomości mieszkańców, a promocja wewnętrzna poprzedza promocję zewnętrzną (Glińska 2008).

Zakres przestrzenny pracy wyznaczają granice administracyjne miasta Łodzi. W prowadzonych badaniach społecznych wykorzystano podział Łodzi na dzielnice urbanistyczne dokonany przez K. Karskiego wraz z zespołem (1990) oraz kompatybilny do niego podział Łodzi na dzielnice osiedlowe dokonany przez M. Kotera z zespołem (1994).

Zakres czasowy badań obejmuje lata 1989–2010. Pierwszą cezurę czasową uznaje się za początek okresu transformacji polityczno-gospodarczej w Polsce, a druga jest datą zakończenia badań społecznych prowadzonych na potrzeby pracy.

Podstawy teoretyczne badań

Podstawową kategorią teoretyczną dla prezentowanej książki jest **przestrzeń** interpretowana we współczesnej geografii z różnych punktów widzenia, co wynika z różnorodności postaw i podejść teoretyczno-metodologicznych. Tradycyjnie przestrzeń miała przede wszystkim wymiar fizyczny jednak w ramach społeczno-kulturowego zwrotu geografii człowieka, interpretację przestrzeni wzbogacono o aspekty społeczne oraz kulturowe, w większym stopniu zwracając uwagę na fakty jednostkowe i odwołując się do wiedzy potocznej (Lisowski 2003). Przestrzeń jest odczuwana intuicyjnie przez przeciętnego człowieka, i każdy kto ma z nią bezpośredni kontakt, doświadcza jej również emocjonalnie, czyli pozarozumowo.

W prezentowanej książce przyjęto koncepcję **przestrzeni kulturowej**, która we współczesnej geografii jest rozumiana jako zbiór przedmiotów (przestrzeń fizyczna), czy środowisko człowieka (przestrzeń ekologiczna), postrzegane i wywołujące określone przeżycia człowieka, a jednocześnie stanowiące dla niego nośniki znaczeń nadawanych poszczególnym obiektom, czy obszarom. Przestrzeń kulturowa stanowi zbiór wielowymiarowych i wielowątkowych przestrzeni doświadczanych przez ludzi. Po licznych polemikach na łamach wielu zagranicznych, ale także polskich czasopism geograficznych nikt już nie wątpi, że „obiektywne i subiektywne są różnymi płaszczyznami tej samej przestrzeni. Stanowią dychotomię i jednocześnie nierozłączną parę jak dzień – noc, życie – śmierć, dobry – zły. Nie można oderwać obiektywnego od subiektywnego, ponieważ pozbawiamy świat jednego z wymiarów, w którym żyjemy”. (Kaczmarek 2001, s. 25–33)

Realizacja podstawowych celów pracy odnosi się do książki K. Lyncha „*The image of the city*” (1960), która zmieniła sposób myślenia o przestrzeni nie tylko geografów, ale także architektów i urbanistów, psychologów środowiskowych, socjologów przestrzeni i w dalszym ciągu stanowi wzorzec dla przedstawicieli tych dyscyplin, które podejmują problem interakcji człowiek-środowisko. Według K. Lyncha (1960, s. 131), **percepcja przestrzeni** to „(...) dwutorowy

proces pomiędzy obserwatorem i przedmiotem obserwacji. To co dostrzega obserwator jest formą zewnętrzną, ale to w jaki sposób interpretuje i kieruje on swą uwagę na tę formę wpływa na to, co naprawdę widzi.” (Lynch 1960 str. 131). Na podstawie tak sformułowanej definicji, K. Lynch (1960) wyznaczył trzy elementy wyobrażenia, takie jak: identyfikacja, struktura i znaczenie. Identyfikacja rozumiana jest jako rozpoznanie obiektu w przestrzeni, jako odrębnej jednostki. Pojęcie struktury oznacza ujęcie w wyobrażeniu przestrzennej relacji między obiektem i obserwatorem oraz innymi obiektami. Natomiast znaczenie wskazuje na praktyczne i emocjonalne wartościowanie obiektu przez człowieka – obiekt musi „coś” znaczyć dla odbiorcy. Taki podział umożliwił K. Lynchowi (1960) sformułowanie definicji dwóch podstawowych kategorii środowiska miejskiego, takich jak: obrazowość (ang. *imageability*) i czytelność (ang. *legibility*). Cechy te decydują o możliwościach zapamiętywania elementów środowiska i zostaną szczegółowo omówione w pierwszym rozdziale książki. K. Lynch (1960) rozpropagował w literaturze pojęcie map wyobrażeniowych³ (ang. *mental maps*), dla określenia odzwierciedlenia struktury miasta w świadomości mieszkańców, która składa się z pięciu elementów: punktów orientacyjnych, węzłów, ścieżek, krawędzi i obszarów.

Wszystkie prace K. Lyncha, także te późniejsze: „*What time is this place?*” (1972) oraz „*Good city form*” (1984), łączy zainteresowanie subiektywną rzeczywistością pojedynczych ludzi. Są również dowodem poszukiwania różnych dróg dla zrozumienia i wyjaśnienia sposobu, w jaki człowiek postrzega otaczającą go przestrzeń. K. Lynch (1960) przede wszystkim jako pierwszy wykazał wpływ sposobu zagospodarowania miasta na procesy percepcji oraz na jakość środowiska, akcentując istotność czytelności struktury przestrzeni. Idea badania wyobrażeń za pomocą szkiców, zaprezentowana w pracy „*Image of the city*” (1960), spotkała się z dużym zainteresowaniem i znalazła wielu kontynuatorów (m.in.: Appleyard 1970, Pocock, Hudson 1978, a w Polsce: Libura 1983, 1988, Bartnicka 1986, 1989, Mordwa 1993, 2003), ale nie uniknęła uzasadnionej krytyki. Zwrócono przede wszystkim uwagę na ograniczenie tej metody jedynie do badania fizycznej struktury miasta z pominięciem odczuć, postaw i preferencji mieszkańców. Zaczęły powstawać prace osadzone w nurcie wartościującym i symbolicznym, które stanowią istotne uzupełnienie i wzbogacenie strukturalnego aspektu wyobrażenia przestrzeni miejskiej (np. prace: Goulda 1966, Francescato, Mebane 1973, a w Polsce prace m.in.: Słodczyka 1984, Wallisa 1967, 1969, 1971, 1977, B. Jałowieckiego 1980, 1982, 1989, 1996, 2000a, 2000b, Grzelaka i Zaryckiego 2004, Bagińskiego i Damurskiego 2009).

³ Mapy wyobrażeniowe K. Lyncha są geograficznym synonimem map poznawczych (ang. *cognitive maps*) Tolmana wprowadzonych do literatury psychologicznej już 1948 roku, które można zdefiniować jako percepcyjną reprezentację przestrzeni opartą na uczeniu się znaków środowiska (Hauziński 2003).

W opozycji do kategorii przestrzeni w naukach społecznych, sformułowano kategorię miejsca. Jak pisze Y. F. Tuan (1987) „miejsca stanowią centra odczuwalnych wartości”. Przekształcanie przestrzeni fizycznej, czy ekologicznej w przestrzeń kulturową rozumianą jako zbiór miejsc znaczących, związane jest z nadaniem jej wymiaru symbolicznego w sensie indywidualnym i zbiorowym (Lisowski 2003). Koncepcja miejsca jest rozwijana w ramach nurtu geografii humanistycznej oraz w geografii społecznej i socjologii przestrzeni (np. prace Paasiego 2002, 2004, Relpha 1976, Tuana 1974, 1987, Jędrzejczyka 2001, 2004, Rembowskiej 2002, 2004, Madurowicza 2002, Sagan 1995, 2000, Kaczmarka 2001, 2005, Kotusa 2007, Wallisa 1977, 1990 i inni).

Wśród prac dotyczących szeroko pojętej problematyki percepcji przestrzeni ważne miejsce w polskiej literaturze stanowią publikacje prezentujące wyniki badań w skali regionalnej. Wyróżnić należy wśród nich prace osadzone w nurcie wartościującym i preferencyjnym (Słodczyk 1984) oraz te dotyczące tożsamości, świadomości i identyfikacji regionalnej, więzi z regionem (Jałowiecki 1989, 1996, Rembowska 2000, 2004, Szczepański 1993, 2003, Jałowiecki, Szczepański 2006). Podejmowano także badania stereotypów regionalnych, który akcentują informacyjny komponent procesu percepcji, oparty na wiedzy mieszkańców na temat otaczającej ich przestrzeni (Rykiel 1991, Szkurlat 2004, 2006). K. Gwosdz (2001) analizował z kolei zmiany subiektywnego obrazu regionu przemysłowego Górnego Śląska w okresie transformacji systemowej.

Wśród najbardziej aktualnych prac prezentujących problematykę percepcji przestrzeni w geografii społecznej i naukach pokrewnych, a zarazem podsumowujących dotychczasowe osiągnięcia tych dyscyplin w zakresie doświadczenia i postrzegania miast, należy wyróżnić dwie prace pod redakcją M. Madurowicza pt. „*Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*” (2007) oraz „*Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*” (2010). Problematyka poszczególnych artykułów dotyczy uwarunkowań procesu percepcji, poszczególnych aspektów wyobrażeń, możliwości zastosowania prowadzonych badań.

Wyobrażenia przestrzeni, są w prezentowanej książce rozumiane jako splot tego, co człowiek wie o danym środowisku i uczucia jakie ono w nim wywołuje. Innymi słowy wyobrażenie to zbiór elementów poznawczych i wartościujących. Pierwsze z nich odnoszą się do wszystkich tych atrybutów, poprzez które człowiek identyfikuje, czy opisuje charakter przestrzeni, drugie zaś są reprezentacją stosunku i odczuć człowieka powstałych wskutek doświadczeń związanych z mieszkańcami, obiektami czy organizacjami obecnymi w tej przestrzeni. W pracy przyjęto podział wyobrażeń zaproponowany przez J. A. Russela i L. M. Warda (1982), na wiedzę zlokalizowaną (*ang. locational knowledge*), nazwaną przez nich „atlasem mentalnym” oraz wiedzę niezlokalizowaną (*ang. non-locational knowledge*), będącą swoistą „encyklopedią mentalną” danej przestrzeni, na którą składają się między innymi wyobrażenia miasta o charakterze symbolicznym i wartościującym.

Ze względu na fakt, iż percepcja przestrzeni jest procesem fascynującym badaczy różnych dyscyplin naukowych podejmujących problematykę interakcji człowiek–środowisko, obok jej licznych, czasem mocno zróżnicowanych definicji, pojawia się szereg koncepcji dotyczących jego uwarunkowań. Większość z nich skupia się jednak na cechach przestrzeni będącej przedmiotem percepcji i na cechach obserwatora, nawiązując tym samym do definicji procesu kształtowania wyobrażeń przestrzennych, sformułowanych w pracy K. Lyncha (1960).

M. Bartnicka (1989) wyróżniła grupę czynników przestrzennych i grupę czynników indywidualnych, które nazwała odpowiednio egzogenicznymi i endogenicznymi. E. Chądzyńska (2004) zwróciła dodatkowo uwagę na wiedzę o przestrzeni, to jest doświadczenia i opinie innych osób, które mogą znacząco wpływać na indywidualny obraz miasta. Z kolei B. Jałowiecki (2000b) podkreślał stały, codzienny, wieloletni kontakt z poszczególnymi obiektami, ikonograficzny obraz konkretnych miejsc w różnego rodzaju źródłach informacji o przestrzeni, a także wpływ miejsca zamieszkania na wartościowanie przestrzeni miejskiej. J. Kaczmarek i E. Szafrąska (2007), pisząc o społecznym poziomie percepcji przestrzeni zwrócili uwagę na przestrzenne, ale także szersze – społeczno-kulturowe uwarunkowania tego procesu, które dodatkowo są zmienne w czasie:

„Poziom społeczny percepcji przestrzeni ma charakter kontekstualny i jest uzależniony od zmieniającej się sytuacji społecznej oraz kontekstu kulturowego (czasowego i przestrzennego) tego procesu. W nie mniejszym stopniu zależy także od osobniczych właściwości postrzegającego podmiotu i jego oczekiwań w stosunku do postrzeganych obiektów. Wreszcie, po trzecie, zależy także choć wcale nie w największym stopniu, od właściwości obiektów, które są postrzegane” (Kaczmarek, Szafrąska 2007, s. 56).

Również w pracy T. Siwka (2011), której celem jest podsumowanie dotychczasowej wiedzy na temat percepcji przestrzeni, rozproszonej w licznych publikacjach, wśród uwarunkowań kształtowania wyobrażeń przestrzeni, Autor zwraca uwagę na kwestie indywidualne – wiek, kondycję fizyczną, indywidualne potrzeby i wartości, status społeczny, ale także na poziom rozwoju społecznego, który powoduje między innymi wzrost mobilności przekładający się na szerszą wiedzę o przestrzeni. T. Siwek (2011) podkreśla także znaczenie indywidualnych doświadczeń przestrzeni w procesie percepcji, które są ściśle związane z konkretnymi miejscami na ziemi (miejsce urodzenia, wychowania, pierwszej pracy itp.).

Pojęcia **przemian, zmian**, należy rozumieć jako przekształcenie jakiegoś fragmentu, czy zakresu rzeczywistości (Szczepański 1999), w wyniku którego poszczególne formy, czy obiekty stają się inne niż poprzednio – ulegają przeobrażeniom, zmieniają wygląd zewnętrzny, charakter. Zmiana, wg. M. S. Szczepańskiego (1999, s. 505) następuje jeżeli „w pewnym systemie lub zbiorowości powstają nowe elementy składowe lub znikają elementy dotychczas występujące, lub jeżeli powstają nowe stosunki między tymi elementami, czy zanikają stosunki dotychczas istniejące”. W pracy zwrócono uwagę na zmiany zarówno

realnego, jak i subiektywnego obrazu Łodzi, które następowały w wyniku przemian politycznych, gospodarczych i społecznych w okresie transformacji ustrojowej w Polsce po 1989 roku.

W prezentowanej książce zwrócono uwagę na działania władz lokalnych, które po 1990 roku⁴ mają realny wpływ na zmiany przestrzeni miejskiej. Z tego względu dokonano przeglądu literatury z zakresu teorii marketingu terytorialnego, w której kluczową kategorią, jest kategoria wizerunku.

Termin **wizerunek** (ang. *image*) jest najogólniej używany w teorii marketingu, jako wyrażenie określające sumę poglądów, postaw i wrażeń, jakie dana osoba lub grupa ma w stosunku do danego obiektu, którym może być przedsiębiorstwo, produkt, marka, osoba lub miejsce. Po raz pierwszy pojęcie to zostało odniesione do miasta w latach 50. dwudziestego wieku przez B. Grdenera i S. Levy'ego, którzy rozumieli je jako „pewien obraz rzeczywistości miejskiej lub wyobrażenie o niej” (Glińska 2008, s. 44). A. Szromnik (2007) pod określeniem „wizerunek miasta” rozumie całokształt subiektywnych wyobrażeń rzeczywistości, które wytworzyły się w umysłach ludzkich jako efekt percepcji, oddziaływań mediów i nieformalnych przekazów informacyjnych. Według niego jest to mentalny obraz miasta będący wewnętrznym odbiciem w umysłach różnych jednostek i grup społecznych, a więc pewną przefiltrowaną, mentalną reprezentacją rzeczywistości miejskiej. W swojej definicji, nawiązuje także do czynników, które kształtują określony wizerunek miasta. Nazywa je filtrami i utożsamia z cechami osobowościowymi i społecznymi zarówno poszczególnych jednostek, jak i ich zbiorowości oraz wpływem otoczenia – rodzinnego, zawodowego, towarzyskiego i szerszego otoczenia społecznego.

Definicje te wydają się być tożsame z definicjami wyobrażenia utrwalonymi na gruncie badań geograficznych, omówionymi powyżej. Tym bardziej należy w tym miejscu mocno podkreślić, iż w pracach dotyczących marketingu, pojęcia wizerunku i wyobrażenia bywają traktowane jako synonimy i są często stosowane wymiennie. A. Szromnik (2007) na podstawie przeglądu sposobów definiowania terminu „wizerunek” w literaturze polskiej i zagranicznej zauważył, iż jest on powszechnie utożsamiany z:

- wyobrażeniem ukształtowanym w umysłach ludzkich,
- obrazem pojęciowym realnego zjawiska, przedmiotu, osoby, procesu,
- mentalnym odbiciem rzeczywistości w świadomości otoczenia,
- skojarzeniem, jakie nasuwa się na myśl o osobie lub instytucji,
- subiektywnym odwzorowaniem rzeczywistości w świadomości adresatów,
- emocjonalnym jego odbiorem bez zniekształcania jego istoty.

Niemniej jednak, trudno zgodzić się z klasyczną interpretacją tego pojęcia przez przedstawicieli marketingu terytorialnego, którzy dzielą wizerunek na: obiektywny (tak, jak jest), subiektywny (tak, jak dana jednostka terytorialna jest

⁴ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)

postrzegana) i pożądana (tak, jak byśmy chcieli postrzegać daną jednostkę terytorialną). Czy można bowiem mówić o wizerunku obiektywnym, kiedy z natury jest to pojęcie odnoszące się do procesu zmysłowego, specyficznego dla każdego podmiotu?

Połączenie w prezentowanej pracy obydwu podejść do subiektywnego obrazu przestrzeni miejskiej wynika z faktu, iż marketing terytorialny wykracza poza tradycyjne granice geografii percepcji i podejmuje istotny problem kształtowania wizerunku przez samorząd terytorialny. W tytule książki zdecydowano się jednak wykorzystać tradycyjne, ugruntowane pojęcie stosowane w naukach geograficznych, jakim jest wyobrażenie.

Metody i materiały badawcze

Zmiany realnej przestrzeni Łodzi w płaszczyźnie społecznej i przestrzenno-funkcjonalnej, będące efektem ostatnich dwudziestu lat transformacji systemowej w Polsce zaprezentowano na podstawie kameralnych studiów literatury, danych statystycznych dotyczących ludności i gospodarki miasta oraz dokumentacji planistycznej, a także bezpośredniej inwentaryzacji prowadzonej w terenie. Najważniejsze czynniki indywidualne i przestrzenne, które wpływają na wyobrażenia miasta zidentyfikowano na podstawie dostępnej literatury przedmiotu i poddano weryfikacji podczas prowadzonych badań społecznych.

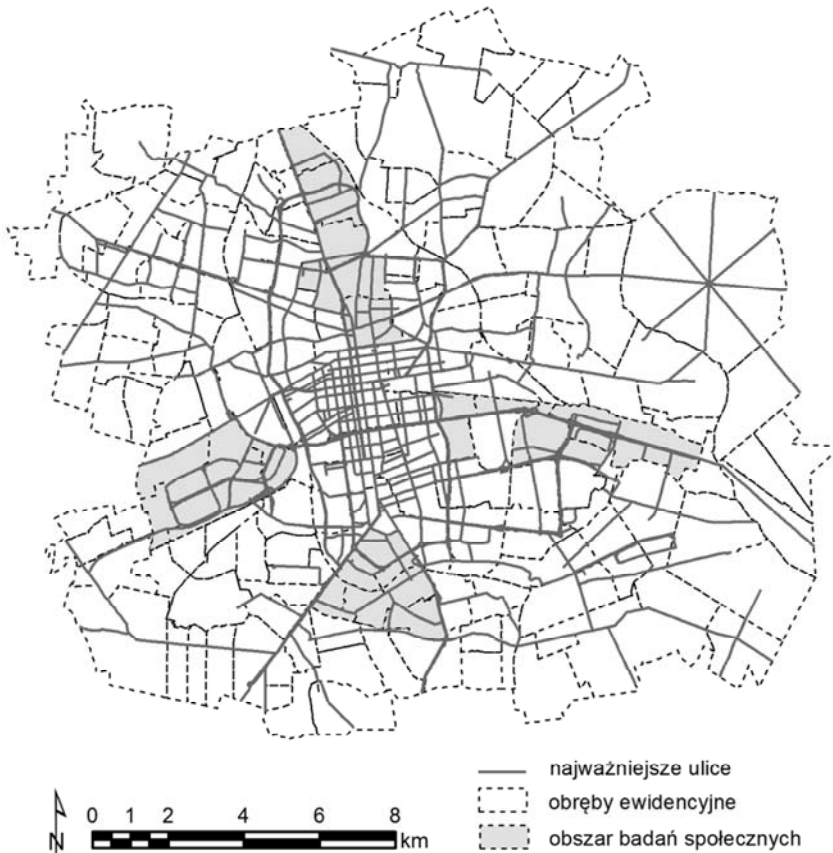
Najbardziej istotne znaczenie z punktu widzenia niniejszej pracy mają publikacje prezentujące dotychczasowy obraz Łodzi w świadomości mieszkańców, przede wszystkim prace S. Mordwy (1993, 2003), w których zaprezentowano wyniki zarówno strukturalnego, jak i wartościującego i preferencyjnego aspektu wyobrażeń miasta. W ramach tej problematyki ukazał się szereg artykułów, m. in. J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1993, 2007), E. Szkurląt (2006), S. Mordwy (2009), E. Boryczki i M. Sokołowicza (2010), J. Majchrzyk (2010), P. Tobiasz-Lis (2008, 2010a). Na uwagę zasługuje także praca Z. Rykla (1999) pt. *„Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców”*, w której obok rozważań teoretycznych, dokonano analizy empirycznej świadomości terytorialnej w Łodzi, a wyniki porównano z wcześniejszymi badaniami prowadzonymi przez W. Piotrowskiego (1966). Należy podkreślić także znaczenie poznawcze pracy E. Szkurląt (2004) pt. *„Więzi terytorialne młodzieży z miastem”*, która przedstawia wyniki badań prowadzonych w kilku miastach Polski, w tym także w Łodzi i prezentuje zmienność w przestrzeni i w czasie poziomu więzi młodych mieszkańców z ich otoczeniem. Z perspektywy marketingu terytorialnego, warto wyróżnić opracowanie pod redakcją T. Domańskiego (2008) pt. *„Marka dla Łodzi. Strategiczne budowanie wizerunku miasta”*, w którym zestawiono subiektywny obraz Łodzi w świadomości różnych grup docelowych dla kształtowania wizerunku miasta: studentów, przedsiębiorców, uczestników spotkań o charakterze naukowym,

kulturalnym, inwestorów zagranicznych z obrazem miasta prezentowanym w prasie.

Zmiany wyobrażeń miasta, opinii oraz postaw, jakie przyjmują wobec niego mieszkańcy, zostały określone w rezultacie porównania wyników własnych badań społecznych, z wynikami badań prowadzonych w Łodzi wcześniej przez innych autorów. W pracy wykorzystano zarówno stosowane wcześniej metody badania strukturalnego aspektu wyobrażeń przestrzeni, jak i metody jej wartościowania, minimalizując w ten sposób problem porównywalności danych uzyskiwanych przez różnych autorów w różnych grupach respondentów. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż cechą właściwą badań nad wyobrazeniami jest znaczne obciążenie wyników elementem subiektywności, w związku z czym, wydaje się, iż istotniejsze dla możliwości porównywania uzyskiwanych wyników są zastosowane metody aniżeli indywidualne cechy respondentów.

W celu uzyskania aktualnego, obrazu miasta w świadomości mieszkańców, w latach 2009–2010 przeprowadzono 800 standaryzowanych wywiadów kwestionariuszowych oraz 20 pogłębionych wywiadów swobodnych i 20 esejów fotograficznych, które jako rodzaj przedstawień wizualnych są, zwłaszcza w przypadku problemów dotyczących relacji człowiek-środowisko, wykorzystywane w geografii społecznej jako narzędzia badawcze od początku istnienia tej dyscypliny (Rose 2010). Rola fotografii jako metody badawczej w naukach społecznych staje się w ogóle coraz bardziej istotna, co wiąże się z rosnącym zainteresowaniem tych nauk tworzeniem, interpretowaniem i posługiwaniem się wizualnymi reprezentacjami rzeczywistości. Mówi się o zwrocie obrazowym, nazywanym także zwrotem piktorialnym (ang. *pictorial turn*) lub zwrotem ikonycznym we współczesnej humanistyce (Zeidler-Janiszewska 2006, Kawecki 2010).

Dobór respondentów do wywiadów kwestionariuszowych miał charakter celowy, co w przypadku niewielkich prób oraz analiz o charakterze jakościowym pozostaje uzasadnione. Podstawowym kryterium wyboru osób, z którymi prowadzono wywiad był kontekst przestrzenny, czyli charakter osiedla mieszkaniowego i jego położenie w mieście (por. ryc. 1). Badania kwestionariuszowe prowadzono w północnych, południowych, wschodnich oraz zachodnich rejonach miasta, wzdłuż głównych osi rozwojowych, które stanowią ulica Piotrkowska oraz aleje Piłsudskiego i Mickiewicza, w osiedlach mieszkaniowych zróżnicowanych pod względem wieku i fizjonomii zabudowy. Dbano także o zachowanie proporcji między cechami demograficzno-społecznymi osób, z którymi prowadzono wywiad.



Ryc. 1. Zakres przestrzenny badań kwestionariuszowych
 Źródło: Opracowanie własne

Narzędzie badawcze w postaci kwestionariusza wywiadu podzielono na trzy zasadnicze części odpowiadające poszczególnym aspektom wyobrażeń przestrzeni (strukturalnym, symbolicznym i wartościującym), których zmiany w czasie stanowiły przedmiot trzeciego i czwartego rozdziału w książce. W części pierwszej, poproszono respondentów o naskicowanie planu Łodzi, co posłużyło do identyfikacji strukturalnego aspektu wyobrażeń przestrzeni miasta, w oparciu o metodę analizy map poznawczych. Kierując się wskazówkami K. Lyncha (1960), zwracano uwagę na ogólną strukturę otaczającą respondentów przestrzeni geograficznej, umiejscowienie w niej poszczególnych elementów (ścieżek, punktów orientacyjnych, krawędzi, rejonów i węzłów)⁵ i subiektywne odzwierciedlenie przestrzennych relacji między nimi. Następnie sortowano uzyskane szkice według klasyfikacji struktury map poznawczych, opracowanej przez D. Appleyarda (1970), w której wyodrębnia się dwa podstawowe typy:

⁵ Szerzej: rozdział 1.

sekwencyjny (liniowy) – akcentujący powiązania między miejscami i przestrzenią – akcentujący bardziej punkty orientacyjne i obszary niż wiążące je drogi. Druga część kwestionariusza stanowiła zbiór pytań o charakterze otwartym dotyczących symboli Łodzi. W trzeciej części kwestionariusza znalazły się pytania dotyczące wartościowania przestrzeni Łodzi i poszczególnych fragmentów miasta oraz preferencji przestrzennych rozumianych jako funkcja atrakcyjności terenu w oczach mieszkańców, związana z oceną środowiska na podstawie wyobrażenia o nim.

Wyniki przeprowadzonych badań społecznych zostały zebrane i uszeregowane w bazie danych stworzonej w programie SPSS 20. Wszystkie opracowania kartograficzne zamieszczone w pracy, w tym mapy ilustrujące zbiorcze wyobrażenia o charakterze strukturalnym (tzw. „atlas mentalny”) w latach 1990–2010, zostały sporządzone za pomocą programów komputerowych ArcGIS 10 oraz CorelDraw X5, stanowiąc ilustrację dla wniosków z przeprowadzonych analiz porównawczych. W pracy znajdują się również odwołania do opracowań tabelarycznych, graficznych, a także dokumentacji fotograficznej.

W celu weryfikacji znaczenia poszczególnych czynników, które w świetle literatury mają wpływ na kształtowanie wyobrażeń przestrzeni, zastosowano metody statystyczne w postaci testu niezależności *chi-kwadrat*, który można wykorzystywać do badania zgodności zarówno cech mierzalnych, jak i niemierzalnych oraz współczynnik kontyngencji *V Cramera* dla sprawdzenia siły zależności między badanymi cechami. Zastosowanie miar statystycznych wykorzystywanych we wcześniejszych badaniach, umożliwiło dokonanie ich porównania i szczegółowej weryfikacji uzyskiwanych wyników.

Swobodne wywiady pogłębione prowadzono w centrum Łodzi według scenariusza zawierającego kilka pytań otwartych. Podjęto kwestię znaków czasu – materialnych dowodów zapisanych w fizycznej tkance miasta oraz dobowego i rocznego „cyklu miejskiego” i ich doświadczenia w trakcie codziennego użytkowania przez mieszkańców. Problem ten zarysowany przez K. Lyncha (1972), dotyczący tzw. czasu społecznego – relatywnego, jakościowego, rozumianego jako konstrukt społeczny odniesiony do konkretnych, określonych ram społecznych i sprowadzony do zdarzeń istotnych w życiu zbiorowym (Tarkowska 1987) mieści się w podejściu humanistycznym w geografii społecznej. Z perspektywy niniejszej pracy, czas definiowany jako czwarty wymiar przestrzeni, jego społeczne doświadczenie i postrzeganie uzupełnia wyniki badań nad subiektywnym obrazem Łodzi i jego zmianami.

Esej fotograficzny wykorzystano jako pogłębienie wyników uzyskanych w trakcie badań społecznych nad aktualnym, subiektywnym obrazem przestrzeni Łodzi. W ramach wykładu pt.: „Wyobrażenia przestrzeni miast”, poproszono studentów drugiego roku uzupełniających studiów magisterskich na kierunku geografia o wykonanie cyklu zdjęć ilustrujących różne zagadnienia skoncentrowane wokół wartościującego i symbolicznego aspektu subiektywnych obrazów miasta. Do każdej fotografii dołączano krótki opis wyjaśniający intencje autora

dotyczące wyboru poszczególnych miejsc. Z perspektywy prezentowanej książki wybrano 20 esejów, które były wykonane przez osoby mieszkające w Łodzi od urodzenia, a następnie dokonano analizy treści zarówno fotografii, jak i ich interpretacji w przypadku następujących tematów: „miejsce symbol Łodzi”, „miejsce magiczne”, „miejsce, w którym widać rozwój”, „miejsce, w którym widać kryzys” oraz „miejsce, w którym czas się zatrzymał”.

Instytucjonalne metody kształtowania wizerunku Łodzi, w odniesieniu do teorii marketingu terytorialnego, analizowano w oparciu o treści uchwalonych i realizowanych dokumentów polityki rozwoju oraz zagospodarowania przestrzennego, m.in. Strategię rozwoju klastra w Łodzi, Plan rozwoju lokalnego, Strategię ulicy Piotrkowskiej, Strategię marki miasta Łodzi, Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także inne działania podejmowane przez władze lokalne w celu promocji miasta skoncentrowane wokół systemu prezentacji i identyfikacji oraz wybranych sposobów komunikacji władz lokalnych z mieszkańcami.

Za stosowaniem wielu metod w badaniach prowadzonych na potrzeby książki przemawia fakt, iż rzeczywistość społeczna jest złożona i wymaga wielopłaszczyznowych ujęć. Podejście łączące różne metody i rodzaje danych określa się mianem zasady triangulacji. K. Konceki (2000), wyróżnił cztery typy triangulacji: danych, czyli użycie danych z różnorodnych źródeł; badacza, czyli wprowadzenie do badania wielu obserwatorów lub kontrolerów badań i wniosków; teoretyczną, tj. użycie wielu perspektyw teoretycznych do zinterpretowania pojedynczego zestawu danych; metodologiczną, czyli użycie wielu metod do zbadania pojedynczego problemu. W pracy zastosowano triangulację danych (dane z wywiadów, dane wizualne, dokumenty) oraz powiązaną z nią triangulację metodologiczną (metody ilościowe i jakościowe w postaci wywiadów kwestionariuszowych i swobodnych, metod statystycznych, analizy treści tekstów kultury, dokumentów oraz interpretacji materiałów wizualnych takich jak: mapy, fotografie i odręczne szkice miasta wykonywane przez mieszkańców). W ten sposób poszerzono pole badawcze i próbowano uzyskać obiektywizm w pracy dzięki użyciu wielu różnych źródeł i metod.

ROZDZIAŁ 1

UWARUNKOWANIA WYOBRAŻEŃ PRZESTRZENI MIAST

1.1. Cechy przestrzeni i ich wpływ na kształt wyobrażeń

1.1.1. Elementy kompozycji urbanistycznej wpływające na wyobrażenia przestrzeni

Wśród czynników, które decydują o emocjonalnym oddziaływaniu przestrzeni miasta na obserwatora K. Wejchert (1974) wyróżnia jej formę, cechy indywidualne wyróżniające dane miasto oraz funkcje i znaczenie społeczne poszczególnych obiektów. Występują one we wszystkich podstawowych elementach krajobrazu miejskiego, które mogą być przedmiotem identyfikacji, a zapamiętane kształtują wyobrażenia przestrzeni w świadomości jej użytkowników. Są to elementy krystalizujące plan miasta, ulice, rejony, linie i pasma graniczne, dominanty układu przestrzennego, punkty węzłowe i znaki szczególne.

Elementy krystalizujące plan miasta to jego główne, czytelne i łatwe do zapamiętania komponenty, które zarówno w przeszłości, współcześnie, jak i w dalszej perspektywie czasowej będą decydowały o kierunku rozwoju przestrzennego miasta. W zależności od skali środowiska zurbanizowanego, elementami krystalizującymi jego plan mogą być centralne układy placowe, główne ulice, które stanowią podstawę sieci drogowej, osie kompozycyjne, czy też pasma zieleni oddzielające poszczególne fragmenty struktury przestrzeni miejskiej. Wszystkie elementy krystalizujące mogą być zaliczone do dalszych grup komponentów przestrzeni zurbanizowanej oddziałujących na obserwatora. Muszą jedynie spełniać warunki czytelności, łatwej identyfikacji, przez co najczęściej symbolizują w świadomości odbiorców całe miasto.

Główne ulice oraz towarzyszące im bezpośrednie otoczenie w postaci ekspozycyjnych budynków, są niejednokrotnie dla wielu ludzi „najbliższymi” elementami przestrzennymi, przez co stają się symbolami miast. K. Wejchert (1974) podaje tutaj przykłady takie jak: Nowy Świat, czy ulica Marszałkowska w Warszawie, ulica Grodzka w Krakowie lub Oxford Street w Londynie, które także dla przyjezdnych są najbardziej charakterystycznymi elementami tych ośrodków. Poza hierarchią w sieci drogowej miasta, ulice wyróżnia szereg innych cech takich jak:

- przekrój poprzeczny i podłużny i związana z nimi szerokość ulicy, a także wznoszenie się lub opadanie terenu,

- występowanie przy nich charakterystycznych budynków o dużym znaczeniu społecznym i unikalnej architekturze,
- funkcja ulicy, celowość jej istnienia oraz związana z nimi świadomość jakiego przestrzenie miasta ona łączy, skąd i dokąd prowadzi,
- charakter ruchu w przestrzeni ulicy oraz jego intensywność,
- oświetlenie nocne ulicy.

Wszystkie wymienione powyżej cechy wpływają na stopień czytelności przestrzeni, pozwalają dzielić powstające kolejno w świadomości odbiorców obrazy i przypisywać je do poszczególnych odcinków ulic, tworząc z nich zespolony ciąg wielu różniących się układów.

Punkty węzłowe to miejsca istotne pod względem funkcjonalnym czego wyrazem jest duże natężenie ruchu. Dzięki swojej specyficznej formie – skrzyżowań ważnych dróg, wielopoziomowych rozjazdów, czy rond, są to także czytelne i łatwo zapamiętywane elementy przestrzeni miast.

Rejony, to te części miasta, które wyróżniają się w jego przestrzeni od innych, dzięki charakterystycznym cechom strukturalnym, czy społecznym. Autor wymienia dzielnicę portową, śródmiejską lub podmiejską jako te, które są zazwyczaj obszarami najbardziej czytelnymi dla ogółu mieszkańców miasta. W wielkich aglomeracjach każdy rejon tworzy wyróżniającą się społeczność o określonych przyzwyczajeniach, tradycjach, upodobaniach, stylu życia.

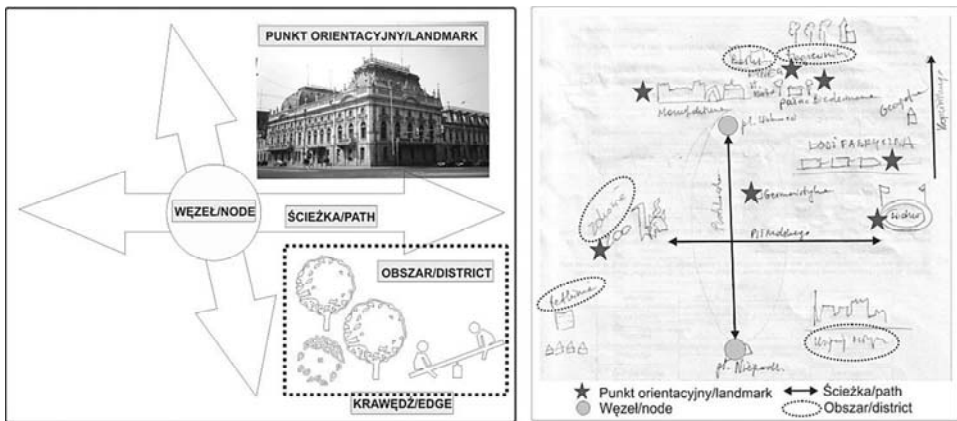
Linie i pasma graniczne, które przyjmują formę zamknięć lub przerw, stanowią wyraźne ograniczenia przestrzeni. Poprzez zamknięcia K. Wejchert (1974) rozumie skarpy, nasypy linii kolejowych czy dróg, a także ściany zieleni. Przerwami natomiast, autor nazywa wykopy linii kolejowych, rzeki, kanały, pasy terenów zielonych, które pozwalają na dostrzeżenie znacznego fragmentu miasta lub jego sylwetę dzięki ciekawym punktom widokowym.

Najbardziej różnorodną grupą elementów wyróżniających dane miasto i jego funkcje wśród odbiorców są dominanty układu przestrzennego, które występują zarówno w skali architektonicznej, jak i urbanistycznej i obejmują budynki eksponowane wysokością, wieże oraz zespoły przestrzenne o indywidualnych cechach, place, pomniki, zespoły usługowe, założenia parkowe, a nawet grupy drzew. Obiekty te, bez względu na swój charakter mają budzić w mieszkańcach uczucie sympatii i zadowolenia z przebywania w danym mieście. Dla osób „z zewnątrz” stają się one natomiast symbolami tego miasta. Wysokie dominanty ułatwiają orientację w przestrzeni zurbanizowanej, dając nie tylko przybyłszom, ale i stałym mieszkańcom miasta cenne informacje, wpływające na uniknięcie uczucia zagubienia, zabłądzenia. Z perspektywy łatwej identyfikacji i zapamiętywania elementów krajobrazu miejskiego w postaci dominant, ważna jest ich rola w układzie miasta, czyli ich lokalizacja i powiązanie z innymi elementami struktury przestrzeni zurbanizowanej.

Znaki szczególne w mieście to najczęściej elementy małej architektury, których skala nie pozwala na zaliczenie ich do grupy dominant układu przestrzen-

nego. Obejmują one pomniki, różnorodne, oryginalne detale, niewielkie formy architektoniczne w postaci podcieni, wykuszy, gzymsów, czy wielkoformatowe nośniki reklamowe umieszczone w eksponowanych fragmentach miasta.

Elementy kompozycji urbanistycznej wskazane przez K. Wejcherta (1974) jako istotne z punktu widzenia procesów percepcji, są w dużym stopniu zbieżne z tezami pracy K. Lyncha (1960) (por. tab. 1). O ile jednak kategorie zaproponowane przez polskiego architekta dotyczą przestrzeni zmaterializowanej, rzeczywistej, tak propozycja K. Lyncha (1960) nawiązuje do subiektywnej reprezentacji przestrzeni w postaci odręcznych szkiców. Na podstawie analizy szkiców uzyskanych od mieszkańców trzech amerykańskich miast: Bostonu, New Jersey i Los Angeles, K. Lynch (1960) wyróżnił pięć elementów ich struktur, które składają się na tak rozumiane wyobrażenie (ryc. 2).



Ryc. 2. Elementy map wyobrażeniowych wg K. Lyncha
Źródło: Tobiasz-Lis (2012)

Ścieżki (ang. *paths*) to kanały, wzdłuż których poruszają się ludzie. Mogą to być ulice, chodniki, ścieżki rowerowe czy linie kolejowe. W strukturze wyobrażeń wielu ludzi jest to element dominujący ponieważ obserwują oni miasto w trakcie poruszania się wzdłuż ścieżek, podczas gdy pozostałe elementy są do szkiców dodawane i pozostają ze ścieżkami w ścisłej relacji przestrzennej. Kolejnym elementem wyróżnionym przez Autora metody były węzły (ang. *nodes*). Są to obiekty, do których można wejść, lub które stanowią strategiczne punkty służące nawigacji i orientacji w mieście. Mogą je stanowić skrzyżowania, ronda, miejsca przesiadek w transporcie publicznym, pętle autobusowe czy tramwajowe. Węzły mogą być istotnymi „wydarzeniami” w trakcie podróży wzdłuż ścieżek, stąd ich koncepcja nawiązuje silnie do koncepcji pierwszego z elementów odręcznych szkiców. Jednocześnie bardzo często wskazują centrum obszarów dlatego ich rola w kształcie struktury fizycznego wyobrażenia miasta jest bardzo istotna. Obszary (ang. *districts*) stanowią średnie lub duże jednostki o indywidualnym charakterze wyróżniane w przestrzeni miasta. Obok ścieżek, są drugim elementem, który może zdominować szkice wykonywane przez res-

ponentów. Kolejny element – krawędzie (ang. *edges*) najczęściej stanowią rodzaj bariery, ograniczenia przestrzeni lub przerwy między obszarami choć bywa także, że je z sobą łączą. Są to najczęściej nabrzeża, mury, nasypy kolejowe, rzeki. Wreszcie punkty orientacyjne (ang. *landmarks*) są podobnie jak węzły, punktami odniesienia używanymi w nawigacji w mieście. Zazwyczaj stanowią je budynki, znaki czy inne detale urbanistyczne, które wypełniają wyobrażenia większości użytkowników przestrzeni miejskiej. Część z nich może mieć charakter lokalny, część – zwłaszcza jeżeli dzięki swym rozmiarom góruje ponad zabudową całego miasta, wyznacza jego dominantę percepcyjną – staje się symbolem.

Tabela 1

Elementy kompozycji urbanistycznej miast wg K. Wejcherta
i elementy wyobrażeń miast wg K. Lyncha

Elementy kompozycji urbanistycznej miast	Elementy wyobrażeń miast
ulice	ścieżki
punkty węzłowe	węzły
rejony	obszary (rejony)
zamknięcia	krawędzie
dominanty układu przestrzennego	punkty orientacyjne
znaki szczególne	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Lynch (1960), Wejchert (1974).

1.1.2. Obrazowość, czytelność, informacyjność przestrzeni

Obrazowość to jakościowa cecha wizualna obiektów czy zdarzeń, która umożliwia przywołanie ich do świadomości każdego obserwatora. Kolor, kształt, czy cały układ pewnych obiektów w przestrzeni wpływają na ich szybkość i łatwą identyfikację oraz wysoce użyteczną reprezentację środowiska w ludzkich umysłach. Takie łatwe w identyfikacji elementy przestrzeni fizycznej miasta, wpływają na czytelność jego struktury. Miasto czytelne, to miasto dobrze zorganizowane przestrzennie, którego struktura pomaga w orientacji i poruszaniu się użytkowników bez lęku o zabłądzenie. K. Lynch (1960) porównywał czytelność przestrzeni do zapisanej kartki – jeżeli jest czytelna, to już pierwszy rzut oka pozwoli wyodrębnić poszczególne symbole składające się na całość informacji. W mieście o czytelnej strukturze, jego elementy zostaną łatwo rozpoznane i zapamiętane.

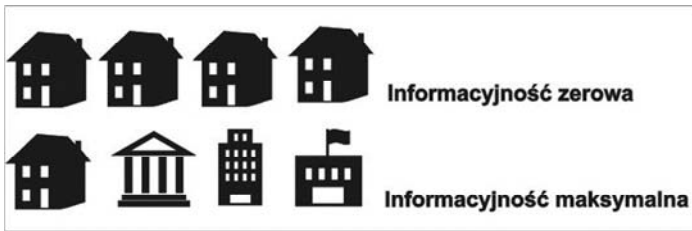
Kwestię obrazowości elementów struktury miasta K. Lynch (1960) szczegółowo rozpatrywał dla wszystkich wyodrębnionych przez siebie elementów wyobrażeń jego przestrzeni, stanowiących jednocześnie szkielet każdego odrębnego szkicu (mapy wyobrazeniowej), podając szereg cech istotnych w procesie ich percepcji. Dla ścieżek są to ciągłość, niezmienna szerokość, specyfika wyglądu, powiązanie z innymi ścieżkami – najlepiej pod kątem prostym. Dla punktów orientacyjnych znaczenie ma kontrast z otoczeniem, duże rozmiary,

dobra widoczność, powiązanie z innymi funkcjami. Dla węzłów specyficzna forma urbanistyczno–architektoniczna i skupienie wielu różnych funkcji. Dla rejonów, specyfika krajobrazowa przynajmniej części środkowej, szczególnie charakter cech pozaurbanistycznych, takich jak: historia, status, czy pełnione funkcje.

O wpływie postrzeganej przestrzeni miejskiej na jej wyobrażenia, pisała także na podstawie badań prowadzonych w Warszawie M. Bartnicka (1989). Porównując cechy elementów, które pojawiły się w wyobrażeniu zbiorczym z tymi, które pomijano w większości odręcznych szkiców, Autorka wykazała, iż największe znaczenie dla identyfikacji poszczególnych fragmentów przestrzeni miejskiej ma odległość od centrum, wielkość, forma urbanistyczno–architektoniczna, czy obecność charakterystycznych elementów.

Przestrzeń fizyczna miasta bywa czasem nazywana za A. Wallisem (1967) jego „szatą informacyjną”. Znaczenie takiego określenia wyjaśnia matematyczna teoria komunikacji, według której informacja jest miarą nieoczekiwalności, niepowtarzalności pewnego obiektu czy zdarzenia w określonym zbiorze obiektów czy zdarzeń (Gendźwiłł 2008). W przypadku miasta – więcej informacji płynie z przestrzeni heterogenicznej pod względem fizycznej formy, a więc ulic, budynków, pomników, terenów otwartych i innych elementów (por. ryc. 3). W podejściu traktującym miasto jako zbiór informacji, nie tylko forma architektoniczna, czy urbanistyczna może stanowić różnorodność wymaganą do tego, by przestrzeń stała się łatwa do zapamiętania. Także funkcje pełnione przez określone elementy przestrzeni powodują jej porządkowanie, na przykład szkoła w monotonnym kontekście osiedla mieszkaniowego z tzw. „wielkiej płyty”. Różnorodność przestrzeni miejskiej warunkująca jej obrazowość ma jednak swoją granicę, którą stanowią ograniczenia ludzkiej pamięci. Maksymalna pojemność pamięci krótkotrwałej określana liczbą elementów, które człowiek jest zdolny przetwarzać jednocześnie to tzw. liczba Millera – równa 7, z odchyleniami indywidualnymi ± 2 (Miller 1956). W przypadku jej przekroczenia ludzki system poznawczy broniąc się przed swoistym „przeciążeniem informacyjnym” dokonuje kategoryzacji obiektów na podstawie ich fizycznego, funkcjonalnego, czy symbolicznego podobieństwa.

Podsumowując należy podkreślić, iż czytelność i informacyjność pozostają rozłącznymi kategoriami przestrzeni. Poznanie przestrzeni wymaga odnalezienia optimum między łatwą do zapamiętania, czytelną lecz nie niosącą prawie żadnej informacji monotonią przestrzenno–funkcjonalną, a maksymalną informacyjnością, lecz trudną do zapamiętania różnorodnością form i funkcji elementów struktury miasta.



Ryc. 3. Informacyjność zerowa i informacyjność maksymalna
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Gendźwiłł (2008)

1.1.3. Zmiany elementów przestrzeni w czasie

Cechy przestrzeni fizycznej miasta omówione powyżej nie są stałe, bowiem tak jak każdy fragment oswojonej przez człowieka przestrzeni, miasto jest układem dynamicznym. Zwracał na to uwagę także K. Wejchert (1974, s. 50) pisząc, że budowa nowych dzielnic i osiedli, a także przebudowa istniejących obiektów, powoduje zmienność obrazów w środowisku miejskim”. Krajobraz miejski jest czymś więcej niż tylko sumą skumulowanych budowli – jest konstrukcją złożoną z poszczególnych obiektów i kompozycji architektonicznych, które pojawiały się w różnych okresach historycznych, powstawały według określonych kanonów architektonicznych i w odpowiedzi na potrzeby kolejnych pokoleń danego społeczeństwa (Pirveli 2005).

A. Toffler, autor „Trzeciej fali” wspomina o wyobrażeniach przestrzeni i ich zmianach wywołanych nie tyle przemianami elementów przestrzeni w czasie, co szeroko pojętymi przemianami społeczno-kulturowymi:

„Wyobrażenia te nie biorą się znikąd. Powstają w niezrozumiały dla nas sposób z sygnałów i informacji docierających z otaczającego świata. Gdy jednak otaczający świat przeżywa konwulsje zmian – gdy na pracę, dom, kościół, szkołę i system polityczny, w którym żyjemy, oddziałuje napór trzeciej fali – zmienia się również cały ocean informacji, w jakim jesteśmy zanurzeni (...). Docierają do nas nowe informacje, które zmuszają nas do nieustannego rewidowania katalogu posiadanych wyobrażeń, i to w coraz szybszym tempie. Dawne wyobrażenia, odpowiadające minionej przeszłości, trzeba zastąpić nowymi (...)” (Toffler, 1986 s. 190, 192).

Różnorodność czasową wyraża symbolika miejsc ukryta w przestrzennej formie środowiska zurbanizowanego. Symbole ujawniają wpisane na trwałe w formę każdego miasta naczelne idee różnych epok, znaków czasu, które stanowią swoistą kronikę czytelną zarówno dla współczesnych, jak i przyszłych pokoleń. Każdy budynek opowiada swoją historię, podobnie forma miasta zawiera określone przesłanie swoich twórców (Mordwa 2003).

Krajobraz miasta jest przesycony wartościami, znaczeniami, symboliką społeczną. Jest on wyrazem ideologicznej dominacji, politycznego klimatu, ducha konkretnej społeczności kształtującej przestrzeń miasta. Zmienia się zatem wraz ze zmianami społeczności. Historia miasta jest zapisana w jego krajobrazie,

w klimatach miejsc, budowanych przez tych, którzy odeszli i tych, którzy nastali (M. Czepczyński, I. Sagan, 2004, s. 245).

Zainteresowanie zróżnicowaniem elementów architektury miasta oraz ich wymiarem symbolicznym związanym z przypisywaniem im pewnych znaczeń i wartości związane jest z tzw. podejściem symbolicznym w badaniach percepcji i reprezentacji środowiska miejskiego w postaci wyobrażeń. Jego zaletą jest możliwość lepszego i pełniejszego przekazania informacji zakodowanych w określonym miejscu.

1.1.4. Rola stereotypów w kształtowaniu wyobrażeń przestrzeni

Rozważając źródła informacji należy szczególnie podkreślić rolę stereotypów w percepcji przestrzeni miasta. Stereotypy to uproszczone i schematyczne opinie o tym samym zjawisku, często nazywane obrazami, które są przywoływane przez nasz system poznawczy (Lippmann 1922 za: Szkurlat 2004). Stereotypy mechanicznie odtwarzają i powielają taką samą reakcję na dane miejsce co często powoduje jego fałszywą ocenę i klasyfikację⁶ Bardzo silne zakodowanie niektórych stereotypów w świadomości człowieka utrudnia przełamanie negatywnej opinii, pomimo iż jest ona często niezgodna z rzeczywistością. Genezę wyobrażeń stereotypowych upatrywano w szybkim trybie życia, postępie cywilizacji już na początku XX wieku. Współcześnie wyjaśnienie to nie traci mocy, a wręcz przeciwnie, pojawił się szereg źródeł informacji, które wyobrażenia stereotypowe mogą wzmacniać (Szkurlat 2004)⁷.

Stereotypy przestrzenne można rozpatrywać w relacji do pozostałych typów wyobrażeń. Zdaniem D. Pococka i R. Hudsona (1978), o ile wyobrażenie jest uproszczeniem rzeczywistości to stereotyp można określić mianem skrajnego uproszczenia. Stereotypy przestrzenne w porównaniu z klasyczną, socjologiczną definicją tego pojęcia, wykazują następujące cechy charakterystyczne:

- przedmiotem są zwykle miejsca,
- powstają na podstawie pośrednich źródeł informacji,
- wykazują zależność od doświadczenia miejsca,
- są przyjmowane bez dowodu i często zawierają logiczne sprzeczności.

Pojawienie się nowych elementów struktury i cech charakteryzujących miasto, modyfikuje siłę i składniki dotychczasowych skojarzeń. Każde wyobrażenie zmienia się wraz z upływem czasu. W przypadku stereotypów przestrzennych siła i kierunek zmian są wolne i znacznie rozciągnięte w czasie. J. A. Russell (1981) w swoich badaniach dowodził, że miasta przemysłowe postrzegane są

⁶ Autor pojęcia „stereotyp” – W. Lippmann wprowadzone przez siebie pojęcie oparł na słownictwie z dziedziny poligrafii, gdzie pojęcie to oznacza odlaną płytę drukarską, używaną dla powielenia danego tekstu dowolną liczbę razy (Szkurlat 2004).

⁷ „Nie ma ani czasu, ani okazji do bliższego poznania. Zamiast tego chwytny jakiś rys, który sygnalizuje nam dobrze znany typ i resztę obrazu wypełniamy za pomocą stereotypów” (Lippmann 1922, cyt. za: Szkurlat 2004).

jako „przygnębiające” i „przerażające”, w odróżnieniu od sielskich krajobrazów wiejskich i zabytkowych miast kultury. Miastom przemysłowym przypisuje się odejście ludzkości od natury, zaburzenie harmonii człowiek-środowisko i wszelkie tego konsekwencje. Ma to szczególne znaczenie w przypadku miast które rozwinęły się w oparciu o przemysł tradycyjny i nadal postrzegane są jako XIX wieczna przestrzeń przemysłowa. Wyobrażenia stereotypowe odgrywają także bardzo ważną, choć negatywną rolę społeczną jako „dezinformatory” w doświadczeniu przestrzeni.

1.2. Cechy indywidualne obserwatora i ich wpływ na kształt wyobrażeń

Druga grupa uwarunkowań wpływających na kształt wyobrażeń przestrzeni miejskiej, wynika z cech indywidualnych obserwatorów, którzy doświadczają jej zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni poprzez rozmaite źródła informacji. Jak pisze P. Górski (2008, s. 95):

„Rzeczywistość, w której żyjemy jest nam dostępna w codziennym doświadczeniu. Poznajemy ją zmysłowo, w naszym umyśle powstają dotyczące jej pewne wyobrażenia, idee. Ale jako ludzie żyjący w społeczeństwie porozumiewamy się z innymi. Komunikowanie przy pomocy języka stanowi drugie źródło wiedzy o otaczającym nas świecie tak przyrodniczym, jak i społecznym”.

Oczywistym jest fakt, iż ilość informacji przechowywana w pamięci zwiększa się wraz z liczbą ekspozycji, a w zależności od wieku, płci, wykształcenia, pełnionych ról społecznych i innych cech uwarunkowanych indywidualnie, poszczególne osoby mają różne okazje do przebywania w określonych miejscach i sytuacjach przestrzennych, korzystania z pośrednich kontaktów społecznych, czy materiałów stanowiących wtórne źródło wiedzy o otaczającym środowisku. Ponadto, w związku z różnicami zdolności przestrzennych, które wpływają na strategie uczenia się przestrzeni, wyobrażenia przestrzenne przyjmują inny charakter. Poniżej zaprezentowane zostaną wyniki dotychczasowych badań dotyczących wpływu najbardziej istotnych czynników indywidualnych (endogenicznych), wpływających na kształt wyobrażeń przestrzennych miasta, takich jak: płeć, wiek i wykształcenie.

Od lat 50. XX wieku, psycholodzy prowadzili szereg badań nad różnicami zdolności przestrzennych kobiet i mężczyzn (Piaget, Inhelder 1956, Shepard, Metzler 1971, Voyer i in. 1995, 2000). Pomimo, iż większość ówczesnie stosowanych metod miała charakter eksperymentalnych technik laboratoryjnych, opisywane efekty z powodzeniem mogą posłużyć wyjaśnieniu różnic w doświadczeniu, zapamiętywaniu i wyobrażeniach środowiska miejskiego przedstawicieli obu płci. Udowodniono między innymi, że mężczyźni szybciej uczą się trasy używając mapy miasta i popełniają przy tym mniej błędów. Ponadto stwierdzono, że występują różnice w typie informacji, która jest wykorzystywana przez przedstawicieli różnych płci do zapamiętania trasy. Mężczyźni posługują się konkretnymi wła-

ściwościami euklidesowymi mapy (kierunkami i odległością), a kobiety przywiązują uwagę do punktów orientacyjnych czy nazw ulic⁸ (Galea, Kimura 1993).

Wpływ wieku na kształtowanie wyobrażeń przestrzeni, był przedmiotem badań prowadzonych przez zespół pod kierunkiem J. Piageta. Po szeregu eksperymentów z udziałem dzieci w różnym wieku wysunięto wniosek, iż wiedza o przestrzeni konstruowana jest na trzech poziomach, którym odpowiadają etapy rozumienia przestrzeni związane z głównymi etapami ogólnego rozwoju intelektualnego i współlistniejące w dorosłości. Przejście na wyższy poziom rozwoju intelektualnego wiąże się z przejściem na wyższy poziom percepcji i konceptualizacji przestrzeni z zachowaniem funkcjonalności schematów widzenia i rozumowania przestrzennego, charakterystycznych dla wcześniejszych etapów rozwoju. Ponieważ w ten sam sposób przebiega proces poznawania nowej przestrzeni przez dorosłych, warto scharakteryzować poszczególne poziomy.

Na poziomie pierwszym, zwanym egocentrycznym systemem informacyjnym, elementy składające się na wyobrażenia przestrzeni ograniczone są do tych jej aspektów, które mają największe znaczenie osobiste. Najpierw ustalany jest plan działania, a w następnej kolejności punkty orientacyjne, które odpowiadają tym działaniom. Można zatem mówić o praktycznej orientacji w przestrzeni i odgadywaniu relacji przestrzennych między obiektami bez organizowania ich w przestrzenną całość. Lokalizacja ma charakter relacji egocentrycznych, a środowisko reprezentowane jest w postaci map fragmentarycznych. Na poziomie drugim, następuje organizacja przestrzeni w postaci zespołu niepowiązanych elementów i ich grup, które dziecko poznało w przestrzeni. Powiązania między elementami występują jedynie wewnątrz grup i mają charakter funkcjonalny lub oparty na topologicznym sąsiedztwie. Na poziomie pośrednim różne grupy są organizowane w jeden lub więcej typów stałych odniesień⁹. Na poziomie trzecim, przestrzenny system informacyjny konstruowany jest za pomocą relacji „lewo-prawo” i „przed-za” poszczególnych obiektów oraz za pomocą odległości. Na tym poziomie organizacja przestrzeni nie jest uzależniona od

⁸ Przykładem wykorzystania punktów orientacyjnych będzie polecenie: „Idź do kościoła i skręć w lewo. Następnie przy restauracji McDonald skręć w prawo w ulicę Wiązową. Na końcu ulicy zobaczysz szkołę”. Przykładem wskazówek charakterystycznych dla mężczyzn będzie: „Przez pół mili idź w kierunku północnym, potem skręć na wschód w ulicę Kościelną i przejdź kolejne pół mili. Przy ulicy Wiązowej ponownie skręć w kierunku północnym. Szkoła znajduje się za pierwszym blokiem” (Kimura, 2006).

⁹ 1. Stałe odniesienie punktowo-promieniowe (lotnisko, ulica, boisko). Przestrzeń rozciąga się we wszystkich kierunkach od punktu odniesienia.

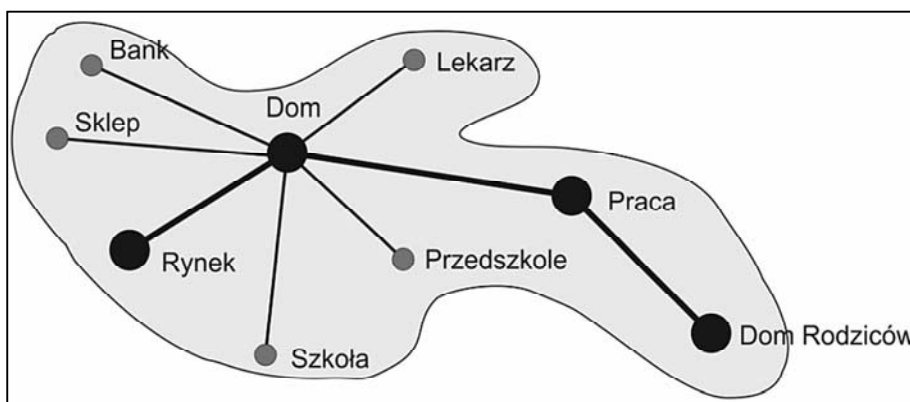
2. Stałe odniesienie drogowo-liniowe (ulica, rzeka, ścieżka). Przestrzeń jest ograniczona dwoma punktami końcowymi elementu liniowego będącego punktem odniesienia.

3. Stałe odniesienie powietrzno-przestrzenne (dzielnica, park, centrum handlowe). Przestrzeń jest mało zróżnicowana i często składa się ze strefowych części rozmieszczonych topologicznie (Bańka 2002).

działań obserwatora – ma charakter pojedynczego, obszernego, abstrakcyjnego i ułożonego w hierarchiczną całość systemu informacyjnego, niezależnego od skali i odniesienia obserwatora. Elementy wyobrażenia przestrzeni mogą być indywidualizowane według subiektywnego punktu, ale ich integracja przebiega zgodnie z obiektywnym charakterem i umiejscowieniem w przestrzeni.

Przedstawione wnioski z badań dotyczące etapów zapamiętywania przestrzeni przez dzieci opisane powyżej nawiązują do teorii R. G. Golledge'a (1979). Autor ten sformułował trzystopniowy model uczenia się przestrzeni przez dorosłych (por. rys. 4). W pierwszej kolejności ludzie mieliby zapamiętywać położenie konkretnych obiektów, z którymi związane są osobiste doświadczenia przestrzenne, potem sieć połączeń między nimi w postaci ścieżek, ulic, wreszcie obszarów otaczających całe grupy zapamiętanych wcześniej zjawisk i ścieżek. Model ten potwierdzają wyniki badań prowadzonych przez H. Hefta (1979), który odnotował, że osoby dorosłe, które pierwszy raz pokonują jakąś drogę, bardziej polegają na wyróżniających się punktach aniżeli wówczas, gdy przemierzają ją po raz kolejny. Do nieco innych wniosków, podkreślających tzw. prymat ścieżek doszedł jednak D. Appleyard (1970), który opisywał zmiany jakościowe w mapach poznawczych będących odzwierciedleniem zasobów pamięci oraz procesów przypominania u osób dorosłych. Na podstawie swoich badań, które prowadził w Wenezueli, Autor ten rozróżnił mapy sekwencyjne (liniowe), w których respondenci podkreślają ścieżki i węzły oraz mapy przestrzenne, w których główną rolę odgrywają punkty orientacyjne i obszary. D. Appleyard (1970) zauważył, że mapy wieloletnich mieszkańców mają bardziej przestrzenny charakter niż te wykonywane przez nowo przybyłych. Ponadto, elementy przestrzenne częściej pojawiały się w bardziej znanych respondentom obszarach miast. Późniejsze badania prowadzone przez G. W. Evansa z zespołem (1980) dogłębnie analizowały to zjawisko potwierdzając, że najpierw wyuczana jest podstawowa struktura ścieżek i węzłów, a później, kiedy człowiek spędza więcej czasu w danym środowisku, uzupełnia ją o inne szczegóły, takie jak punkty orientacyjne. A więc wraz ze wzrostem znajomości otoczenia, mapy poznawcze stają się coraz bardziej przestrzenne.

Modele uczenia się przestrzeni, zarówno J. Piageta (1956), jak i R. G. Golledge'a (1979), podobnie jak wyniki prezentowanych wyżej empirycznych badań wyobrażeń przestrzeni prowadzonych wśród osób dorosłych, bez względu na to, czy dowodzą prymatu punktów orientacyjnych, czy ścieżek podkreślają, iż większość wiedzy jest efektem doświadczenia bezpośredniego. Dorośli mają jednak jedną ważną przewagę nad dziećmi w zapamiętywaniu przestrzeni – posiadają lepszy dostęp i lepiej rozumieją mapy, które jako trwałe zapisy informacji o przestrzeni są wartościowym źródłem w procesie jej poznawania. W tym miejscu warto jednak zauważyć, że wraz z wiekiem orientacja przestrzenna ulega osłabieniu (Ciarkowska 1992). Wniosek ten wyraźnie wskazuje na konieczność uwzględnienia wieku w doborze respondentów do badań percepcji i wyobrażeń przestrzeni.



Ryc. 4. Przestrzeń zapamiętana

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Golledge (1979)

Mieszkańcy dużych miast bardzo różnią się między sobą pod względem poziomu oraz kierunku wykształcenia, które mają bezpośredni wpływ na wybór wykonywanego zawodu zgodnego z ich zdolnościami. Generalnie uważa się, że im wyższe wykształcenie, tym bogatsze wyobrażenia przestrzenne, związane z bardziej wszechstronną wiedzą wynikającą nie tylko z bezpośrednich doświadczeń, ale także z częściej wykorzystywanych źródeł wtórnych w postaci map, przewodników czy innych publikacji dotyczących doświadczanej przestrzeni. Osoby z wyższym wykształceniem są także bardziej wrażliwe na wartości estetyczne, historyczne czy kulturowe, przez co ich wyobrażenia w aspekcie symbolicznym są bardziej złożone (Appleyard 1970). Jednocześnie wraz z wykształceniem spada siła więzi z miastem czego powodem jest większa mobilność i elastyczność na zmiany. Poziom i kierunek wykształcenia oraz wykonywany zawód, bez względu na swoje powiązanie z innymi elementami struktury demograficzno-społecznej mieszkańców miast, wpływają na ich doświadczenia i wiedzę o przestrzeni. Działania podejmowane w ramach różnych zawodów powodują inny sposób codziennego korzystania z przestrzeni, zapamiętywania różnych jej fragmentów, uwrażliwiają na inne elementy struktury przestrzennej i społecznej doświadczanych miast.

W tym miejscu należy jeszcze zwrócić uwagę na miejsce zamieszkania, traktowanego w pracy jako „perspektywa codziennego doświadczania przestrzeni miasta”, pewien kontekst przestrzenny procesu percepcji, który wpływa na kształt jej wyobrażeń. Wielokrotnie potwierdzano wyniki badań prowadzonych przez B. Jałowickiego (1980, 2000b), który zauważył, że ludzie zdecydowanie pozytywniej oceniają zamieszkiwaną przez siebie dzielnicę, niż czynią to w odniesieniu do tej dzielnicy, mieszkańcy pozostałych części miasta, a także M. Lewickiej (2004), która pisała o tej samej prawidłowości nazywając ją „efektem lokalnym” czy „odchyleniem lokalnym”. Miejsce zamieszkania ma wyraźny wpływ zarówno na strukturę wyobrażeń przestrzeni w postaci map poznaw-

czych, jak i na wartościowanie przestrzeni, czy preferencje przestrzenne. Od ręczne szkice wykazują cechy przestrzenne, takie jak: odległości między miejscami, kierunki, relacje obiektów przestrzennych, a błędy i zniekształcenia, które się w nich pojawiają wynikają z faktu, iż respondenci wykonują je niejako „z perspektywy swojego otoczenia”. W rezultacie miejsce zamieszkania, które jest rysowane jako pierwsze – najczęściej w centrum – powoduje błędną orientację szkicu i jest przeskalowane. Mało znane fragmenty miasta są z kolei pomijane.

Podsumowując, należy podkreślić fakt, iż społeczność każdego miasta składa się z jednostek o bardzo odmiennych cechach, a zatem i różnym stopniu przygotowania do odbioru otaczającej je przestrzeni. Ludzie należący do tego samego pokolenia, o jednakowym wykształceniu, zawodzie, o podobnej wrażliwości na zjawiska przestrzenne i piękno, nie tylko zapamiętują, ale przede wszystkim oceniają swoje otoczenie w podobny sposób (Wejchert 1974). Nie wolno jednak zapomnieć, że w rozważaniach nad odczuwaniem przestrzeni trzeba uwzględnić wszelkie stany psychiczne człowieka, które w określonych uwarunkowaniach będą wpływały na kształt wyobrażeń miasta. Jak zauważa K. Wejchert (1974, s. 68):

„Różnorodność nastroju, a zatem i różny stopień podatności lub obojętności w stosunku do otaczającej przestrzeni, będą się zmieniały także zupełnie wyraźnie w zależności od aktualnych warunków percepcji w środowisku. Deszcz, ślota, mróz, słońce, pogodny zmierzch, malownicze chmury lub zamglona szarość towarzysząca miastu są tłem dla urbanistyki jako dzieła sztuki, gdyż wpływają na stan psychiczny obserwatora”.

Siła wrażeń oraz zapamiętanie i rejestrowanie przestrzeni zależy od wielu okoliczności, w jakich może znaleźć się człowiek. Inaczej postrzega on tę samą przestrzeń podczas codziennej drogi do pracy, inaczej podczas niedzielного spaceru, inaczej w samotności i w grupie przyjaciół. Okoliczności takich jest nieskończenie wiele, dlatego wydaje się wręcz niemożliwym wyjaśnienie różnic wyobrażeń przestrzeni miasta poprzez czynniki endogeniczne, wynikające z cech jej odbiorców.

1.3. Podsumowanie

Rozważania zaprezentowane w niniejszym rozdziale wskazują, że wyobrażenia przestrzenne są uwarunkowane przez wiele zmiennych, których podział najczęściej nawiązuje do klasycznego rozumienia percepcji, jako dwutorowego procesu pomiędzy przestrzenią, a obserwatorem. Wśród uwarunkowań wynikających z cech postrzeganej przez człowieka przestrzeni należy zwrócić szczególną uwagę na te, które decydują o czytelności i obrazowości poszczególnych fragmentów miejskiej przestrzeni. Warto podkreślić także teorię mówiącą, że w przypadku miasta – więcej informacji płynie do nas z przestrzeni heterogenicznej zarówno pod względem fizycznej formy, jak i funkcji poszczególnych jej elementów. Niemożliwym jest jednak, aby proces percepcji przestrzeni –

także zurbanizowanej, u choćby dwóch osób różniących się między sobą doświadczeniem, motywacją, oczekiwaniami zachodził w sposób jednakowy. Sposób postrzegania rzeczywistości i wynik tego procesu w postaci wyobrażeń ma charakter indywidualny, co wykazują badania prowadzone przez psychologów, socjologów, geografów i urbanistów.

ROZDZIAŁ 2

REALNA PRZESTRZEŃ ŁODZI I JEJ ZMIANY

2.1. Zmiany funkcjonalne, demograficzno-społeczne i przestrzenne w Łodzi w latach 1989–2010

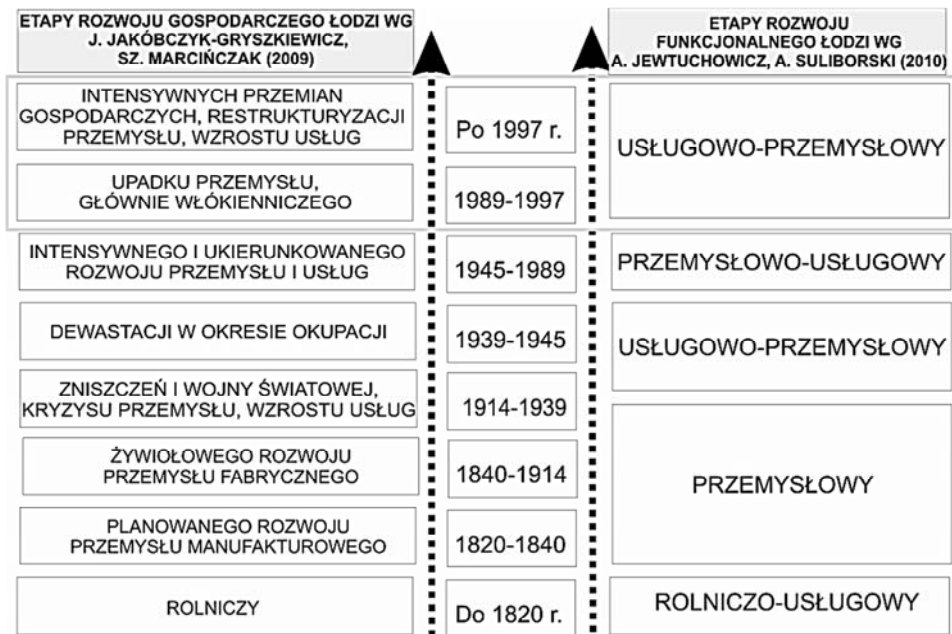
2.1.1. Zmiany struktury funkcjonalnej

Przemiany gospodarcze pociągające za sobą zmiany struktury funkcjonalnej miasta wiążą się bezpośrednio ze zmianami w jego strukturze demograficzno-społecznej i przestrzennej. Dlatego uzasadnione wydaje się zwrócenie w pierwszej kolejności uwagi na najważniejsze kierunki przemian w zakresie struktury funkcjonalnej Łodzi w okresie transformacji ustrojowej. Historię rozwoju Łodzi, od momentu średniowiecznej lokacji miasta, można podzielić na kilka etapów, które zaprezentowano na rysunku 5. Ze względu na problematykę książki, największą uwagę zwrócono na ostatni, usługowo-przemysłowy etap rozwoju funkcjonalnego Łodzi, w którym można wyodrębnić okres upadku przemysłu włókienniczego, będącego podstawą funkcjonowania miasta przez niemal dwa stulecia oraz okres intensywnych przemian gospodarczych, restrukturyzacji przemysłu i wzrostu znaczenia usług.

Radykalne przemiany polityczne i gospodarcze, które nastąpiły w Polsce po 1989 roku – demokratyzacja kraju i przejście z socjalistycznego systemu nakazowo-rozdzielczego na system gospodarki rynkowej, były powodem dramatycznej recesji społeczno-gospodarczej w Łodzi odslaniając negatywne dziedzictwo dotychczasowego rozwoju miasta (Jewtuchowicz, Suliborski 2009a). Kryzys funkcji dominującej i upadek wielkich państwowych zakładów przemysłowych i usługowych zadecydował o mechanizmach dostosowywania się Łodzi do warunków gospodarki rynkowej oraz zmianach struktury funkcjonalnej i przestrzennej miasta.

W latach 1989–2008 struktura funkcjonalna Łodzi uległa bardzo silnym przeobrażeniom. Sektor egzogeniczny przechodził od struktury skrajnie jednorodnej do bardziej złożonej i zróżnicowanej. Pojawiły się nowe funkcje, poprzednio prawie nie występujące, a zanikły te, które w nowej rzeczywistości gospodarczej stały się mniej ważne. Charakterystycznym dla Łodzi zjawiskiem było odtworzenie się specjalizacji produkcji sprzed 1989 roku w małych i średnich przedsiębiorstwach na bazie zwalnianych pracowników oraz wyprzedawanego parku maszynowego bankrutujących zakładów państwowych. Opóźniło to jednak proces dywersyfikacji produkcji i przekształceń struktury gospodarki

całego miasta. Mimo, iż w początkowym okresie transformacji ustrojowej sektor egzogeniczny pozostał zdominowany przez przemysł, zwłaszcza produkcję tkanin, to powoli i systematycznie zmniejszało się zatrudnienie w produkcji i budownictwie na korzyść usług. Do najbardziej dynamicznie rozwijających się działalności gospodarczych należał handel, który stanowił podstawę sektora endogenicznego, a także dzięki któremu w 1995 roku, po raz pierwszy w powojennej historii Łodzi, zaznaczyły się usługowe funkcje egzogeniczne (Suliborski 2000). Wyrazem wzrostu znaczenia handlu w gospodarce miasta był również wzrost liczby sklepów z 2275 placówek tzw. uspołecznionego handlu detalicznego w 1985 roku, około 5 tysięcy w 1990 roku, do blisko 9 tysięcy w roku 2009 (Rochmińska 2009). Rosło także znaczenie obsługi nieruchomości i firm stanowiąc doskonały przykład pojawienia się wielu nowych działalności, których istnienie jest ściśle związane z gospodarką rynkową¹⁰.



Ryc. 5. Etapy rozwoju gospodarczego i funkcjonalnego Łodzi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Jakóbczyk-Gryszkiewicz, Marcińczak (2009), Jewtuchowicz, Suliborski, (2009a)

¹⁰ Konkurencja i rachunek ekonomiczny wymusiły powstanie odpowiedniego otoczenia dla dobrego funkcjonowania biznesu w postaci: biur podatkowych, rachunkowych, firm doradczych, reklamowych, biur pośrednictwa nieruchomości, itp., które w poprzednim systemie gospodarczym nie miały możliwości zaistnienia i funkcjonowania. Szerzej na temat rozwoju usług profesjonalnych w Łodzi: czyt. J. Dzieciuchowicz (2009a).

W pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku, po głębokim kryzysie lat 90. nastąpił proces restrukturyzacji, modernizacji i dywersyfikacji działalności produkcyjnej w Łodzi, dzięki otwarciu miasta i najbliższego otoczenia na wiele inwestycji finansowanych przez kapitał zagraniczny. Spadło natomiast znaczenie funkcji egzogenicznej handlu i napraw oraz pozostałych działalności usługowych, które w pierwszych latach transformacji nadawały rytm rozwojowy i ograniczyły w znacznym stopniu negatywne skutki wywołane kryzysem w przemyśle. Obecnie, nadal wzrasta znaczenie funkcji obsługi nieruchomości i firm, administracji oraz edukacji. Wszystkie te zmiany doprowadziły do generalnej przebudowy oblicza funkcjonalnego Łodzi z przemysłowego, poprzez przemysłowo-usługowy (z dominacją usług materialnych) na usługowo-przemysłowy (z przewagą usług niematerialnych). Charakterystyczną cechą dla okresu transformacji jest brak stabilności i tymczasowość podejmowanych inicjatyw gospodarczych.

Należy podkreślić, że w przeciwieństwie do regionów, w gospodarce których dominowało górnictwo, dla Łodzi nie powstał żaden rządowy plan modernizacji i restrukturyzacji gospodarki opartej na przemyśle lekkim mimo, iż w 1991 roku Rada Ministrów zaliczyła Łódź do tzw. obszarów problemowych kraju. Decyzja ta wiązała się z przyznaniem miastu środków na aktywne formy zwalczania bezrobocia strukturalnego jednakże można uznać, iż transformacja gospodarki Łodzi dokonała się przede wszystkim siłami lokalnymi, dzięki przedsiębiorczości mieszkańców (Jewtuchowicz, Suliborski 2009a).

2.1.2. Zmiany struktury demograficzno-społecznej

Okres transformacji polityczno-gospodarczej spowodował poważne zmiany w rozwoju demograficznym Łodzi, które wiążą się przede wszystkim ze spadkiem liczby ludności wywołanym współczesnymi przemianami społeczno-ekonomicznymi oraz społeczno-kulturowymi (Dzieciuchowicz 2009b). Liczba mieszkańców miasta obniżyła się z 848,3 tys. w 1990 roku do 742,4 tys. w 2009 roku, co oznacza ubytek aż o 105,9 tys. osób (12,5%). W wyniku zarówno ujemnego przyrostu naturalnego, jak i salda migracji, w 2008 roku Łódź spadła z pozycji drugiego pod względem liczby ludności miasta w Polsce na miejsce trzecie, które zajmuje obecnie po Warszawie i Krakowie. Dynamika spadku liczby mieszkańców Łodzi nawiązuje do kolejnych okresów recesji i ożywienia gospodarczego w mieście, czego dowodem było gwałtowne przyspieszenie w 1992 roku i wyraźne zmniejszenie tempa spadku w 2000 i 2004 roku (Dzieciuchowicz 2009b).

Struktura społeczna Łodzi została pierwotnie ukształtowana przez proces jednokierunkowego przemysłowego rozwoju miasta nie zmieniając się znacząco nawet po wprowadzeniu w okresie powojennym nowych funkcji miastotwórczych i związanych z nimi nowych mieszkańców (Piotrowski 1966). Charakterystyczny dla Łodzi pozostaje niezmiennie bardzo wysoki współczynnik femini-

zacji, który w 1990 roku osiągał wartość 117, a w 2006 roku na 100 mężczyzn przypadało 120 kobiet. W przeszłości sytuacja ta wynikała z dominacji przemysłu włókienniczego, w którym zatrudnienie znajdowały zwłaszcza kobiety. Z uwagi na fakt, iż zgodnie z ogólną prawidłowością demograficzną feminizacja ludności rośnie wraz z wiekiem, współcześnie proces ten należy tłumaczyć przede wszystkim rosnącym starzeniem demograficznym łódzian, a ponadto dynamicznym rozwojem usług i zwiększającą się liczbą studentów (Dzieciuchowicz 2009b).

W strukturze zatrudnienia mieszkańców Łodzi u progu okresu transformacji zdecydowanie dominowały zawody produkcyjne, zwłaszcza zatrudnienie w przemyśle włókienniczym, a społeczeństwo miejskie było zdominowane ilościowo przez kategorię społeczną klasyfikowaną jako klasa robotnicza. Udział innych kategorii społecznych był minimalny. Społeczeństwo łódzkie było zatem wyraźnie homogeniczne pod względem klasowym, charakteryzowało się również małym zróżnicowaniem statusu ekonomicznego mieszkańców. Zdecydowana większość zatrudnionych była pracownikami sektora państwowego lub uspołecznionego (Węclawowicz 2007). Upadek łódzkich zakładów przemysłu włókienniczego po 1989 roku doprowadził do masowych zwolnień pracowników i pojawienia się, nieznanego w okresie gospodarki centralnie sterowanej, zjawiska jawnego bezrobocia. Osiągnęło ono wyjątkowo dużą skalę w pierwszym okresie transformacji, to jest w latach 1990–1993 będąc bezpośrednim efektem upadku, restrukturyzacji i prywatyzacji dominujących wcześniej w gospodarce miasta przedsiębiorstw państwowych oraz wadliwej struktury zatrudnienia i niskiej wydajności pracy (Dzieciuchowicz 2009b). Stopa bezrobocia w Łodzi od początku procesu transformacji należała do najwyższych w kraju, osiągając wartość maksymalną – 26,7% w 1993 roku (bez pracy pozostawało 84,9 tys. osób). Pomimo spadku stopy bezrobocia w Łodzi do poziomu 8,5% w 2007 roku, pozostała ona w dalszym ciągu najwyższą wśród dużych polskich miast (Kraków – 3,8%, Poznań – 2,9%, Warszawa – 2,9%).

Utrata pracy spowodowała znaczny stopień zubożenia mieszkańców Łodzi. W 1996 roku co szósty łódzianin korzystał ze wsparcia pomocy społecznej. W Warszawie czy w Katowicach, które w wyniku procesów transformacji także zmieniały swoje przemysłowe oblicze, tylko co dwudziesty mieszkaniec był w podobnej sytuacji (Warzywoda-Kruszyńska 2000). W rezultacie, w przestrzeni Łodzi rozpoczął się proces stratyfikacji, względnie homogenicznej przed 1989 rokiem, struktury społecznej. Zauważa się istnienie znamion gettyzacji w przestrzeni miasta, a enklawy biedy lokują się głównie w strefie śródmiejskiej. W 2001 roku, wyodrębniono 17 takich enklaw, w których mieszkało 44 tys. osób. Na podstawie danych z Narodowego Spisu Powszechnego z 2002, S. Liszewski z zespołem wyznaczyli obszary społecznej słabości, którą zdefiniowali jako „ograniczenie, a nawet pełną utratę sił ekonomicznych i wartości społecznych mieszkańców do uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym miasta”. Po zestawieniu kilku mierników takich jak: zróżnicowanie prze-

strzenne płci i wieku oraz poziomu wykształcenia mieszkańców, rozmieszczenie bezrobotnych, miejsce zamieszkania korzystających z pomocy społecznej oraz przestępczość w mieście, wydzielono w przestrzeni miejskiej trzy generalne obszary społeczne. Obszary słabości społecznej zamieszkiwane przez około 19,6% mieszkańców Łodzi, położone były w większości w centrum miasta i koncentrowały się wokół ulicy Piotrkowskiej. Wyróżniono również jednostki rozrzucone przestrzennie i położone poza obszarem śródmiejskim, związane z zewnętrzną strefą przemysłową miasta. Z kolei obszary aktywności społecznej zamieszkiwane przez ok. 38,1% mieszkańców Łodzi związane były ze wszystkimi, oprócz Dąbrowy osiedlami blokowej zabudowy wielorodzinnej oraz z terenami przyległymi do granic miasta, o bardziej rozproszonej zabudowie rezydencjonalnej. Obszary „przejściowe społecznie” wypełniały pozostałe fragmenty miasta i stanowiły zarówno jednostki czekające na awans, jak i te ulegające stopniowej degradacji społecznej (Liszewski i in., 2009).

Korzystne przekształcenia struktury ludności Łodzi po 1989 roku dotyczą rosnącego poziomu wykształcenia, który warunkuje rozwój społeczny i ekonomiczny w kierunku miasta poprzemysłowego. W okresie między spisowym, to jest w latach 1988–2002 odnotowano wzrost liczby osób z wykształceniem wyższym z 71,7 tys. do 100,8 tys. czyli o 29,1 tys. (o 40,7%). Wyraźny przyrost dotyczył także grupy osób legitymujących się wykształceniem średnim lub policealnym (z 227,3 tys. do 274,0 tys., czyli o 46,7 tys.). Zmniejszyła się dzięki temu liczba osób z wykształceniem podstawowym lub bez ukończonej szkoły podstawowej. Pozycja osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym nie uległa znaczącym zmianom (Dzieciuchowicz 2009b). Za jeden z czynników zmian struktury wykształcenia mieszkańców Łodzi należy uznać dynamiczny rozwój publicznych i prywatnych szkół średnich i wyższych¹¹. Rozwój kapitału ludzkiego określanego powszechnie poprzez udział mieszkańców legitymujących się wykształceniem wyższym, ma bardzo istotny wpływ dla kształtowania pozytywnego wizerunku Łodzi. Niemniej jednak, pomimo rosnącego poziomu wykształcenia łodzian, jego porównanie z innymi dużymi miastami w Polsce wypada dla miasta niekorzystnie, na przykład udział ludności z wyższym wykształceniem w 2002 roku był najniższy w tej grupie miast (Dzieciuchowicz 2009b). Zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej Łodzi opisane powyżej stanowią podstawę dla kształtowania się miasta poprzemysłowego, związanego ze społeczeństwem poprzemysłowym. Podstawą segregacji społeczno-prze-

¹¹ Pierwsza niepubliczna szkoła wyższa powstała w 1993 roku, w 2000 roku działało już 10 takich placówek. W 2007 roku, w Łodzi funkcjonowały 22 szkoły wyższe kształtujące ponad 122 tys. studentów. Do sześciu prowadzonych jest przez administrację rządową uczęszczało prawie 66 tys. studentów, a do pozostałych 16 prowadzonych przez osoby prywatne i organizacje społeczne – 56 tys. Łódzkie szkoły niepubliczne należały do najszybciej rozwijających się usług niematerialnych w mieście (Jewtuchowicz, Suliborski 2009b).

strzennej pozostaje status ekonomiczny, ale coraz bardziej istotną rolę odgrywa status wykształcenia i wiedzy. Postępującej dezindustrializacji towarzyszy wzrost znaczenia produkcji informacji, wiedzy, które zaczynają pełnić decydujące funkcje ekonomiczne i społeczne miasta (Węclawowicz 2007).

Współczesne społeczeństwo łódzkie charakteryzuje silna jednorodność narodowościowa mieszkańców. Ślady dawnej mozaiki kulturowej w postaci różnych narodowości (polska, niemiecka, żydowska, rosyjska), wyznań (katolicyzm, protestantyzm, judaizm, prawosławie) i języków (polski, niemiecki, jidisz, rosyjski) zachowały się w krajobrazie miasta, ale także w mentalności mieszkańców Łodzi. Dowodem tych ostatnich może być „Łódzka Deklaracja Tożsamości”¹², a która w całości brzmi następująco:

„My Łodzianie jesteśmy świadomi, że: wielkoprzemysłowy, wielonarodowy i wielokulturowy rodowód jest fundamentem tożsamości Łodzi. Jego świadectwem jest dorobek intelektualny oraz zachowane i wyjątkowe w skali europejskiej historyczne dziedzictwo materialne. Z dumą podejmujemy obowiązek ochrony ulic, kamienic, fabryk i pałaców oraz kontynuacji rozwoju miasta w duchu tolerancji, wolności, nowoczesności i twórczej kreacji. Tak, by Łódź dzisiaj i w przyszłości godnie przypominała, że powstała i rozwinęła się, jako pierwsze nowoczesne i europejskie miasto na ziemiach polskich”.

2.1.3. Zmiany struktury przestrzennej

Procesy transformacji polityczno-gospodarczej, która dokonała się w Polsce po 1989 roku, doprowadziły do zmiany uwarunkowań społecznego wytwarzania przestrzeni miast. Pojawili się nowi aktorzy w postaci samorządów terytorialnych, przedsiębiorców, właścicieli nieruchomości oraz osób prywatnych dysponujących środkami finansowymi na konsumpcję indywidualną. Zainteresowanie realizacją własnych potrzeb z jednej strony spowodowało bałagan przestrzenny i wzrost mozaikowości przestrzeni miejskiej, ale z drugiej zmniejszyło dystans w wyglądzie i funkcjonowaniu miast polskich i zachodnioeuropejskich.

Charakterystyki wybranych przemian fizjonomii Łodzi, będących swoistą odpowiedzią na nowe uwarunkowania polityczno-gospodarcze po 1989 roku, dokonano na podstawie klasyfikacji B. Miszewskiej i R. Szmytkie (2009). Autorzy na przykładzie Wrocławia wyróżnili mikro-, mezo- i makroprzestrzenne zmiany przestrzeni miasta post-socjalistycznego przełomu XX i XXI wieku. Nawiązano również do procesu metropolizacji przestrzeni, który dotyczy zarówno zmian w zagospodarowaniu przestrzennym jak i form użytkowania przestrzeni i obiektów pod wpływem lokalizacji i rozwoju funkcji metropolitalnych w Łodzi.

¹² Akcja społeczna, która polegała na składaniu podpisów pod Łódzką Deklaracją Tożsamości, wzmacniających poczucie lokalnej tożsamości mieszkańców miasta, została zorganizowana z inicjatywy Fundacji Ulicy Piotrkowskiej oraz Urzędu Miasta Łodzi z okazji Święta Łodzi oraz 185 rocznicy nadania ulicy Piotrkowskiej jej nazwy.

Według M. Miszewskiej i R. Szmytkie (2009), zmiany w mikroskali mają charakter punktowy i dotyczą takich elementów, które dostrzec można w trakcie pieszego poruszania się po mieście, bez konieczności sięgania wzrokiem w dalszą perspektywę. Obok zmian nawierzchni chodników i jezdni, lepiej zaplanowanej i konserwowanej zieleni autorzy zwracają uwagę na tzw. plastykę architektoniczną, której elementy takie jak: fontanny, rzeźby, tablice inskrypcyjne służą wzbogaceniu przestrzeni publicznych miast. Nie sposób wymienić wszystkich elementów plastyki architektonicznej, które pojawiły się w Łodzi po 1989 roku, jednakże należy zwrócić szczególną uwagę na Galerię Wielkich Łodzian oraz Aleję Gwiazd, które w założeniu władz miasta miały promować ulicę Piotrkowską i całe miasto, stając się jego wizytówką.

Pomniki Galerii Wielkich Łodzian powstawały od 1999 roku. Pojawili się kolejno: Julian Tuwim, Artur Rubinstein Władysław Reymont, tzw. „Fabrykan-ci”, czyli Henryk Grohman, Izrael Kalmanowicz Poznański i Karol Wilhelm Scheibler oraz Stefan Jaracz. Brak cokołów wywyższających i odgradzających pomniki od przechodniów oraz ich realna skala i kontekst, umożliwiają interakcję z prezentowanymi postaciami, co było podstawowym założeniem projektu galerii (por ryc. 6). Również na ulicy Piotrkowskiej w ramach projektu „Holly-łódź” rozciąga się, podobnie jak w stolicy amerykańskiego kina – Hollywood, aleja gwiazd – z jednej strony ulicy swoje gwiazdy odsłaniają aktorzy, z drugiej reżyserzy i scenarzyści. Zarówno Galeria Wielkich Łodzian jak i Aleja Gwiazd wypełniające przestrzeń reprezentacyjnej ulicy miasta ułatwiają mieszkańcom wskazywanie osób, związanych w przeszłości z ich miastem (Tobiasz-Lis 2010b).



Ryc. 6. Galeria Wielkich Łodzian

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zdjęć autorki

Poza elementami plastyki architektonicznej, które niewątpliwie poprawiają estetykę publicznej przestrzeni miejskiej, okres transformacji przyniósł głębokie zmiany w szacie informacyjnej miasta¹³. Pojawiły się nowe nośniki reklamowe,

¹³ Pojęcie szaty informacyjnej miasta oraz jej funkcje wprowadził do literatury A. Wallis (1979). Na szatę informacyjną składają się elementy stałe tj.: kod numeryczny, komunikacyjne systemy informacyjne, szyldy oraz elementy zmienne, np. reklama. Szata informacyjna pełni funkcje instrumentalne, estetyczne, poznawcze i ideologiczne.

zwłaszcza tzw. billboardy o różnej pod względem wielkości powierzchni. Natłok form i kolorów, haseł reklamowych, wprowadza na ulice chaos, który może zakłócać percepcję przestrzeni i dekoncentrować jej użytkowników i odbiorców. Ponadto, znikają szyldy w języku polskim, a w ich miejscu pojawiają się obco brzmiące nazwy globalnych korporacji, ale także „salony” zamiast „zakładów”, „butiki” zamiast „sklepów” czy „puby” zamiast „barów” i „restauracji”. W przestrzeni Łodzi największym nagromadzeniem wielkoformatowych reklam jest skrzyżowanie ulicy Piotrkowskiej i alei J. Piłsudskiego (Cajsel 2009).

Zmiany przestrzeni polskich miast w wyniku transformacji rejestrowane w mezoskali dotyczą większych obszarów, na przykład fragmentu lub całego bloku urbanistycznego i nie są możliwe do ogarnięcia jednym spojrzeniem (Miszewska, Szmytkie 2009). Przestrzeń miejska poddana prawom rynku zmienia się zarówno w wymiarze ilościowym jak i jakościowym. Powstają nowe formy zabudowy takie jak: centra handlowe, banki, biurowce, wielopiętrowe garaże związane głównie z napływem kapitału zagranicznego. B. Jałowiecki (2007) zwraca uwagę na trzy niezależne zjawiska związane z procesem metropolizacji, które mają wpływ na radykalne przekształcenia przestrzeni, w tym na istotne ograniczenie przestrzeni publicznej, charakterystycznej dla tradycyjnego miasta:

- zmiana organizacji handlu, który skupia się w specjalnie zaaranżowanych obiektach, położonych poza centralnymi obszarami metropolii,
- zmiana wielofunkcyjnych centralnych dzielnic miast we względnie jednorodną przestrzeń biurową, budowa peryferyjnych dzielnic biznesowych,
- wzrost poczucia zagrożenia, szczególnie wśród zamożniejszych warstw społeczeństwa co stanowi jedną z przyczyn powstawania osiedli grodzonych (ang. *gated communities*).

Już na początku lat 90. XX wieku nowe funkcje usługowe zaczęto lokować w opuszczonych przez państwowe sklepy frontowych pomieszczeniach w partach budynków, w oficynach, czy w przyulicznych budkach, które przetrwały do czasów współczesnych i przypominają o inicjatywach prywatnych podejmowanych u progu okresu transformacji. W tym samym czasie pojawiły się w Łodzi pierwsze inwestycje zagraniczne w postaci sieci hipermarketów, supermarketów i sklepów dyskontowych, które zdecydowanie wpłynęły na zmianę organizacji handlu i zachowania konsumentów. Szczególnie dynamiczny rozwój sklepów wielkopowierzchniowych z kapitałem zagranicznym następował w Łodzi od 1998 roku. W 2009 roku istniało 27 hipermarketów należących do 13 firm z Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii. Głównymi czynnikami lokalizacji sklepów była istniejąca sieć drogowa, tereny mieszkaniowe oraz wolne tereny inwestycyjne. Wybudowano je przy ważnych drogach o znaczeniu ponadlokalnym w lub na obrzeżu dużych osiedli mieszkaniowych Widzew, Retkinia, Teofilów i Bałuty. (Rochmińska 2009). Supermarkety oraz sklepy dyskontowe o mniejszej powierzchni najczęściej wykorzystują istniejącą w osiedlach infrastrukturę

w postaci dawnych, socjalistycznych pawilonów usługowych. Na szczególną uwagę zasługuje lokalizacja Galerii Łódzkiej i Manufaktury w ścisłym centrum miasta, w pobliżu głównej osi urbanistycznej miasta – ulicy Piotrkowskiej.

Nowoczesne centra o dużej powierzchni i bogatej ofercie handlowo-usługowo-rozrywkowej zaczęły pojawiać się w Łodzi później, to jest na przełomie XX i XXI wieku. Obecnie istnieje w mieście sześć takich centrów handlowych należących do wszystkich trzech generacji, które służą ich klasyfikacji¹⁴. Port Łódź otwarty w 2009 roku oraz Manufaktura (2006 r.) spełniają kryteria centrów handlowych III generacji, Galeria Łódzka (2002 r., rozbudowana w 2008 r.) to centrum handlowe II generacji. Pozostałe: Pasaż Łódzki (2000 r.), M1 (1999/2000 r.) oraz Tulipan (1999 r) mieszczą się w I typie centrów handlowych (Rochmińska 2009). Największe przekształcenia przestrzeni konsumpcji w mieście wynikają z realizacji ostatnich i jednocześnie największych centrów handlowych: Portu Łódź i Manufaktury (por. ryc.7).

W wyniku zmian w organizacji handlu w okresie transformacji polityczno-gospodarczej pojawiły się nowe dominanty usługowo-handlowe, które wpływają na społeczny odbiór przestrzeni Łodzi. Realizacji wielu inwestycji handlowych towarzyszyła rozbudowa lub modernizacja infrastruktury technicznej miasta: remontowano drogi i chodniki, wytyczano ścieżki rowerowe, parkingi, instalowano nowe oświetlenie, przeprowadzano reorganizację ruchu drogowego. Manufaktura stanowi ponadto doskonały przykład rewitalizacji terenów poprzemysłowych (Kaczmarek 2001). Dzięki tej inwestycji zabytkowy, lecz zdegradowany kompleks zakładów I.K. Poznańskiego został nową wizytówką miasta. Względy ilościowe i jakościowe przemian przestrzeni Łodzi w wyniku ekspansji nowych obiektów handlowo-usługowo-rozrywkowych, potwierdzają tezę W. S. Kowinskyego (2002) o tym, że centrum handlowe można uznać za strukturę przestrzenną najbardziej reprezentatywną dla naszych czasów:

„Każda epoka ma swoje znaczące struktury, które świadomie czczą lub nieświadomie wyrażają to, co epoka ceni; od piramid do katedr i pałaców Europy, do stacji kolejowych i amerykańskich drapaczy chmur. Mall to katedra konsumpcji, znacząca struktura naszej epoki” (W. S. Kowinsky 2002 s. 153).

¹⁴ „Za centrum handlowe uważa się nowoczesny obiekt handlowy o powierzchni wynajmu brutto powyżej 5000 metrów kwadratowych powierzchni handlowej z ponad 10 sklepami, zarządzany przez jeden podmiot. Centra handlowe są klasyfikowane według trzech generacji. Centrum handlowe I generacji stanowi hipermarket (40–50% powierzchni najmu) z małą galerią handlową uzupełniającą jego ofertę. Centra II generacji to hipermarkety z większą galerią handlową (zajmującą ok. 70% powierzchni najmu całego obiektu). Generacja III charakteryzuje się większą galerią handlową oraz elementami rozrywki, a także ograniczonym udziałem operatora spożywczego” (DTZ Research za: Rochmińska 2009 s. 167–168).



Ryc. 7. Największe centra handlowe w Łodzi
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie zdjęć autorki

Wraz z rozwojem gospodarczym, społecznym i kulturowym w Łodzi na przełomie XX i XXI wieku obserwuje się proces powstawania centralnej dzielnicy biznesu – CBD (ang. *central business district*). Za kształtujące się centrum wielkomiejskie w Łodzi uznaje się środkowy odcinek ulicy Piotrkowskiej między ulicami A. Struga – J. Tuwima i Radwańską – Brzeźną z kulminacją na skrzyżowaniu dwóch osi rozwoju miasta – historycznej, o przebiegu północ-południe w postaci ulicy Piotrkowskiej i współczesnej, o przebiegu wschód-zachód czyli alei J. Piłsudskiego – A. Mickiewicza¹⁵. W obszarze tym mają swoje siedziby liczne instytucje finansowe, ubezpieczeniowe, urzędy administracji publicznej, wymiaru sprawiedliwości, kancelarie notarialne i adwokackie, a także hotele Ibis, Campanille i kino Silverscreen Multiplex. Kształtujące się w Łodzi CBD charakteryzuje najlepsza w skali miasta dostępność komunikacyjna, a także najmłodsze i zarazem najwyższe budynki usługowe, które razem z osiedlem mieszkaniowym „Manhattan” i domem handlowym „Central” powstałymi jeszcze przed 1989 rokiem, stanowią niewątpliwą dominantę urbanistyczną miasta.

Badania prowadzone przez A. Wolaniuk (2009a, 2009b) pokazują także wyraźne zmiany, które dokonały się na przełomie XX i XXI wieku w zagospodarowaniu głównej osi urbanistycznej miasta w wyniku przejścia do gospodarki wolnorynkowej. Ulica Piotrkowska, która jeszcze w 2000 roku pełniła przede wszystkim funkcję handlową, przekształca się w centrum wielkomiejskie skupiając w 2008 roku siedem razy więcej organizacji społecznych i politycznych, pięć razy więcej siedzib urzędów administracji, trzy razy więcej placówek finansowych i ubezpieczeniowych, a także naukowych, oświaty i wychowania, przy pięciokrotnym spadku liczby sklepów (Wolaniuk 2009b).

Dotychczas wielofunkcyjna dzielnica centralna Łodzi zmienia się, niemniej jednak nie można potwierdzić, iż staje się ona jednorodną tak pod względem funkcjonalnym jak i architektonicznym przestrzenią biurową. Nie powstają również peryferyjne dzielnice biznesowe. Nowoczesne biurowce klasy A wypełniają nowe gmachy, ale także przyczyniają się do rewitalizacji zabudowy

¹⁵ Szerzej: rozdział 5.

poprzemysłowej Łodzi wypełniając dziewiętnastowieczne fabryki, na przykład: Textorial Park w dawnych zakładach K.W Scheiblera, centrum biurowe Zenit, czy biurowce okresu socjalizmu – przykładem mogą być dawne zakłady Próchnika.

Nieodczownym elementem w przestrzeni polskich miast i wyraźnym symbolem przemian społecznych, ekonomicznych i kulturowych, które dokonały się w ostatnim dwudziestoleciu, są osiedla grodzone¹⁶. Równolegle następuje dynamiczny rozwój obszarów rezydencjonalnych, który również odzwierciedla wprowadzone po 1989 roku nowe uregulowania prawne, takie jak: wprowadzenie wolnego rynku nieruchomości, przekształcenia ustrojowe i własnościowe, ale także zapotrzebowanie na zabudowę mieszkaniową o podwyższonym standardzie na dużych powierzchniowo działkach, czy potrzebę właścicieli do odizolowania od otoczenia (Groeger 2009). Obydwa zjawiska prowadzą do pogłębienia zróżnicowania społecznego przestrzeni miejskiej, a zacierane w mieście socjalistycznym podziały na dobre i złe dzielnice, stają się po 1989 roku coraz bardziej wyraźne (Miszewska, Szmytkie 2009).

W łódzkich osiedlach grodzonych można wyodrębnić dwa typy: zamknięte apartamentowce (tzw. kondominia) oraz zespoły wolnostojących domów jednorodzinnych. Spotyka się także mieszane typy zabudowy w ramach jednego osiedla¹⁷. Pierwsze z nich lokalizowane są w centrum miasta bądź wewnątrz istniejących osiedli mieszkaniowych o charakterze otwartym, tworząc tzw. „sąsiedztwo w sąsiedztwie” (Kotus 2007). Osiedla mieszkaniowe, lokalizowane na obrzeżach miasta, dzielą się pod względem charakteru zabudowy na osiedla domów szeregowych oraz kwartały domów jedno-, czy dwurodzinnych. Ulice w obrębie osiedli tego typu są bardzo często zbiorową własnością rezydentów, a ograniczenie ich dostępności dla innych mieszkańców miasta wzmacnia zjawie-

¹⁶ Powstawanie osiedli typu *gated communities* ma charakter globalny jednak różnorodność geograficzna i historyczna pokazuje, że należy zachować daleko idącą ostrożność w formułowaniu uniwersalnych teorii tłumaczących ich genezę i zawsze wskazywać na lokalne podłoże społeczno-kulturowe. Zdaniem B. Jałowieckiego (2000a), w krajach określanych jako postkomunistyczne, do których zalicza się także Polskę, osiedla typu *gated communities* można uznać za formę reakcji na lata komunistycznej przeszłości, kiedy potrzeba własności prywatnej była tłumiona, a teraz ujawnia się w przesadnej formie warownych domów. Jednocześnie, gwałtowne wyłonienie się i szybki sukces ekonomiczny nowej klasy średniej, także znajduje wyraz w znacznie silniejszym niż na Zachodzie nacisku na wyznaczanie i oznaczanie granic grup społecznych w przestrzeni miast. To z kolei odpowiedź na tendencję mieszania warstw społecznych w mieszkaniach komunalnych w Polsce, czego skutkiem była rosnąca frustracja społeczeństwa. Szerzej na temat osiedli grodzonych w Łodzi – czyt. P. Tobiasz-Lis (2010c).

¹⁷ Klasyfikacja dla warszawskich osiedli zamkniętych wg. G. Glaszego na podstawie kryterium w postaci fizycznych atrybutów osiedli oraz cech architektonicznych projektu, na podstawie którego są budowane. (Gąsior-Niemiec i in., 2007).

sko fragmentacji oraz prywatyzacji jego przestrzeni. Największe osiedla tego typu zlokalizowane są w Łodzi w okolicach ulicy Wycieczkowej (osiedle domów jednorodzinnych), na Rudzie w okolicach ulicy Beczkowej (osiedle domów dwurodzinnych, apartamentowce), na Janowie (osiedle bloków wielorodzinnych) oraz na Smulsku przy ulicach Kolarskiej i Łyżwiarskiej (osiedle domów dwurodzinnych, zabudowa szeregowa).

Rozwój nowej zabudowy rezydencjonalnej w Łodzi jest uwarunkowany przede wszystkim dostępnością wolnych terenów pod jednorodzinne budownictwo mieszkaniowe. Najwięcej inwestycji tego typu w latach 1990–2007 powstało na nie zagospodarowanych obszarach między koleją obwodową, a granicami miasta, z dala od dużych osiedli mieszkaniowych i w otoczeniu zieleni¹⁸ (Groeger 2009). Charakteryzują się one dużą powierzchnią działek dochodzącą nawet do 60–80 tys. m², ale jednocześnie zlokalizowane są na terenach o słabo rozwiniętej infrastrukturze technicznej i pozbawionych infrastruktury społecznej. Budynki położone w głębi działek są najczęściej bardzo okazałe, mają nieregularne kształty (Groeger 2009).

Specyfika zagospodarowania przestrzennego Łodzi w postaci zabytkowych, ale zdegradowanych terenów pofabrycznych z XIX wieku, które obecnie podlegają powolnemu procesowi rewitalizacji i są przekształcane w tereny mieszkaniowe, pozwala wyodrębnić jeszcze jeden typ osiedli zamkniętych – tzw. lofty. Największe takie inwestycje są realizowane na obszarze dawnych zakładów K.W. Scheiblera i L. Grohmana (ryc. 8). Należy jednak wyraźnie podkreślić, iż w tym przypadku całe osiedle wyposażone jest w system monitoringu i pilnuje go firma ochroniarska, ale ze względu na fakt, iż stanowi element dziedzictwa kulturowego miasta, jest otwarte i można swobodnie wejść na tereny otwarte wokół budynków.

Omówione powyżej przykłady przemian przestrzeni Łodzi w mezoskali obrazują systematyczny zanik przestrzeni publicznej, która w przeszłości odgrywała istotną rolę w integrowaniu mieszkańców miast. Segregacja społeczno-przestrzenna pogłębia się poprzez równoczesny proces powstawania luksusowych przestrzeni handlowo-usługowych, biznesowych, czy mieszkaniowych i degradacji niektórych fragmentów istniejącej tkanki materialnej miasta.

Makroskalowe zmiany przestrzeni polskich miast można ogarnąć w całości jedynie z lotu ptaka by stwierdzić, że prowadzą one na przykład do zmiany

¹⁸ Największe skupiska nowej zabudowy rezydencjonalnej powstałej w latach 1990–2007 położone są w zachodnich częściach łodzi: na Złotnie, w Kochanówce i na Lublinku, we wschodnich częściach miasta: w Nowosolnej i na Stokach, w północnych częściach: w Łągiewnikach i na Julianowie, a w południowych m.in. na Rudzie i w Wiskitnie. Przyjęto minimalną powierzchnię działki pod zabudowę rezydencjonalną wynoszącą 2000m² oraz wysokość budynków do 3 kondygnacji wskazywane najczęściej w opracowaniach urbanistycznych dla dużych miast. Dla podkreślenia okazałości zabudowy przyjęto minimalną jej powierzchnię na poziomie 300m² (Groeger 2009).

sposobu i form użytkowania terenu (Miszewska, Szmytkie 2009). Proces ten odbywa się wskutek sukcesji funkcjonalnej terenów, wypełniania istniejącej zabudowy czy zabudowywania ugorów i odłogów miejskich, a także terenów wcześniej niezagospodarowanych. Zmienia się zatem zarówno fizjonomia jak i funkcje poszczególnych fragmentów miasta.



Ryc. 8. Lofty „U Scheiblera”

Źródło: Zdjęcia autorki

Porównanie stanu zagospodarowania Łodzi z początku lat 90. ubiegłego stulecia i z połowy lat 2000 pokazuje skalę, charakter i kierunki przemian przestrzennych, które najwyraźniej postępują w strefie obrzeżnej miasta. Dynamicznie zagospodarowywane są tereny otwarte w rejonie Wiskitna po południowej stronie miasta i Żłotna na zachodzie. Ponadto dynamiczna urbanizacja prowadzi do przekształceń terenów w otoczeniu Lasu Łągiewnickiego i deformacji historycznych struktur wiejskich Mileszek i Nowosolnej (Wiśniewska 2009). Poza nową zabudową o funkcjach mieszkaniowych, która koncentruje się w strefie peryferyjnej Łodzi, przemiany przestrzenne zachodzą także niezwykle żywiołowo w obszarze śródmiejskim i polegają przede wszystkim na zmianach form użytkowania terenów już zagospodarowanych. Wynika to między innymi z faktu, iż w Łodzi okres transformacji doprowadził do upadku największych przedsiębiorstw przemysłowych¹⁹ przynosząc ogromne tereny możliwe do ponownego zagospodarowania. Niemniej jednak, likwidacja wielkich zakładów i procesy odnowy terenów poprzemysłowych poza zmianami o charakterze ilościowym spowodowała także przekształcenia jakościowe w postaci zmian własnościowych, funkcjonalnych oraz zagospodarowania przestrzennego poszczególnych działek. Pod koniec lat 80. XX wieku istniało w Łodzi 211 przedsiębiorstw produkcyjnych, w większości państwowych, z niewielkim udziałem

¹⁹ Upadły zakłady, które stanowiły symbol potęgi przemysłu włókienniczego Łodzi, m.in.: Zakłady Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (dawne Zjednoczone Zakłady K. W. Scheiblera i L. Grohmana), Zakłady Przemysłu Bawełnianego im. J. Marchlewskiego „Poltex” (dawne Towarzystwo Akcyjne Wytrobów Bawełnianych I. K. Poznańskiego (Jewtuchowicz, Suliborski 2009a).

własności spółdzielczej. W 2009 roku (Statystyka Łodzi, 2010) wśród 843 przedsiębiorstw przemysłowych, 821 należało do sektora prywatnego.

Kierunki rozwoju Łodzi zapisane w strategii²⁰ i realizowane przez władze miasta przyciągnęły wiele inwestycji w przemyśle i usługach²¹. Najwięcej nowych zakładów przemysłowych, zlokalizowano poza koleją obwodową Łodzi, na terenie dzielnic przemysłowych z lat 70. XX wieku, przede wszystkim na Dąbrowie i Teofilowie, a także na odległych peryferiach miasta - na Nowym Józefowie i na Olechowie. Nieliczne przedsiębiorstwa ulokowały się w centrum Łodzi, na pofabrycznych terenach należących do K.W. Scheiblera. Nowe inwestycje usługowe lokalizowano w centrum miasta, w granicach kolei obwodowej. Wypełniają one luki w istniejącej zabudowie (na przykład: hotel Campanille, Qubus, Ibis, centrum BPO Infosys, kino Silver Screen Multiplexs, Galeria Łódzka), lub wykorzystują dawne tereny przemysłowe (na przykład: Uniqua, Manufaktura). Wielkopowierzchniowe obiekty usługowe, między innymi: hipermarkety, lokalizowano na wolnych terenach inwestycyjnych poza centrum, przy trasach wylotowych z miasta, w zapleczu dużych osiedli mieszkaniowych.

Wszystkie omówione powyżej przestrzenne przemiany fizjonomiczne Łodzi, które nastąpiły w ciągu ostatnich dwudziestu lat, mają nie tylko ilościowy, ale przede wszystkim jakościowy charakter. Przemiany te nie stanowią już tylko procesu zwiększania stopnia urbanizacji, ale powodują zmianę natury całego miasta – z tradycyjnego ośrodka przemysłowego w metropolię zamieszkiwaną przez społeczeństwo postindustrialne²². Tradycyjną sylwetkę Łodzi ukształtowaną

²⁰ Strategia Rozwoju Łodzi opracowana przez firmę Mc Kinsey & Company zakładała rozwój łódzkiego przemysłu w oparciu o produkcję sprzętu AGD oraz budowę centrum zaplecza biznesowego (BPO) i centrum logistyki. Taki kierunek rozwoju obrano na podstawie szeregu atutów Łodzi, m.in.: tradycji przemysłowych; dogodnego położenia; taniej, ale wykształconej siły roboczej; tańszych gruntów i opłat eksploatacyjnych (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, Marcińczak 2009).

²¹ W przyciąganiu inwestycji zagranicznych do miasta istotną rolę odgrywa utworzona w 1997 roku, Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, która na terenie samej Łodzi, w 12 podstrefach zajmuje obszar ponad 140 ha (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, Marcińczak 2009). Na terenie strefy dopuszcza się działalność produkcyjną, magazynową, a zgodnie z rozporządzeniem rady Ministrów z 2005 roku, również usługi informatyczne, badawczo-rozwojowe w dziedzinie nauk matematyczno-przyrodniczych i technicznych, rachunkowość, kontrolę ksiąg i księgowości. Dotychczas w Łódzkiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej zainwestowało 30 przedsiębiorstw dając ponad 4 tysiące nowych miejsc pracy. Największymi są Gillette Poland, BSH (Bosh, Siemens Hausgerate) Sprzęt Gospodarstwa Domowego, Indesit Company.

²² Termin „społeczeństwo postindustrialne” po raz pierwszy użył D. Bell (1973) utożsamiając je ze społeczeństwem usługowym, a więc takim, w którym wartość usług przerosła produkcję dóbr. Porównując społeczeństwo industrialne z postindustrialnym stwierdził on, że pierwsze określane jest przez ilość dóbr wyznaczającą standard życia, a drugie poprzez jakość życia mierzona usługami i przyjemnościami w dziedzinie

na przełomie XIX i XX wieku, w której dominowały obiekty przemysłowe, wieże kościołów, kilkupiętrowe kamienice, przekształcano w okresie powojennym, w wyniku rozwoju przestrzennego miasta poza granice kolei obwodowej i budowę wielorodzinnych osiedli mieszkaniowych oraz kilku biurowców w centrum miasta. W latach 1989–2010 w przemianach fizjonomii Łodzi, można doszukać się dwóch przeciwstawnych tendencji – z jednej strony kontynuacji przekształceń jego przemysłowej sylwety, zwłaszcza w kształtującym się wielkomiejskim centrum, z drugiej zaś pielęgnacji i eksponowania elementów historycznych składających się na tradycyjny krajobraz kulturowy Łodzi. Fakt ten potwierdza przyjętą przez władze Łodzi wizję przekształcającą miasto jednej osi krystalizującej jego układ przestrzenny, na miasto o dwóch osiach kompozycyjnych: osi historycznej stanowiącej o tożsamości miasta oraz współczesnej, koncentrującej głównie program usługowy (szerzej: rozdział 5).

2.2. Współczesny obraz przestrzeni Łodzi

2.2.1. Struktura użytkowania ziemi

Współczesna organizacja przestrzeni Łodzi jest przedmiotem codziennych, bezpośrednich doświadczeń i kształtowania się w ich wyniku wyobrażeń miasta w świadomości mieszkańców. Rozpatrywana z punktu widzenia form użytkowania gruntów, pozwala także zauważyć szereg prawidłowości.

Tereny mieszkaniowe obejmują obecnie około 14% ogólnej powierzchni miasta. W śródmieściu i pozaśródmiejskich dzielnicach blokowych dominuje zabudowa zwarta, natomiast luźna zabudowa jednorodzinna koncentruje się w strefie peryferyjnej. Waloryzacja zasobów mieszkaniowych w Łodzi przeprowadzona przez J. Dzieciuchowicza (2011) potwierdza ich specyficzną strukturę przestrzenną ukształtowaną w okresie transformacji systemowej. Wyraźnie rysuje się układ koncentryczno-sektorowy standardu zasobów mieszkaniowych, przy ogólnym wzroście w kierunku odśrodkowym. Wyjątkowo niski i bardzo niski standard charakteryzuje zasoby mieszkaniowe strefy śródmiejskiej oraz położonych w jej bezpośrednim sąsiedztwie – starszych osiedli mieszkaniowych, a także dzielnic przemysłowo-składowych powstałych w drugiej połowie XX wieku (Teofilów Przemysłowy, Nowe Sady). Niska ocena dotyczy także osiedli blokowych położonych w tak zwanej strefie pośredniej (Widzew Zachód, Doły, Zarzew, Dąbrowa, Koziny, Żubardź, Widzew Wschód). Nieco lepszy – średni standard cechuje z kolei peryferyjnie położone osiedla wielorodzinne (Retkinia, Teofilów) i niektóre zespoły zwartej zabudowy jednorodzinnej (na przykład: Ruda, Stoki, Ustronna). Wysoki standard ma zabudowa mieszkaniowa nowszych osiedli blokowych i jednorodzinnych, a bardzo wysoki i wyjątkowo wysoki

zdrowia, edukacji, rekreacji, sztuki, jakie aktualnie uważa się za atrakcyjne (Rembowska 2008).

dotyczy rejonów peryferyjnych, gdzie koncentruje się najnowsza zabudowa jednorodzinna.

Tereny przemysłowe, które w dalszym ciągu reprezentują ważną kategorię gruntów zabudowanych, stanowiąc około 4% powierzchni Łodzi, są rozproszone w różnych rejonach miasta. W formie zwartej koncentrują się w powojennych dzielnicach przemysłowo-składowych takich jak: Teofilów Przemysłowy, Żabieniec, Brzezińska, Dąbrowa Przemysłowa, Zarzew Przemysłowy, Nowe Sady, Srebrna, Ustronna, a na obszarze starych dzielnic przemysłowych położonych w śródmieściu w obrębie dolin Łódki i Jasienia, przyjmują bardziej rozproszoną formę. Szereg inwestycji przemysłowych zlokalizowano także w pobliżu ważnych węzłów komunikacyjnych takich jak: dworce czy lotnisko. Tereny usługowe są mocno rozproszone na obszarze całej Łodzi, jednakże najsilniej koncentrują się w śródmieściu oraz w obrębie wielkich centrów i kompleksów handlowych. Tereny o funkcji komunikacyjnej zajmują największe powierzchnie w tych rejonach miasta, w których zlokalizowane są dworce i stacje kolejowe oraz w dzielnicy śródmiejskiej, charakteryzującej się najgęstszą siecią dróg i ulic. Obejmują one łącznie około 13% powierzchni Łodzi. Użytki rolne, które w 1945 roku stanowiły bezwzględną większość gruntów w mieście, obecnie zajmują około 43% jego powierzchni i wyraźnie utrzymuje się tendencja malejąca ich udziału w strukturze użytkowania ziemi. Obejmują one przede wszystkim obszary peryferyjne Łodzi, z wyjątkiem obszarów już zurbanizowanych. Tereny zieleni, które pełnią istotne funkcje wypoczynkowe, rekreacyjne, ochronne i sanitarne, zajmują dużo, bo prawie 10% powierzchni miasta, jednakże pozostają bardzo mocno rozproszone w jego granicach administracyjnych. Pomimo, iż w Łodzi występuje wiele małych rzek i stawów, to łączna powierzchnia gruntów pod wodami zajmuje jedynie około 0,5% ogólnej powierzchni miasta. Naturalne zbiorniki wodne uzupełniają niejednokrotnie tereny zieleni i pełnią istotne funkcje rekreacyjne i wypoczynkowe. (Dzieciuchowicz 2011).

W strukturze własnościowej gruntów w Łodzi przeważa obecnie własność prywatna skupiającą około 47% wszystkich nieruchomości. Drugie miejsce stanowią grunty gminy (około 29%), a na trzecim grunty należące do Skarbu Państwa (17,2%). Pozostałe tereny są własnością spółdzielni, kościołów i związków wyznaniowych oraz innych właścicieli. Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, iż większość gruntów należących do osób prywatnych jest zlokalizowana w strefie zewnętrznej miasta, gdzie przeważa zabudowa jednorodzinna i zagrodowa, a w ostatnich latach pojawiają się również okazałe rezydencje. Z kolei grunty komunalne koncentrują się w strefie śródmiejskiej oraz w pozaśródmiejskich osiedlach blokowych (Dzieciuchowicz 2011). Prawidłowość ta niejednokrotnie przekłada się na stan techniczny budynków oraz kwestie estetyczne samej zabudowy oraz jej otoczenia, co istotnie różnicuje kształt wyobrażeń przestrzeni, zwłaszcza w aspekcie wartościującym.

W krajobrazie współczesnej Łodzi, wyraźnie utrwalone są kolejne fazy rozwoju miasta. Dziedzictwo okresu dziewiętnastowiecznej Łodzi wielkoprzemysłowej stanowi najstarsza zabudowa śródmieścia, monofunkcyjne dzielnice mieszkaniowe i przemysłowe poza granicami kolei obwodowej ukształtowała powojenna rozbudowa miasta, z kolei na włączonych w granice miasta terenach wiejskich dominuje najmłodsza zabudowa rezydencjonalna okresu transformacji przyczyniając się do postępującej, chaotycznej urbanizacji. We wszystkich tych strefach, zróżnicowanych ze względu na wiek i charakter zagospodarowania, występują inne problemy, które wymagają odmiennego zakresu i charakteru koniecznych działań.

Śródmieście jest miejscem lokalizacji elementów symbolicznych świadczących o tożsamości Łodzi, obszarem czytelnym pod względem cech rozplanowania i najpełniej zainwestowanym. Jego główne problemy obejmują dekapitalizację istniejącej zabudowy, liczne wyburzenia, dezintegrację funkcjonalną oraz niską jakość przestrzeni publicznych, co powoduje, iż obszar ten wymaga głębokiej rehabilitacji i rewitalizacji, z poszanowaniem historycznej tkanki mieszkaniowej i dziedzictwa poprzemysłowego. Mają tu miejsce sukcesywne renowacje dziewiętnastowiecznych kamienic czynszowych, jednak ich charakter jest powierzchniowy i obejmuje najczęściej budynki frontowe, bez oficyn i podwórek. W dodatku te pojedyncze działania są słabo zauważalne przy skali potrzeb wynikających ze stopnia dekapitalizacji zabudowy obszaru śródmieścia. Przykładem może być oś ulicy Piotrkowskiej, która w znacznej części została zrewitalizowana i stanowi kontrast dla ulic przyległych, eksponując jeszcze wyraźniej ich degradację i zaniedbanie. W efekcie intensywnej rewitalizacji przestrzeni poprzemysłowych powstały obiekty oferujące przestrzenie o różnym przeznaczeniu, ale w każdym przypadku bardzo wysokiej jakości (na przykład: Manufaktura czy „Lofty u Scheiblera”). Ponadto, mają one charakter powszechnie dostępnych, otwartych i publicznie użytkowanych przez co służą nie tylko mieszkańcom, ale i osobom odwiedzającym Łódź, kształtując w ten sposób pozytywny wizerunek miasta, które się zmienia. Zespoły mieszkaniowe powstałe w okresie powojennym wymagają remontów, poprawy wizerunku, budowy zaplanowanych, ale niezrealizowanych ciągów komunikacyjnych, a przede wszystkim parkingów, a także zadbania o przestrzenie publiczne i zaplecze usługowe. W rozbudowującej się dynamicznie strefie obrzeżnej niezbędne są regulacje, które zahamowałyby chaotyczny i nieplanowy rozwój urbanizacji. Nowe osiedla oferują jednak przestrzeń o wyższym od przeciętnego standardzie, a ich skala i indywidualny charakter pozytywnie wyróżniają je spośród wcześniejszych inwestycji, co wyjaśnia tendencję wyludniania się obszarów śródmiejskich i rozrastania peryferii miasta.

2.2.2. Najważniejsze elementy struktury przestrzennej

Poza samym charakterem poszczególnych fragmentów krajobrazu miejskiego Łodzi oraz ich najważniejszymi problemami, wydaje się słuszne podkreślenie najważniejszych elementów ich struktury przestrzennej, które oddziałują na mieszkańców i mogą mieć wpływ na współczesny, subiektywny obraz miasta w ich świadomości. Elementy te scharakteryzowano na podstawie klasyfikacji K. Wejcherta (1974), który wyróżnił: elementy krystalizujące plan miasta, ulice, rejony, linie i pasma graniczne, dominanty układu przestrzennego, wybitne elementy krajobrazu, punkty węzłowe oraz znaki szczególne. Jak już wspominało w poprzednim rozdziale, obserwacje Autora, na podstawie których wskazał elementy najłatwiej identyfikowane i zapamiętywane przez mieszkańców przestrzeni zurbanizowanych, są w dużym stopniu zbieżne z tezami pracy K. Lyncha (1960). W poniższej charakterystyce pominięto znaki szczególne, które obejmują zbyt różnorodne detale, niewielkie formy architektoniczne – podcienia, wykusze, gzymsy, a także szatę informacyjną miasta, aby możliwe było obiektywne wskazanie ich przykładów w przestrzeni Łodzi.

Elementy krystalizujące plan Łodzi czyli takie, które stanowią jego główne znamiona, są czytelne i łatwe do zapamiętania, narzucają kierunki rozwoju miasta, to według Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania Łodzi (2010): historyczna oś północ-południe wzdłuż ulicy Piotrkowskiej, współczesna oś wschód-zachód wzdłuż alei J. Piłsudskiego i A. Mickiewicza ze szczególną kulminacją w strefie śródmiejskiej oraz Zielony Krąg Tradycji i Kultury wyznaczający obszar centralny miasta i łączący system parków i innych form zieleni urządzonej oraz obiektów i terenów świadczących o tożsamości Łodzi. Według K. Wejcherta (1974) wszystkie elementy krystalizujące plan miasta mogą być zaliczone do dalszych grup podstawowych komponentów jego struktury oddziałujących na obserwatora. Ważne, że ich charakterystyczne cechy przestrzenne symbolizują w oczach mieszkańców całe miasto.

W przypadku Łodzi, główne ulice wraz ze swoim bezpośrednim sąsiedztwem, z eksponowanymi budynkami oraz ich wzajemnym powiązaniem, najlepiej znane mieszkańcom, które stają się symbolami miasta, to właśnie ulica Piotrkowska oraz jej przecznice, ulica T. Kościuszki i Zachodnia, aleja J. Piłsudskiego i ulice wylotowe takie jak: Pabianicka, Rzgowska, Zgierska, Strykowska, Brzezińska, Konstantynowska, Aleksandrowska, Rościńska, Pomorska, czy Brzezińska. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na problemy komunikacyjne, które wynikają z gęstej sieci drogowej w obszarze śródmiejskim, która zupełnie nie jest przystosowana do współczesnego wzmożonego ruchu transportowego (Dzieciuchowicz 2011). Poza przepustowością ulic w centrum miasta, w przestrzeni których często koncentruje się zarówno ruch kołowy, jak i szynowy, wiele zastrzeżeń budzi także stan ich nawierzchni. Niewielka skala podejmowanych działań modernizacyjnych powoduje, że użytkownicy właściwie ich nie dostrzegają.

Wśród rejonów definiowanych jako części miasta o charakterystycznych ry-
sach zarówno strukturalnych jak i znaczeniowych czy społecznych, odróżniają-
cych dany obszar od innych, należy wymienić w pierwszej kolejności dzielnice
administracyjne Łodzi (Bałuty, Górna, Polesie, Śródmieście i Widzew). Rejo-
nami o mniejszej skali, ale odróżniającymi się od siebie zwłaszcza pod wzglę-
dem morfologii, fizjonomii czy struktury społecznej, są poszczególne jednostki
osiedlowe.

Linie i pasma graniczne stanowią wyraźne ograniczenia przestrzeni lub prze-
rwy pomiędzy poszczególnymi rejonami, czy zespołami zabudowy i mają naj-
bardziej indywidualny charakter dla każdego odbiorcy, dlatego trudno obiek-
tywnie wskazać je w przestrzeni Łodzi. Mogą być nimi zarówno skarpy, nasypy
czy wykopy linii kolejowych, drogi, ale także pasy terenów zieleni, kanały, czy
rzeki, jeżeli tylko stanowią barierę w swobodnym użytkowaniu przestrzeni
miasta przez mieszkańców (ryc. 9).



Ryc. 9. Aleja J. Piłsudskiego jako „ulica” dla poruszających się środkami transportu i jako „linia i pasmo graniczne” w formie zamknięcia dla pieszych

Źródło: Zdjęcie autorki

Wśród dominant układu przestrzennego w postaci budynków eksponowa-
nych wysokością, wież, zespołów przestrzennych o indywidualnych cechach,
placów, pomników, zespołów usługowych, czy założeń parkowych, w pierwszej
kolejności należy wymienić te, które wskazane są w Studium uwarunkowań
i kierunków zagospodarowania przestrzennego Łodzi (2010), jako istotne ele-
menty sylwety miasta. Są nimi m. in.: pierwszy wieżowiec zbudowany w Łodzi
w 1951 roku będący obecnie siedzibą łódzkiego oddziału Telewizji Polskiej,
zespół czterech wieżowców tworzących północną ścianę alei J. Piłsudskiego

i osiedle Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej (tzw. Manhattanu) po jej południowej stronie, które wspólnie tworzą wyraźną kulminację na skrzyżowaniu dwóch głównych osi kompozycyjnych miasta, a także widoczne z daleka wieże kościołów: p.w. Najświętszej Marii Panny na Starym Mieście, Archikatedry p.w. św. Stanisława Kostki oraz św. Mateusza, czy kopuła kościoła p.w. św. Teresy przy Rondzie Solidarności.

We współczesnej sylwecie Łodzi nie ma śladu po kominach fabryk włókienniczych, które były najbardziej typowym elementem krajobrazu miasta w XIX wieku. Te, które współcześnie dominują w zabudowie miasta, to kominy i chłodnie czterech elektrociepłowni. Istotnymi elementami krajobrazu Łodzi, które można identyfikować jako dominanty układu przestrzennego są dziewiętnastowieczne zespoły zabudowy przemysłowej, których większość reprezentuje ciekawą architekturę w tzw. stylu „fortecznym” w postaci monumentalnych budynków z czerwonej cegły, w formie neorenesansowej lub secesyjnej (Koter 2009). Krajobraz przemysłowy, typowy dla dawnej Łodzi dopełniają rezydencje fabrykantów, charakterystyczna jest również pierzejowa zabudowa centrum miasta i ciasne „podwórka-studnie”, które stanowią naturalną kontynuację przestrzeni publicznych ulic śródmieścia. Łódź nie posiada jednego, centralnie usytuowanego placu, który stanowiłby element krystalizujący układ przestrzenny miasta.

W strefie śródmiejskiej można wyodrębnić 14 placów pełniących różne funkcje, które ulegały mniej lub bardziej głębokim przemianom po 1989 roku. Place, które stanowią najbardziej wyraźne dominanty w przestrzeni miasta, towarzyszą najważniejszym ulicom stanowiącym główne osie kompozycyjne Łodzi. Są nimi: Plac Wolności i Plac Niepodległości położone na północnym i południowym zamknięciu ulicy Piotrkowskiej, a także pozostałe place wzdłuż historycznej osi rozwoju miasta: Rynek Bałucki, Plac Kościelny, Rynek Starego Miasta, Plac Katedralny oraz Plac Reymonta. Szybką identyfikację tych fragmentów przestrzeni ułatwiają związane z nimi dodatkowe wyróżniki przestrzeni miejskiej, na przykład pomniki: T. Kościuszki na Placu Wolności, Wł. Reymonta na Placu Reymonta, czy charakterystyczne budowle takie jak: Archikatedra na Placu Katedralnym, czy Kościół NMP na Placu Kościelnym. Najważniejsze funkcje jakie pełnią łódzkie place, to funkcja komunikacyjna, kultu religijnego, czy handlowa. W tym miejscu warto zwrócić szczególną uwagę na najmłodszy plac śródmiejski w Łodzi, którym jest wielofunkcyjny i dostępny wyłącznie dla pieszych Rynek Manufaktury. Założony w miejscu dawnych hal fabryki I. K. Poznańskiego, oferuje wiele atrakcji, jest miejscem koncertów, happeningów i innych imprez masowych, co powoduje, iż stanowi on obecnie społeczne centrum miasta.

Zespoły usługowe, które pełnią funkcję dominant układu przestrzennego Łodzi mają przede wszystkim charakter wielkopowierzchniowy. Są nimi zatem zarówno największe, nowoczesne centra handlowe, jak i targowiska wypełniające przestrzenie śródmiejskich placów. Łódź dysponuje znacznym potencjałem terenów zielonych, na które składa się 40 parków, 148 zieleńców wewnątrz

miasta, a także Las Łągiewnicki położony w granicach administracyjnych miasta. Najcenniejsze parki miejskie, ujęte w rejestrze zabytków, poddawane rewitalizacji i zabiegom konserwatorskim po 1989 roku to: Park im. A. Mickiewicza na Julianowie, Park Źródlika, Park im. H. Sienkiewicza, Park im. S. Staszica, Park im. J. Matejki oraz Park im. J. Piłsudskiego i Park im. J. Poniatowskiego, które stanowią relikty dawnej puszczy łódzkiej (Wiśniewska 2009).

Punkty węzłowe powstają w miejscach zetknięcia się elementów przestrzennych o różnorodnych strukturach i są nimi przede wszystkim skrzyżowania ważnych arterii komunikacyjnych. Charakteryzują się one z jednej strony dużym natężeniem ruchu, są więc ważne funkcjonalnie – a także zapamiętywane dzięki specyficznej formie przestrzennej. W Łodzi najistotniejszymi punktami węzłowymi są: miejsce przecięcia się dwóch osi kompozycyjnych miasta (ulicy Piotrkowskiej i alei J. Piłsudskiego), Rondo Lotników Lwowskich oraz Rondo Solidarności. Ponadto, za punkty węzłowe należy uznać dworce kolejowe oraz lotnisko im. Wł. Reymonta.

Reasumując, najwięcej istotnych elementów kompozycji urbanistycznej, które mogą mieć wpływ na kształt subiektywnego obrazu Łodzi w świadomości mieszkańców, znajduje się w strefie śródmiejskiej. Tutaj koncentruje się większość ważnych budowli i miejsc, które oferują atrakcyjną przestrzeń publiczną. Obiekty położone w pozostałych strefach miasta mają bardziej lokalny charakter.

2.2.3. Sytuacja społeczno-gospodarcza

Poza dominantami współczesnej struktury przestrzennej miasta, należy zwrócić w tym miejscu uwagę na ogólną sytuację społeczno-gospodarczą współczesnej Łodzi. W związku z pojawieniem się kilku znaczących inwestorów – firm Gillette, Merlini Elettrodomestici, BSH, Fujitsu Siemens, sytuacja na łódzkim rynku pracy poprawia się, chociaż w wyniku ostatniego kryzysu gospodarczego, stopa bezrobocia wzrosła z poziomu 6,8% w 2008 roku do 9,6% w 2009 roku (Urząd Statystyczny w Łodzi, 2010). Pozytywnym zjawiskiem jest natomiast stała tendencja spadku liczby osób długotrwale bezrobotnych. Obecność dużych zachodnich firm wpłynęła na poprawę funkcjonowania i umiędzynarodowienie łódzkiej gospodarki (Markowski, Kot, Stawasz 2000 za: Michalska-Żyła 2010). Ze względu na niskie koszty sytuacja na łódzkim rynku pracy jest oceniana jako najbardziej korzystna z punktu widzenia inwestora wśród największych miast Polski. Według miesięcznika „Forbes”, Łódź należy do czołówki najatrakcyjniejszych miast dla biznesu, lokując się w 2010 roku na trzecim miejscu po Lublinie i Poznaniu²³. Można mówić o sukcesie Łodzi w przyciąganiu do miasta

²³ O kolejności decyduje dynamika wzrostu liczby spółek rejestrowanych w KRS w 2009 r. w porównaniu z 2008 r., pomniejszona o spółki znajdujące się w upadłości. Pod uwagę wzięto wszystkie miasta w Polsce. Dane do rankingu zbiera Centralny Ośrodek Informacji Gospodarczej. Miasta podzielone są na cztery kategorie w zależności

nowych inwestycji, zwłaszcza dzięki powołaniu Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, z uwagi na fakt, iż pomimo światowego kryzysu gospodarczego jej pozycja we wspomnianym wyżej rankingu wzrosła z miejsca szóstego w 2008 roku, wyprzedzając Warszawę, Kraków i Wrocław. Niemniej jednak, przeciętne wynagrodzenie miesięczne brutto w sektorze przedsiębiorstw, które jest stosunkowo niskie i stawia Łódź na ósmym miejscu wśród dziesięciu największych miast Polski (przed Bydgoszczą i Lublinem) powoduje, że utrzymuje się „stereotyp Łodzi jako miasta, z którego uciekają utalentowane i przedsiębiorcze jednostki, a ich decyzje uzasadniane są często negatywnymi opiniami o mieście i możliwościach kariery, jakie dla nich stwarza” (Frykowski, 2001 s. 141). Sytuację tę potwierdza tendencja obserwowana wśród młodych łodzian, absolwentów łódzkich uczelni, którzy po ukończeniu studiów nie bardzo często wiążą swojej przyszłości z Łodzią (patrz szerzej: Boryczka, Sokołowicz 2010). Ważną rolę w odpływie wykwalifikowanych pracowników z łódzkiego rynku pracy odgrywa Warszawa (Michalska-Żyła 2010).

Pomimo, iż Łódź pretenduje do rangi znaczącego ośrodka akademickiego, lokuje się dopiero na szóstej pozycji wśród dziesięciu największych miast w Polsce, pod względem liczby szkół wyższych (Michalska-Żyła 2010). Problem stanowi również niedopasowanie kierunków kształcenia do potrzeb rynku pracy. Przedsiębiorcy mają problemy ze znalezieniem pracowników spełniających ich oczekiwania. Uwidacznia się zwłaszcza niedostatek absolwentów z wyższym wykształceniem technicznym i ścisłym, co stanowi barierę dla rozwoju ośrodków naukowo-badawczych oraz przemysłu wysokich technologii w Łodzi.

W łódzkich salach muzealnych, teatralnych, kinowych, a także w pomieszczeniach pofabrycznych i w plenerze, każdego roku odbywa się ponad 60 ogólnopolskich i międzynarodowych festiwali i konkursów. Niemniej jednak, liczba przedstawień i koncertów w przeliczeniu na liczbę mieszkańców lokuje się poniżej średniej dla dziesięciu największych miast w Polsce. Poniżej średniej kształtują się także wydatki z budżetu miasta przeznaczone na kulturę w przeliczeniu na mieszkańca, co wynika z ogólnie złej sytuacji finansowej Łodzi (Michalska-Żyła 2010). Wśród 17 muzeów, które istniały w mieście w 2009 roku (Urząd Statystyczny w Łodzi, 2010) należy szczególnie wyróżnić Muzeum Sztuki, którego filię, tzw. MS2 otwarto w budynku pofabrycznym Manufaktury w 2008 roku, oraz rozbudowane Centralne Muzeum Włókiennictwa w Białej Fabryce L. Geyera, wokół którego zlokalizowano skansen drewnianej zabudowy z początków okresu Łodzi Przemysłowej. Poza imprezami związanymi z kulturą i sztuką, Łódź jest również stałym miejscem organizacji wielu imprez sportowych. W mieście powstają kolejne obiekty sportowe. Najnowsze to: wielofunkcyjna hala Atlas Arena z 2009 roku zlokalizowana w sąsiedztwie stadionu ŁKS

ści od liczby mieszkańców: powyższej 300 tys.; od 100 tys. do 300 tys.; do 100 tys.; poniżej 50 tys.

oraz Aquapark Łódź Fala przy alei Unii Lubelskiej. Pomimo dynamicznego rozwoju infrastruktury turystycznej w Łodzi (9 hoteli w 1989 roku, 16 w 2008 roku), określa się ją nadal jako niewystarczającą. Pomimo unikatowych w skali świata zabytków XIX-wiecznej architektury przemysłowej, miasto przyciąga niewielu turystów. W 2009 roku Łódź odwiedziło 244 tysiące turystów, w tym prawie 58 tysięcy stanowili turyści zagraniczni (Urząd Statystyczny w Łodzi, 2010). Stawia to Łódź na szóstej pozycji wśród dziesięciu największych miast Polski za Warszawą, Krakowem, Wrocławiem, Poznaniem i Szczecinem.

Analizując dane dotyczące sytuacji społeczno-gospodarczej Łodzi, zwraca uwagę fakt, iż pomimo pozytywnych zmian, w wielu aspektach miasto nadal zajmuje niską pozycję w porównaniu z innymi dużymi ośrodkami w Polsce. Począwszy od sytuacji demograficznej, ekonomicznej i gospodarczej, po czynniki związane z jakością życia mieszkańców. Wysoka atrakcyjność miasta z perspektywy inwestora kontrastuje z niską atrakcyjnością tego miasta jako miejsca pracy i zamieszkania dla dobrze wykształconych i zamożnych ludzi, którzy coraz częściej szukają lepszych warunków w Warszawie czy decydują się na wyjazd z kraju. Należy jednak podkreślić, że w wyniku przemian, które miały miejsce w Łodzi w okresie transformacji polityczno-gospodarczej i były głównie zdeterminowane przez czynniki prawno-własnościowe, funkcjonalne, administracyjne czy społeczno-kulturowe (Dzieciuchowicz 2011), miasto coraz bardziej upodabnia się do nowoczesnych miast europejskich.

2.3. Podsumowanie

W przeciągu ostatnich dwudziestu lat, Łódź podobnie jak inne polskie metropolie zdecydowanie zmieniła swoje oblicze. Niemniej jednak, stanowi ona wyjątkowy przykład miasta, w którym zmianom funkcjonalnym czy społecznym, nie zawsze towarzyszą istotne przemiany przestrzenne. We współczesnym krajobrazie Łodzi nadal bardzo istotną, często dominującą rolę pełnią tereny i zabudowania związane z jej dziewiętnastowiecznym okresem wielkoprzemysłowym. Pomimo, iż są one poddawane rewitalizacji i wypełniane nowymi funkcjami, typowymi dla miasta i społeczeństwa poprzemysłowego można przypuszczać, iż utrwalają w jego społecznym odbiorze stereotyp tradycyjnego ośrodka przemysłowego. Ponadto, analiza danych prezentujących aktualną sytuację społeczno-gospodarczą Łodzi wykazała, iż część zmian zachodzi w tym mieście dużo wolniej niż w innych dużych ośrodkach Polski. W kolejnych rozdziałach książki próbowano znaleźć odpowiedzi na pytania o obraz Łodzi w świadomości mieszkańców i jego ewentualne zmiany związane z okresem transformacji społeczno-gospodarczej.

ROZDZIAŁ 3

„MENTALNY ATLAS” ŁODZI I JEGO ZMIANY

3.1. Odręczne szkice Łodzi jako subiektywny obraz przestrzeni miasta

3.1.1. Zasięg przestrzenny oraz orientacja odręcznych szkiców Łodzi

Mapy wyobrażeniowe wykonywane przez poszczególne osoby różnią się między sobą skalą i związanym z nią zasięgiem przestrzennym, a także sposobem orientacji według stron świata. Wynika to między innymi ze strategii rysowania mapy wyobrażeniowej obranej przez respondenta – od najbliższej okolicy miejsca zamieszkania, uwzględniającej konkretne obiekty i miejsca, przez szczegółowe odwzorowanie obszaru centrum Łodzi, po bardziej zgeneralizowaną reprezentację całego miasta z tzw. „lotu ptaka” prezentującą ogólnodostępne, najważniejsze elementy jego przestrzeni.

Średni zasięg szkiców oraz ich odsetek z zachowaniem jednorodnej skali mapy obejmującej całe miasto, we wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach nad wyobrażeniami struktury przestrzennej Łodzi, był zbliżony i wynosił odpowiednio około 5–8 km oraz 20–25% ogólnej powierzchni miasta (por. tab. 2). Bez względu na skalę i zasięg szkiców, obszary lepiej znane, czy ważniejsze ze względu na charakter doświadczeń przestrzennych respondentów były rysowane częściej, z większą dokładnością, często zajmowały nieproporcjonalnie więcej miejsca niż inne fragmenty odwzorowywanej przestrzeni miasta. Potwierdza się zatem teza A. Wallisa (1967), który zwracał uwagę na fakt, iż w wielkim mieście człowiek doświadcza i zapamiętuje tylko pewne fragmenty otaczającej go przestrzeni.

Tabela 2

Zasięg przestrzenny i skala szkiców w badaniach wyobrażeń Łodzi w latach 2000–2010

Rok prowadzonych badań	Średni zasięg przestrzenny szkiców		Odsetek szkiców z zachowaniem jednorodnej skali w %
	w km	w stosunku do powierzchni miasta w %	
2000	8,3	23,1	24,3
2004–2005	5,6	20,1	20,5
2009–2010	7,5	22,5	25,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mordwa (2003) oraz badań kwestionariuszowych.

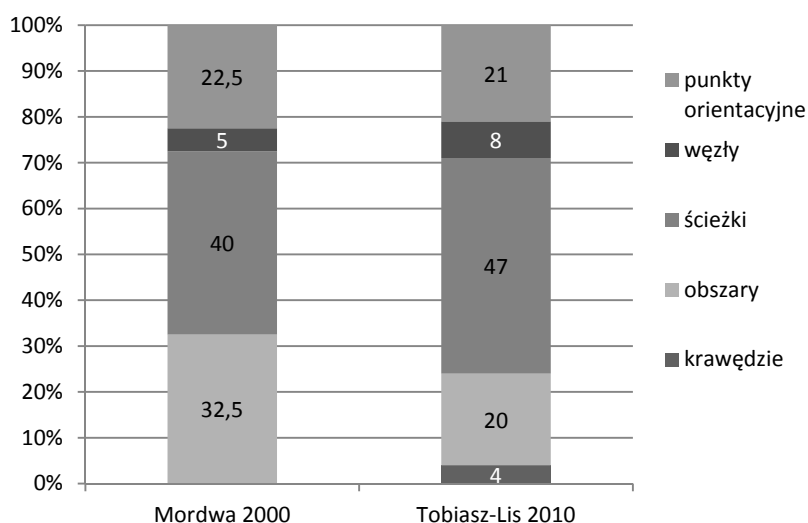
Orientacja szkiców wynikała najczęściej z miejsca zamieszkania respondentów i ich codziennych doświadczeń w przestrzeni miasta, przede wszystkim codziennych przemieszczeń wahadłowych między domem, a miejscem pracy. Zależność ta znalazła odzwierciedlenie we wszystkich analizowanych badaniach (Mordwa, 1993, 2003, Tobiasz-Lis, 2008 i niepublikowane badania z lat 2009–2010). W tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę, iż szkice obejmujące zasięgiem całe miasto, bądź jego centralne części, były przez większość respondentów, bez względu na miejsce zamieszkania, orientowane w sposób prawidłowy. Pomagały przy tym najważniejsze elementy struktury przestrzeni Łodzi i ich wzajemne położenie. Błędy w orientacji szkiców dotyczyły najczęściej szkiców reprezentujących tylko fragment miasta obejmujący okolice miejsca zamieszkania, czy inne, dalsze obszary w zasięgu największej aktywności przestrzennej respondentów. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że wybór orientacji szkicu przez respondenta, bez względu na to czy jest świadomy czy też nie, nie ma wpływu na poprawność map wyobrażeniowych, czy liczbę uwzględnianych w nich elementów (Boyle 1979 za: Mordwa 2003).

Znaczenie charakterystycznych elementów środowiska jako determinant dla wyznaczania stron świata w przestrzeni miast – zwłaszcza obiektów o wyraźnym charakterze liniowym zauważyli w swojej pracy D. Pockock i R. Hudson (1978). W Łodzi taką determinantę bez wątplenia pełni ulica Piotrkowska, której południkowy przebieg może służyć do wyjaśnienia wyraźnie dominującego udziału szkiców zorientowanych na północ (74% wszystkich szkiców). Uzyskany w trakcie ostatnich badań prowadzonych w 2009–2010 roku wynik, potwierdza wcześniejsze badania przeprowadzone w Łodzi przez Autorkę w latach 2004–2005 (84,5% szkiców zorientowanych na północ) oraz wyniki badań S. Mordwy (1993, 2003), który w 1990 roku uzyskał 85,6%, a w 2000 roku 78,4% szkiców zorientowanych na północ. Pozostałe kierunki, według których respondenci orientowali swoje mapy rozkładały się w miarę równomiernie i stanowiły po około 8–9% wszystkich szkiców.

Reasumując, w przypadku orientacji i zasięgu przestrzennego odręcznych szkiców miasta wykonywanych przez łodzian w trakcie kolejnych badań prowadzonych po 1989 roku, nie zaobserwowano znaczących zmian. Wpływ na utrzymującą się, prawidłową w większości szkiców orientację według stron świata, ma przede wszystkim czytelny układ przestrzeni miasta, zwłaszcza obszaru śródmieścia. Z kolei zasięg poszczególnych map wyobrażeniowych, ma dużo bardziej indywidualny charakter, a mimo to wyniki wszystkich dotychczasowych badań kształtują się bardzo podobnie.

3.1.2. Elementy wyobrażeń przestrzeni Łodzi

Zgodnie z metodą K. Lyncha (1960) w strukturze map respondentów wyróżniono: ścieżki (*paths*), po których poruszają się ludzie; krawędzie (*edges*) stanowiące przeszkody (na przykład rzeki) lub granice; obszary (*districts*) będące średniej i dużej wielkości sekcjami miasta o identyfikowalnym charakterze; węzły (*nodes*), które są strategicznymi punktami miasta – skrzyżowaniami dróg, ważnymi placami, miejscami spotkań oraz punkty orientacyjne (*landmarks*), będące podobnie jak węzły punktami odniesienia, ale w postaci budynków czy znaków. Odręczne szkice prezentujące wyobrażenia struktury przestrzeni Łodzi uzyskiwane w trakcie kolejnych badań prowadzonych przez Autorkę w latach 2004–2005 i w latach 2009–2010 oraz wcześniej przez S. Mordwę w 1990 i 2000 roku różniły się między sobą nieznacznie pod względem liczby i charakteru elementów uwzględnionych przez respondentów. Poniżej, na rysunku 10, zaprezentowano procentowy udział poszczególnych elementów szkiców będących subiektywnym obrazem współczesnej przestrzeni Łodzi – uzyskanych podczas własnych badań kwestionariuszowych oraz badań S. Mordwy z 2000 roku.



Ryc. 10. Struktura elementów przestrzeni Łodzi na szkicach zbiorczych w 2000 i 2010 roku
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mordwa (2003) oraz badań kwestionariuszowych

We wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach ścieżki były elementem dominującym i jednocześnie organizującym wewnętrzną strukturę szkiców. Przybierały zazwyczaj postać ulic, czasem tras tramwajowej komunikacji zbiorowej, ścieżek rowerowych, ale także ciągów pieszych, zwłaszcza w przypadku szkiców o zasięgu ograniczonym do okolicy miejsca zamieszkania respondentów. Najczęściej rysowano ulicę Piotrkowską i aleję J. Piłsudskiego, od których w przypadku szkiców obejmujących swoim zasięgiem całe miasto, zaczynano.

Dominacja tych dwóch ulic w wyobrażeniu struktury fizycznej Łodzi, to wynik ich wzajemnej relacji w przestrzeni centrum miasta, a także koncentracji wzdłuż nich obiektów i funkcji o ponadlokalnym znaczeniu. Podobne wyniki dla Washington Street w Bostonie uzyskał K. Lynch (1960), twierdząc, iż na wyobrażalność ścieżek wpływ mają między innymi: ciągłość, niezmienna szerokość, specyfika wyglądu i powiązanie z innymi ścieżkami – najlepiej pod kątem prostym. Również K. Wejchert (1974) wskazywał na cechy ułatwiające identyfikację ścieżek, tj.: przekrój poprzeczny i podłużny, zakręty i łuki z unikalnymi budynkami, charakter, funkcja i celowość istnienia całej ulicy, występowanie charakterystycznych budynków, intensywność i charakter ruchu oraz otwarcia widokowe i prześwity. Ścieżki tym łatwiej zapisują się w zbiorowej świadomości, im więcej mają cech indywidualnych i im większe jest ich znaczenie dla kształtowania się życia społecznego.

Krawędzie to elementy, które są najczęściej pewnym rodzajem bariery, ograniczeniem przestrzeni, przerwą pomiędzy obszarami. Zazwyczaj przyjmują postać rzek, kanałów, nasypów linii kolejowych. W Łodzi, w której dawno zapomniano o płynących tu niegdyś rzekach, trasa kolei obwodowej jest w tej chwili niewykorzystywana i brak jednego węzła kolejowego, krawędzie stanowią najmniej istotną część szkiców wykonywanych przez respondentów bez względu na to, kiedy prowadzono badania, kto brał w nich udział i w której części miasta mieszkał. W badaniu prowadzonym w latach 2009–2010 za krawędzie przyjęto także wyraźnie wrysowane granice miasta, aby wprowadzić rozróżnienie między luźno przedstawionymi zjawiskami bez jakichkolwiek powiązań, a tymi, którym nadawano określone miejsce w konkretnej przestrzeni miasta.

Zgodnie z terminologią K. Lyncha (1960) obszary stanowią te części miasta, które posiadają dwuwymiarową rozciągłość, mogą być rozpoznawane przez posiadanie wspólnego identyfikowalnego charakteru i do wnętrza których można swobodnie wejść. Ich obrazowość Autor uzależniał od specyfiki krajobrazowej oraz szczególnego charakteru cech poza urbanistycznych, takich jak historia, czy status społeczno-ekonomiczny mieszkańców. Z kolei K. Wejchert (1974) twierdził, iż brak podziału miasta na rejony (czyt. obszary) utrudnia orientację w nim i pozbawia je cech „osobowości”. Z analizy struktury odrębnych szkiców Łodzi wynika, że część respondentów odchodzi od łączenia elementów liniowych z punktowymi, dzieląc miasto na różne pod względem charakteru obszary. Te szkice, które respondenci wykonywali wykorzystując przede wszystkim elementy powierzchniowe (czyt. obszary), ukazywały miasto jako zespół jednostek administracyjnych – dzielnic, czasem podział był dokładniejszy i przedstawiał także mniejsze jednostki osiedlowe. Obszary odwzorowywane przez respondentów w mapach wyobrażeniowych były mocno uzależnione od miejsca zamieszkania, zwłaszcza w przypadku tych, które nie obejmowały swoim zasięgiem całego miasta. W szkicach prezentujących całą Łódź, obszary będące miejscem zamieszkania respondentów pojawiały się jako nieproporcjo-

nalnie większe i najczęściej w centrum szkicu (por. rys. 18). Takie zachowanie, podobnie jak uwzględnianie w szkicach jedynie centrum miasta ze szczegółowym przedstawieniem poszczególnych obiektów i ulic, co również zdarzało się w trakcie prowadzonych badań, były już przedmiotem zainteresowania we wcześniejszych studiach nad wyobrażeniami. T. F. Saarinen (1973, 1988, 1999) analizując wyobrażeniowe mapy świata zauważył, że obszary bliższe respondentom, a tym samym bardziej znane, są przez nich przedstawiane poprzez większą liczbę szczegółów. Następuje wówczas naturalna skłonność do wyolbrzymiania ich rozmiarów. Warto dodać że nie wszyscy respondenci oddzielali obszary granicami – często stanowiły one po prostu zespół rozrzuconych nazw przestrzennych jednostek miejskich.

Zgodnie ze stwierdzeniem S. Mordwy (2003), że w miastach Polski Środkowej charakter węzłów pełni najczęściej dawne rynki, w Łodzi takim elementem jest Plac Wolności – dawny Rynek Nowego Miasta, a w drugiej kolejności – Plac Niepodległości, związany z dawnym Górnym Rynkiem. Pomimo, iż nie są to miejsca, w których koncentruje się dziś życie całego miasta, to stanowią przeciwnie krańce ulicy Piotrkowskiej, która niejednokrotnie bywała porównywana do staromiejskich rynków polskich miast o średniowiecznym rodowdzie (Szkurlat 2002, 2004). Ponadto, posiadają także cechy wpływające na wyobrażalność węzłów, które wskazywał K. Lynch (1960): specyficzną formę urbanistyczno-architektoniczną (Plac Wolności) i skupiają wiele różnych funkcji (Plac Wolności, Plac Niepodległości). W szkicach uzyskanych w trakcie badań prowadzonych w latach 2009–2010, respondenci często uwzględniali rozmaite ronda co może wynikać z ich coraz większej mobilności i poruszania się po Łodzi przede wszystkim indywidualnymi środkami transportu. Również miejsce zamieszkania miało wyraźny wpływ na liczbę i charakter węzłów rysowanych w szkicach przez łodzian biorących udział w prowadzonym badaniu. Najczęściej pojawiały się one w wyobrażeniach respondentów z południa, którzy codziennie w drodze do centrum poruszają się w zasięgu co najmniej trzech węzłów: Ronda Lotników Lwowskich, Ronda Broniewskiego czy Placu Niepodległości i Placu Reymonta z towarzyszącym im tzw. „Górniakiem” czyli Górnym Rynkiem.

Punkty orientacyjne to elementy szkiców wyróżnione przez K. Lyncha (1960), które stanowią ikony, symbolicznie prezentują charakter miasta, budują jego wyobrażenie. W codziennym doświadczaniu przestrzeni pomagają z kolei w orientacji i sprawnym poruszaniu się po mieście. Dla ich identyfikacji znaczenie ma kontrast z otoczeniem, duże rozmiary, dobra widoczność, powiązanie z innymi funkcjami. W szkicach uzyskiwanych we wszystkich dotychczasowych badaniach wyobrażeń struktury przestrzeni Łodzi, punkty orientacyjne przedstawiały bardzo zróżnicowane zjawiska – od własnego miejsca zamieszkania, przez miejsce pracy, centra handlowe, kina, teatry, zabytki aż po świątynie i cmentarze przez co szkice niejednokrotnie nabierały bardzo indywidualnego charakteru.

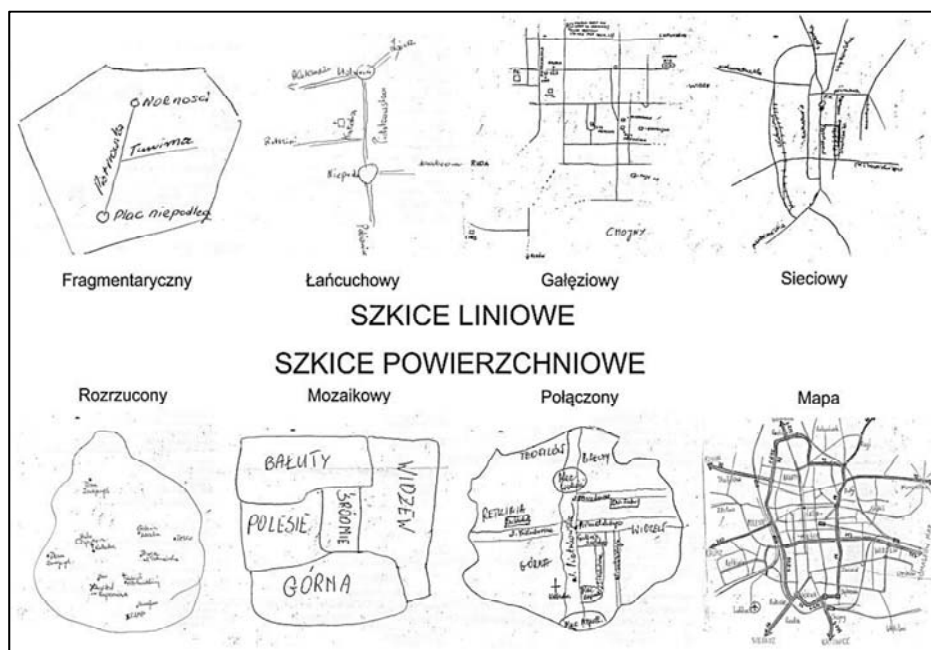
Podsumowując, w przypadku wyobrażeń tego samego miasta, udział poszczególnych elementów nie ulega znaczącym zmianom w czasie. W przypadku Łodzi przeważają elementy liniowe – ścieżki oraz obszary i punkty orientacyjne. Kwestia zmian zaznacza się wyraźniej w przypadku jakościowej analizy zawartości odręcznych szkiców, która zostanie zaprezentowana w dalszej części rozdziału, w postaci map zbiorczych uzyskanych w poszczególnych badaniach prowadzonych po 1989 roku.

3.1.3. Klasyfikacja odręcznych szkiców Łodzi

Analiza struktury szkiców prowadzi do prób ich klasyfikacji. W dotychczasowych badaniach wyobrażeń struktury przestrzennej miast wyróżniano bardzo różne typy szkiców, najczęściej różnicując je na zasadzie przeciwstawiania map z przewagą elementów liniowych i powierzchniowych. Już K. Lynch (1960) obok elementów wyobrażeń wprowadził pojęcie ich „jakości”. Na podstawie zorganizowania i powiązania poszczególnych elementów wyróżnił cztery typy szkiców: kontinuum – stanowiące najbardziej prymitywne szkice; pozycyjne – o luźnych połączeniach, ale z zachowaniem odległości; strukturalne – charakteryzujące się ogólną spójnością dzięki użyciu węzłów, choć dopuszczające niekształcenia; mapy – stanowiące najbardziej złożony i dokładny typ szkiców o sztywnej strukturze i licznych połączeniach. Ciekawą klasyfikację map wyobrażeniowych zaproponował G. Rand (1969 za: Mordwa 2003) wyróżniając szkice typu „kierowcy taksówek” – prezentujące fragmenty miasta, zawierające nieorientowane układy tras wynikające z codziennych, indywidualnych doświadczeń przestrzeni oraz szkice typu „pilota samolotu” – bardziej abstrakcyjne i wewnątrznie zintegrowane.

W badaniu wyobrażeń przestrzeni Łodzi przy klasyfikacji map wyobrażeniowych posłużono się metodą wprowadzoną do literatury przez D. Appleyarda (1970), która porządkuje szkice w grupy według podobieństwa oraz w podgrupy według innych szczególnych cech. D. Appleyard (1970) na podstawie analizy stopnia dokładności i struktury odręcznych szkiców rozróżnił typ liniowy i powierzchniowy. Szkice o przewadze elementów liniowych (ścieżki, węzły, krawędzie), podzielił na fragmentaryczne, łańcuchowe, gałęziowe i sieciowe. Wśród szkiców o przewadze elementów powierzchniowych (punkty orientacyjne, obszary) wyróżnił szkice rozrzucone, mozaikowe, połączone oraz mapę. Klasyfikacja szkiców D. Appleyarda (1970) jest ściśle powiązana z elementami szkiców wyznaczonymi przez K. Lyncha (1960). Jest niejako kontynuacją, pogłębieniem studiów, które na początku lat 60. XX wieku rozpoczął amerykański architekt i planista.

Na rysunku 11 przedstawiono przykładowe schematy szkiców obrazujących poszczególne typy wyróżnione przez D. Appleyarda (1970), którymi posługiwano się przy identyfikacji map wyobrażeniowych uzyskanych od respondentów w przeprowadzonych badaniach.

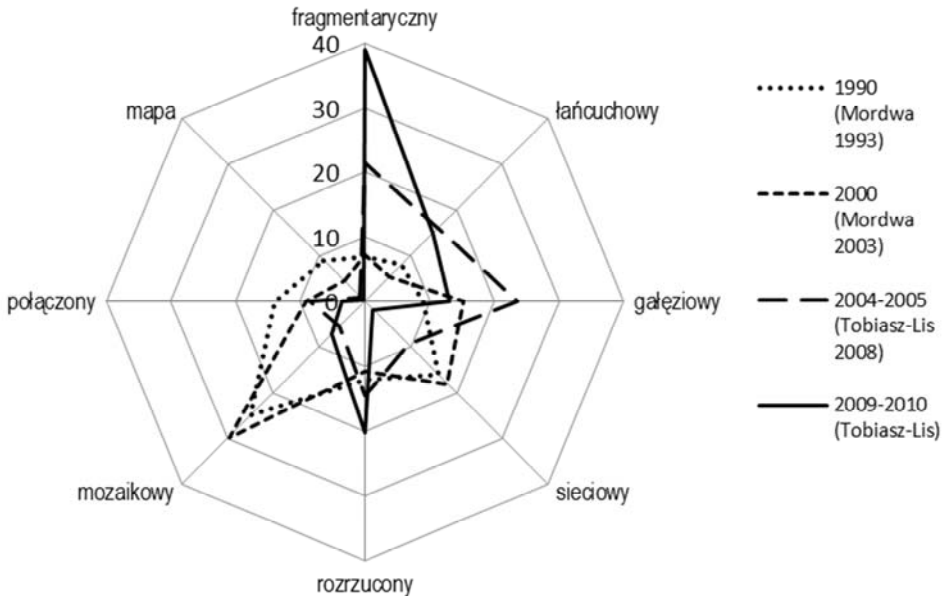


Ryc. 11. Typy szkiców według D. Appleyarda (1970)

Źródło: Tobiasz-Lis 2012

Udział poszczególnych typów szkiców uzyskanych w trakcie badań prowadzonych w latach 2004–2005 i 2009–2010 oraz przez S. Mordwę (1993, 2003) w 1990 i 2000 roku zaprezentowano na rysunku 12. Za każdym razem uzyskiwano inny kształt struktury klasyfikacji analizowanych map wyobraźniowych, przy czym w 1990 i 2000 roku zdecydowanie przeważały szkice powierzchniowe, w tym zwłaszcza typ mozaikowy, natomiast w późniejszych badaniach zaobserwowano dominację szkiców o charakterze liniowym. Taki wynik można tłumaczyć charakterem grup respondentów. S. Mordwa (1993, 2003) prowadził swoje badania wśród młodzieży licealnej, a szkice uzyskiwane w latach 2004–2005 oraz 2009–2010 pochodziły od osób starszych (czyt. w wieku produkcyjnym). Należy wspomnieć, że już K. Lynch (1960) zauważył prawidłowość dotyczącą znajomości miasta, którą należy skorelować tutaj z wiekiem respondentów oraz charakteru wykonywanych szkiców. Autor stwierdził, że ludzie słabo znający miasto odwołują się do dużych obszarów, a nieco lepiej znający to samo miasto – wskazują siatkę ulic. Różne wyniki klasyfikacji map wyobraźniowych Łodzi uzyskane w poszczególnych badaniach, potwierdzają zatem indywidualny charakter doświadczeń przestrzennych, percepcji przestrzeni oraz strategii porządkowania i organizowania odręcznych szkiców, które mają wpływ na ich styl i strukturę. Należy nadmienić, że D. Appleyard (1970), w prowadzonych przez siebie badaniach, również stwierdził przewagę stylów liniowych nad powierzchniowymi tłumacząc ją wpływem systemu drogowego na mentalne

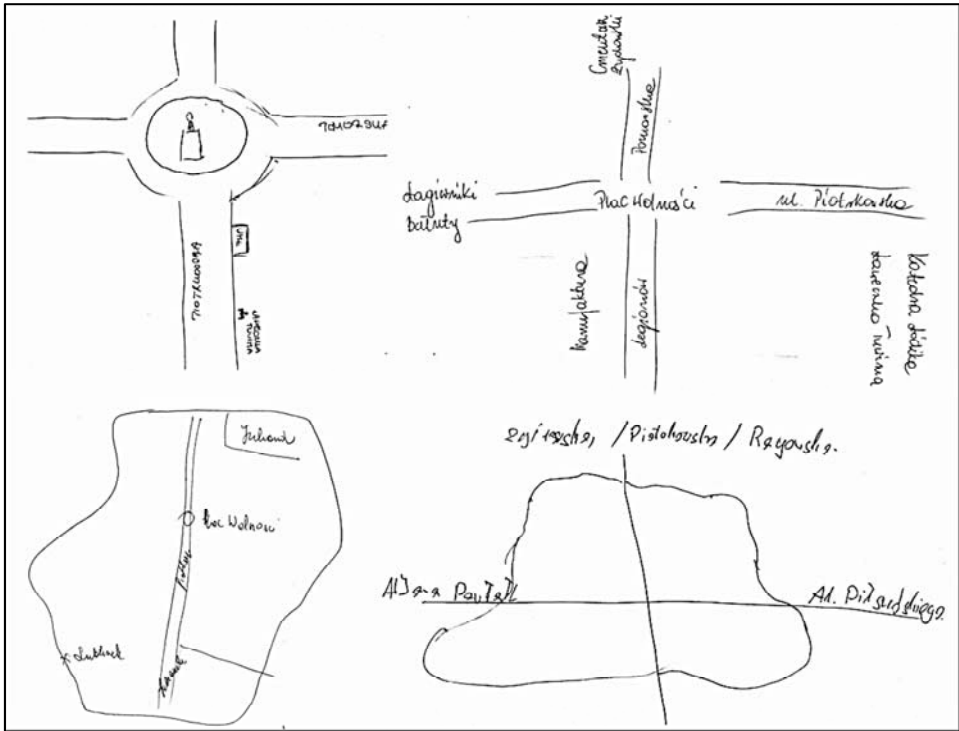
przetwarzanie struktury miasta przez mieszkańców. W tej sytuacji, wydaje się, iż wyniki uzyskane w latach 2004–2005 oraz 2009–2010 potwierdzają tę ogólną tendencję.



Ryc. 12. Typy szkiców Łodzi wykonanych przez łodzian w latach 2000–2010
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mordwa (1993, 2003)
 oraz badań kwestionariuszowych

Poniżej omówiono i zilustrowano poszczególne typy szkiców według przyjętej klasyfikacji D. Appleyarda (1970) uzyskane w trakcie badań prowadzonych w latach 2009–2010. Zwrócono uwagę na fakt, iż pomimo braku znacznych różnic udziału poszczególnych typów map wyobraźniowych wykonywanych przez kobiety i mężczyzn, ich charakter był nieco inny. Przede wszystkim liniowe mapy mężczyzn częściej odpowiadały w pełni założeniom wprowadzonym przez autora typologii szkiców, u kobiet natomiast pojawiały się pewne zaburzenia w postaci dodatkowych elementów – najczęściej punktowych. Szkice kobiet były za to dużo bardziej plastyczne, czasem przybierały charakter symboliczny, tak jak w przypadku szkicu rozrzuconego (por. rys. 17). Pomimo, iż kobiety rysowały mniej precyzyjne szkice, uwzględniając mniejszą liczbę elementów, były one bardziej czytelne niż te wykonywane przez mężczyzn. Zarówno płeć, której wpływ podkreślano we wcześniejszych badaniach wyobrażeń (Mordwa 2003, Tobiasz-Lis 2008), jak i inne czynniki warunkujące charakter odręcznych szkiców wykonywanych przez łodzian biorących udział w badaniu, będą przedmiotem szczegółowych analiz prowadzonych w dalszej części niniejszego rozdziału.

Typ fragmentaryczny stanowił najbardziej prymitywny typ szkicu liniowego (por. ryc. 13). Na jego strukturę składały się pojedyncze, fragmentaryczne i oderwane od siebie odcinki ulic przede wszystkim skoncentrowane wokół okolicy miejsca zamieszkania respondenta, bądź – w przypadku szkiców o większym zasięgu, pojedyncze ulice – najczęściej ulica Piotrkowska i aleja J. Piłsudskiego, które organizowały całe wyobrażenie.



Ryc. 13. Szkice typu fragmentarycznego

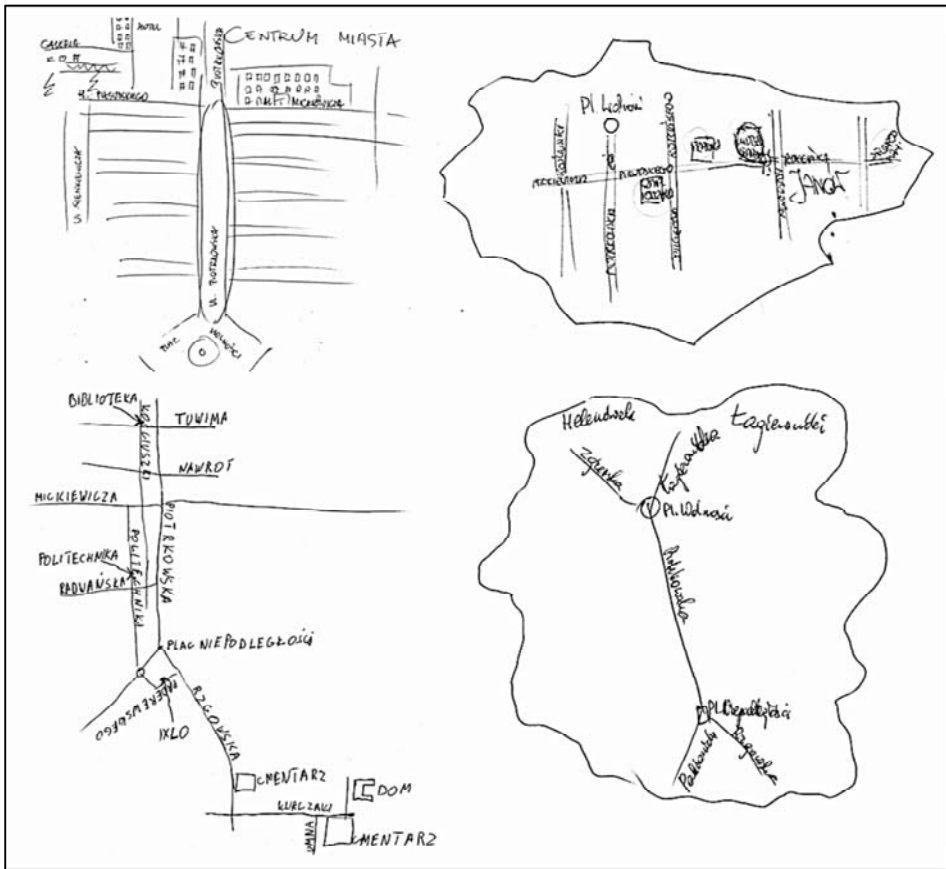
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

W typie łańcuchowym następuje „rozwiniecie” szkicu wzdłuż jednej linii, którą zwykle jest główna arteria miasta. W badanych szkicach taką ulicą zaznaczaną w pierwszej kolejności, do której następnie dorysowywano system odgałęzień była najczęściej ulica Piotrkowska, ale zdarzały się szkice zwłaszcza wśród respondentów mieszkających w zachodnich lub wschodnich częściach miasta, w których osią i punktem odniesienia była aleja J. Piłsudskiego (por. ryc. 14).

Wyobrażenia gałęziowe zaprezentowane na rysunku 15, są bardziej szczegółowe i dokładne niż typ łańcuchowy. Charakteryzują się większą liczbą odgałęzień przy jednoczesnym poważnym niedoborze elementów powierzchniowych. O ile szkice typu fragmentarycznego i łańcuchowego przedstawiają najczęściej swego rodzaju „ikony” poszczególnych miast w postaci najważniejszych ulic bądź ich fragmentów, o tyle szkice gałęziowe to odzwierciedlenie faktycznych

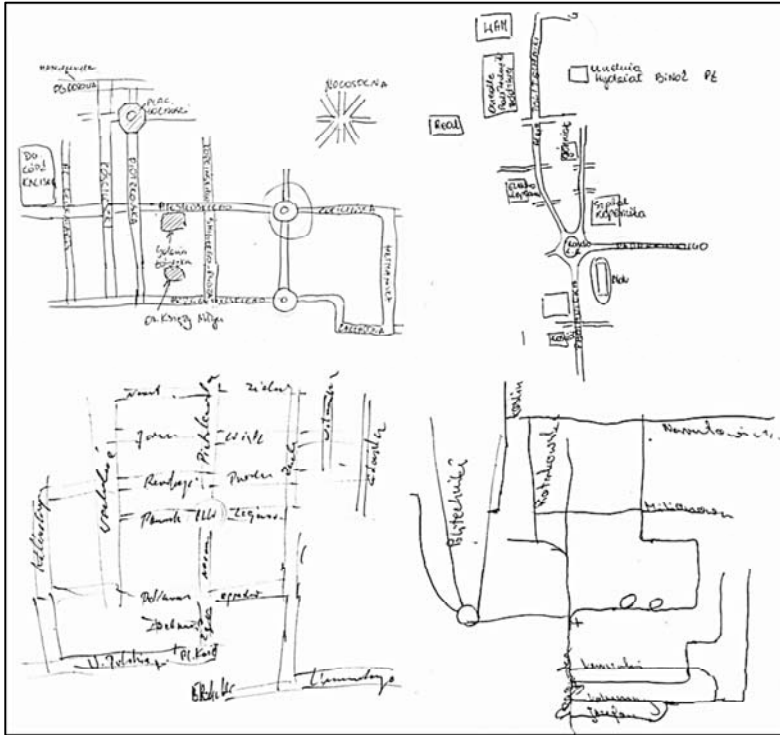
doświadczeń przestrzennych użytkowników miasta i ich zasięgu, który nigdy nie obejmuje całego miasta. Można wysunąć twierdzenie, iż mężczyźni kreślą szkice gałęziowe w ich „czystej formie”, a więc takie, na których strukturę składają się jedynie elementy liniowe, natomiast kobiety w większości przypadków dodają elementy punktowe, wokół których kreślą ścieżki, po których się poruszają w swoich codziennych wędrówkach po mieście.

Najbardziej rozbudowanym typem wyobrażenia spośród wyobrażeń liniowych, według klasyfikacji D. Appleyarda (1970), jest szkic sieciowy zaprezentowany na rysunku 16. Zgodnie z założeniami, szkic taki przedstawia pełny system drogowy, często bardzo szczegółowo, zorientowany prawidłowo względem stron świata, który gdyby nie znikoma ilość elementów powierzchniowych i punktowych mógłby zostać zaklasyfikowany do typu mapy.



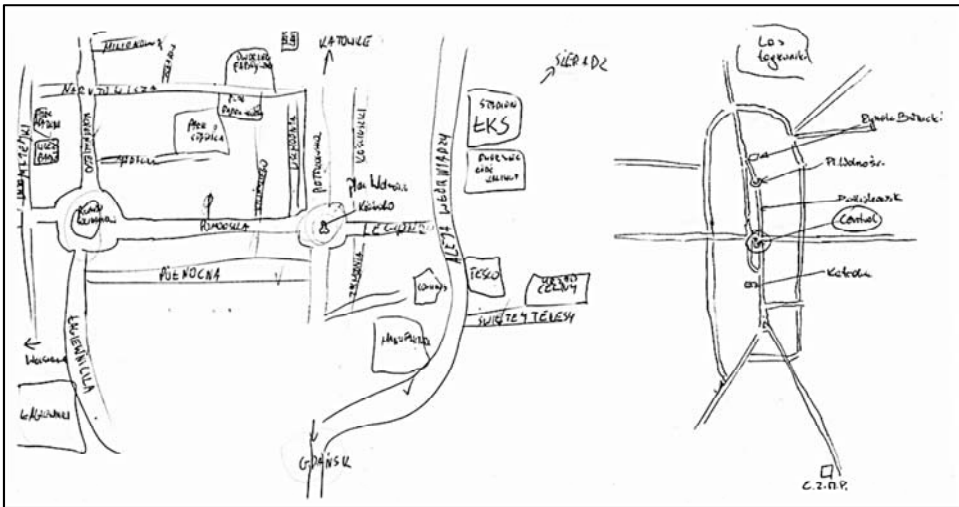
Ryc. 14. Szkice typu łańcuchowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych



Ryc. 15. Szkice typu gałęziowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych



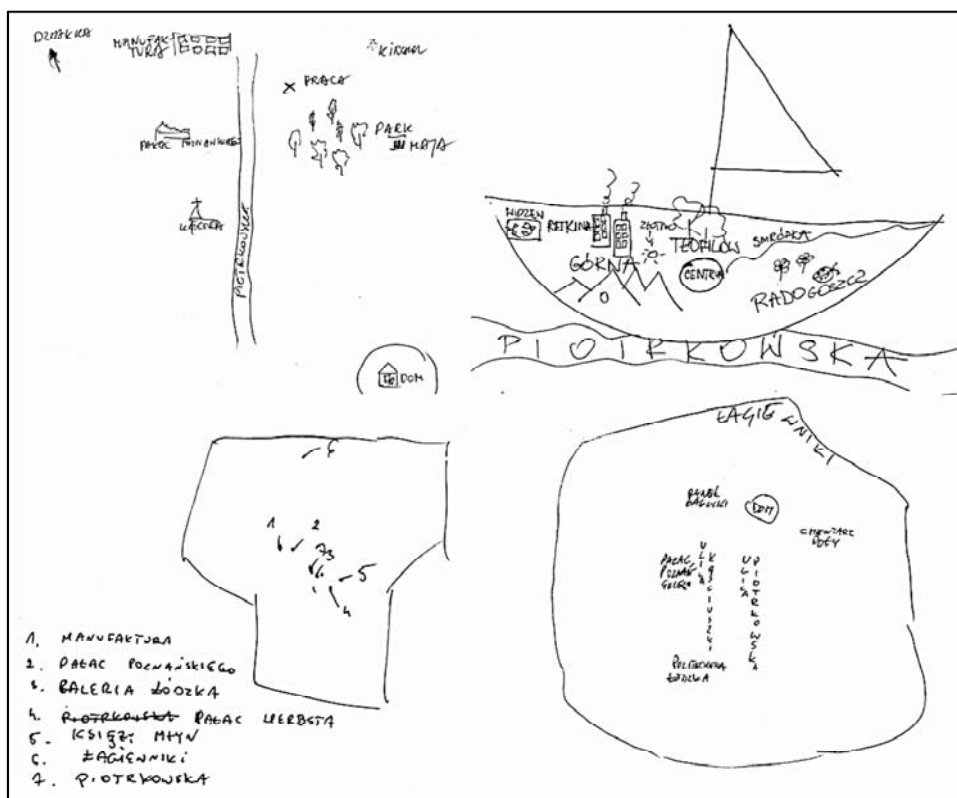
Ryc. 16. Szkice typu sieciowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Wśród szkiców powierzchniowych, najbardziej prymitywnym typem jest typ rozrzucony (por. ryc. 17). Przestrzeń będąca efektem wyobrażenia przybiera w tym przypadku obraz zbioru elementów pozostających bez wsparcia ze strony układu drogowego. Często respondenci ograniczali się do wpisania jedynie nazw jednostek powierzchniowych, czy zjawisk punktowych, czasem pojawiały się sygnatury. Zazwyczaj elementy uwzględnione na mapach reprezentowały miejsca ważne z punktu widzenia życia rodzinnego, czy zawodowego bądź stanowiły zbiór obiektów symbolicznych związanych z przestrzenią miasta. Wyobrażenie miasta typu mozaikowego charakteryzuje się strukturą, w której na pierwszy plan wybijają się elementy powierzchniowe. Przestrzeń miasta jest w tym przypadku dzielona przez respondentów na obszary ograniczone bardzo schematycznymi granicami. Mimo granic o mało dokładnym przebiegu, odwzorowywane w szkicach elementy są zazwyczaj lokalizowane i orientowane prawidłowo według stron świata. Poniżej umieszczono dwa przykłady wyobrażenia typu mozaikowego wykonane przez mieszkańców Retkini (por. ryc. 18). Obszar zamieszkania stanowi centrum obydwu szkiców i był w każdym przypadku pierwszym elementem wrysowanym przez respondentów, co potwierdza teorię „domocentryczności” odręcznych map C. C. Trowbridge’a.

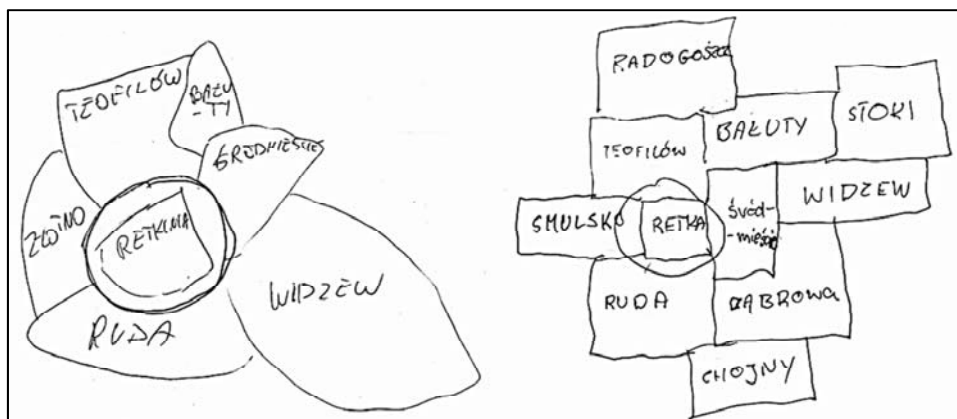
Szkice typu połączonego pojawiały się dosyć rzadko, nie przekraczając 10% wszystkich szkiców. Ograniczone krawędzią reprezentującą granicę miasta bądź też nie, obejmowały swym zasięgiem cały jego obszar. W ich strukturze obok elementów powierzchniowych charakterystycznych dla typu mozaikowego, pojawiał się układ ulic oraz elementy punktowe, które wzajemnie uzupełniając się, tworzyły jednolite wyobrażenie miasta (por. ryc. 19).

Najmniej liczne we wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach nad wyobrażeniami struktury przestrzeni Łodzi były mapy – najbardziej złożone wśród grupy szkiców powierzchniowych. Są to szkice podobne do typu połączonego, ale jeszcze bardziej dokładne i kompletne. Zawierają odpowiednio wzajemnie powiązane z sobą wszystkie elementy zarówno punktowe (węzły i punkty orientacyjne), liniowe (ścieżki, ewentualnie krawędzie) jak i powierzchniowe. Respondenci odwzorowują na nich całe miasto uwzględniając wiele szczegółów, co wymaga ich dużego zaangażowania, czasu oraz namysłu i z tego względu zdarza się niezwykle rzadko, bez względu na grupę osób biorących udział w badaniu. Prezentowane poniżej przykłady szkiców typu mapa rysowały w obydwu przypadkach osoby, które dodatkowo deklarowały dużą znajomość Łodzi oraz częste korzystanie z planu miasta (por. ryc. 20).



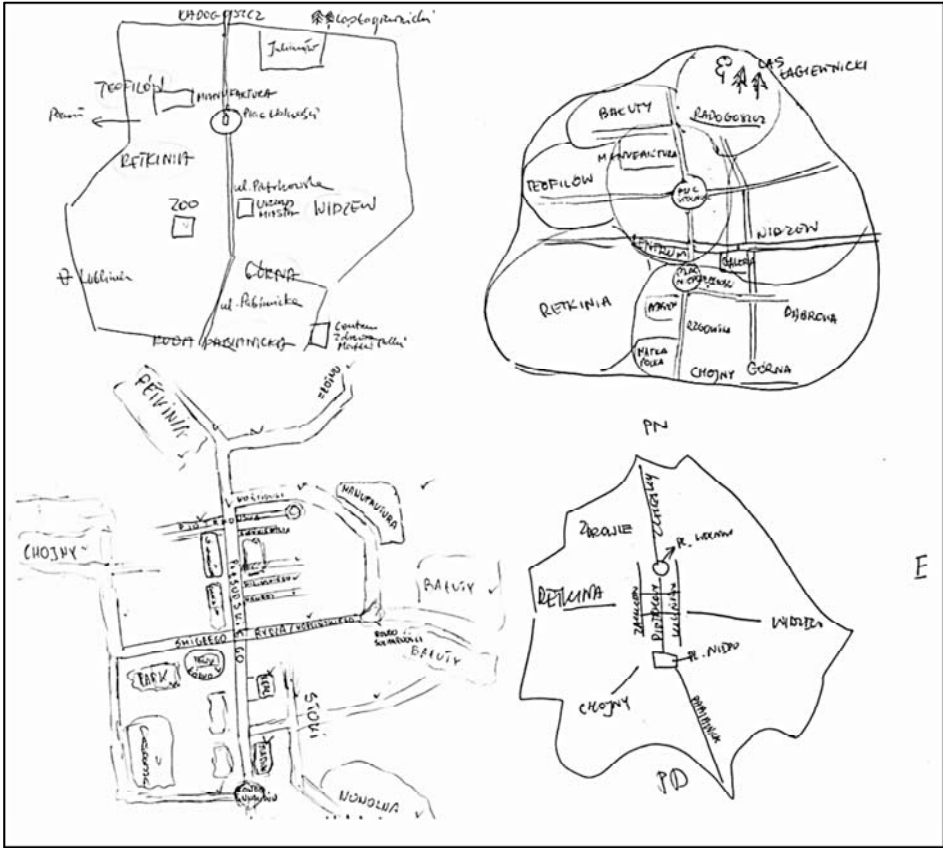
Ryc. 17. Szkice typu rozrzuconego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych



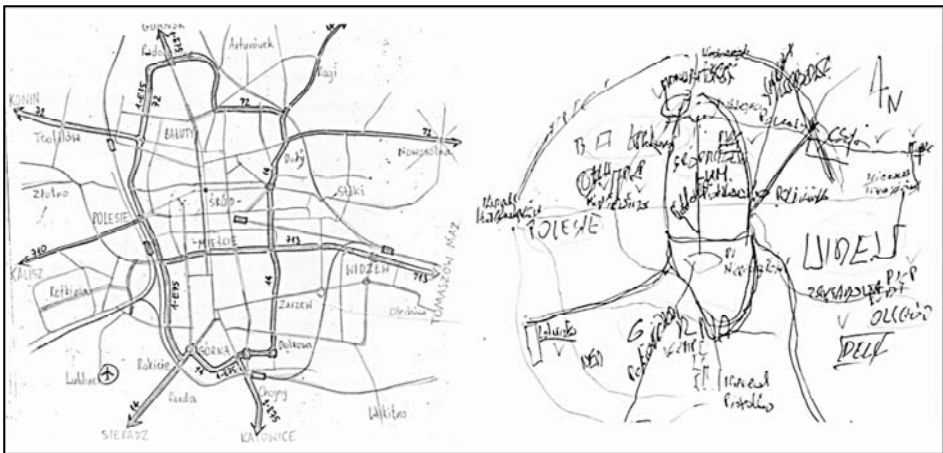
Ryc. 18. Szkice typu mozaikowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych



Ryc. 19. Szkice typu połączonego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych



Ryc. 20. Szkice typu mapa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Po analizie struktury wewnętrznej wszystkich szkiców należy zgodzić się z poglądem S. Mordwy (2003), iż istnieją dwa różne podejścia do rysowania map, z którymi można kojarzyć dwa podstawowe typy szkiców wyróżnione przez D. Appleyarda (1970). Wyobrażenia typu liniowego, bardzo często będące odwzorowaniem codziennych podróży między konkretnymi punktami orientacyjnymi, są charakterystyczne dla tych respondentów, którzy podczas rysowania spoglądają na przestrzeń Łodzi z powierzchni ziemi. Natomiast wyobrażenia typu powierzchniowego są typowe dla tych respondentów, którzy na Łódź patrzą całościowo, czy cytując za S. Mordwą (2003, s. 66) „z lotu ptaka”. Te szkice choć bardziej abstrakcyjne, bywają obarczone mniejszą dokładnością. Wydaje się, iż w strategiach i stylach rysowania szkiców, brakuje połączenia obu postaw, co w efekcie mogłyby prowadzić do pełnego odwzorowania przestrzeni miasta, z uwzględnieniem wszystkich elementów map wyobrażeniowych.

3.1.4. Obraz zbiorczy wyobrażeń przestrzeni Łodzi

Na podstawie ilościowej i jakościowej analizy zawartości wszystkich szkiców wykonanych przez respondentów opracowano zbiorcze zestawienia elementów wyróżnionych przez K. Lyncha (1960) w postaci map, które można uznać za wyobrażenia fizycznej struktury przestrzeni Łodzi. Podobnie jak w badaniach prowadzonych przez S. Mordwę (1993, 2003) w 1990 i 2000 roku, w tzw. mapach zbiorczych uzyskanych na podstawie własnych badań kwestionariuszowych w latach 2004–2005 oraz 2009–2010, wrysowano jedynie te elementy, które pojawiły w co najmniej 12,5% szkiców. Zatem stanowią one najbardziej czytelne fragmenty miasta, identyfikowane przez mieszkańców bez względu na ich cechy demograficzno-społeczne, miejsce zamieszkania, czy codzienne bezpośrednie i pośrednie doświadczenia przestrzenne. Tym samym uzyskano zarówno subiektywny obraz najważniejszych elementów przestrzeni Łodzi, poprzez które jest ona postrzegana przez mieszkańców, jak i zidentyfikowano te fragmenty, które umykają ludzkiej percepcji i nie kształtują wyobrażenia miasta w świadomości łodzian. Edward T. Hall pisząc o postrzeganiu przestrzeni, stwierdził bowiem, że:

„Percepcja przestrzeni to kwestia nie tylko tego, co może być postrzeżone, lecz również tego, co może być zasłonięte” (Hall 1997, s. 75–76).

Z rozmieszczenia zarówno elementów punktowych, liniowych jak i powierzchniowych wszystkich map zbiorczych wynika, iż bez względu na okres prowadzonych badań czy grupę osób biorących w nich udział, „atlas mentalny” Łodzi obejmuje centralne części miasta (por. ryc. 21). Najwięcej elementów odręcznych szkiców, wykonywanych przez łodzian biorących udział w badaniach, zawsze koncentrowało się wokół ulicy Piotrkowskiej, między ulicą Narutowicza i alejami J. Piłsudskiego, A. Mickiewicza. To właśnie ten obszar w przestrzeni Łodzi charakteryzuje się największą czytelnością i obrazowością

i spełnia cechy opisane przez A. Wallisa (2001), dotyczące centrum jako części miasta które:

- w stosunku do pozostałych części przestrzeni miejskiej jest obszarem odrębnym pod względem infrastruktury instytucjonalnej, kompozycji urbanistycznej i wartości architektonicznych,
- jest obszarem w stosunku do całego miasta względnie niedużym,
- jest obszarem najlepiej w mieście usytuowanym pod względem komunikacyjnej dostępności dla swych użytkowników,
- jest obszarem o kluczowym znaczeniu dla funkcjonowania społeczności miasta, a także dla społeczności obszaru, zdominowanego przez oddziaływanie tego miasta, identyfikowanym przez miejską społeczność jako obszar, na którym przebiegają największe procesy życia publicznego.

Porównując swoje badania prowadzone w 1990 i 2000 roku, S. Mordwa (2003) dostrzegł poszerzenie się subiektywnego obrazu Łodzi w świadomości mieszkańców, a uzyskane przez niego wyniki ostatnich badań były bardzo zbliżone do tych z 2005 roku uzyskanych przez Autorkę. Z kolei zestawienie zbiorczych wyobrażeń Łodzi uzyskanych w trakcie badań prowadzonych w roku 2005 i 2010 pokazuje, iż w ostatnim czasie wyobrażenie struktury miasta staje się coraz bardziej skryształizowane – składa się z coraz mniejszej liczby elementów.

W szkicach wykonywanych przez respondentów w latach: 1990, 2000 i 2005 pojawiało się dużo więcej ścieżek. Były to m.in.: ulica Narutowicza, przy której zlokalizowanych jest wiele instytucji kultury i nauki (Filharmonia Łódzka, oddział łódzki Telewizji Polskiej, Teatr Wielki, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Medyczny, Radio Łódź) oraz ulice o przebiegu północ-południe, a także wylotowe trasy z Łodzi takie jak: aleje Włókniarzy, Śmigłego-Rydza/Kopcińskiego oraz ulice Rzgowska i Pabianicka. W ostatnim czasie wyraźnie wzrosło natomiast znaczenie alei J. Piłsudskiego, A. Mickiewicza i ulicy Rokicińskiej²⁴, wzdłuż których zlokalizowanych jest wiele różnorodnych usług ponadmiejskich – zwłaszcza z zakresu handlu, rozrywki, czy obsługi producentów i biznesu (zwłaszcza usługi finansowe), a także ulic Legionów i Pomorskiej, które wraz z ulicą Piotrkowską tworzyły centrum XIX-wiecznego Nowego Miasta, a u ich zbiegu zlokalizowano Rynek Nowego Miasta – dzisiejszy Plac Wolności, będący węzłem identyfikowanym w każdym z prowadzonych badań przez ponad 40% respondentów. Wzrost znaczenia tych ulic w ostatnim czasie to także wynik obecności w ich sąsiedztwie „Manufaktury”.

Jeszcze większą dysproporcję w liczebności elementów pomiędzy szkicami wykonywanymi przez respondentów na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat, dostrzec można w przypadku elementów punktowych. W 2010 roku wyobraże-

²⁴ Wszystkie trzy ulice to różne odcinki jednej trasy będącej główną arterią komunikacyjną Łodzi w kierunku wschód-zachód łączącą obecnie dwa największe łódzkie osiedla Widzew (na wschodzie) i Retkinię (na zachodzie).

nie zbiorcze zawierało jedynie dwa takie obiekty – położone bezpośrednio przy wspomnianych wyżej, najbardziej czytelnych dla mieszkańców biorących udział w badaniu ulicach (Galeria Łódzka przy alei J. Piłsudskiego), albo w ich pobliżu (Manufaktura w pobliżu ulic Legionów i Pomorskiej). Miejsca takie jak: Filharmonia, Teatr Wielki, D.H. „Central” czy Archikatedra, wskazywane wcześniej przez Łódzian zostały wyparte przez wielofunkcyjne centrum jakim jest Manufaktura, gdzie respondenci nie tylko robią zakupy, ale także mają możliwość pójścia do restauracji, spędzenia czasu w kręgielni, dyskoteci, klubie fitness, eksperymentarium, czy muzeum.

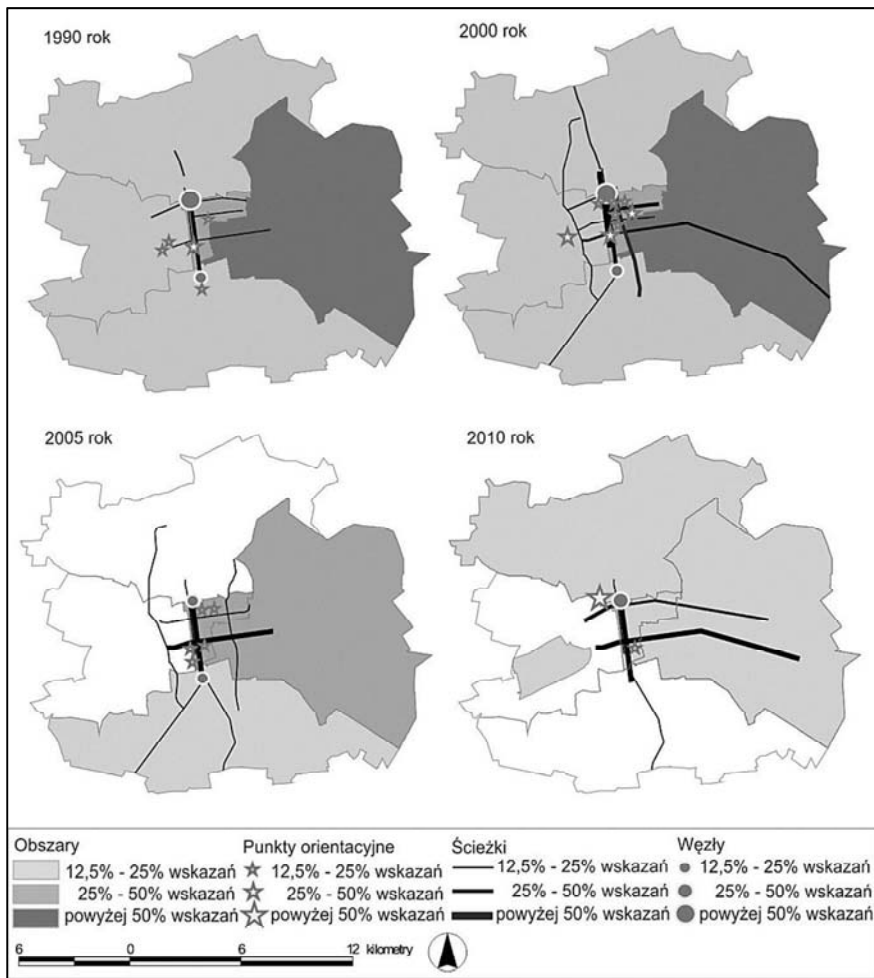
Manufaktura – centrum handlowo-usługowo-rozrywkowe, które powstało na terenach dawnej fabryki Izraela K. Poznańskiego, po otwarciu w maju 2006 roku stało się dla mieszkańców Łodzi jednym z najbardziej rozpoznawalnych miejsc w strukturze miasta. Obiekt, który naturalnie wpisuje się w tzw. „obszar tożsamości” wytyczony po raz pierwszy w Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Łodzi z 1993 roku, stał się jednocześnie konkurencją dla centrum miasta. Manufaktura jest obecnie miejscem-znakiem, z którym Łódzianie kojarzą miasto. Sam prezydent Jerzy Kropiwnicki nazwał je „jednym z najbardziej rozpoznawalnych miejsc w Łodzi”, „magnezem” i „znakiem rozpoznawczym miasta”²⁵.

Elementy powierzchniowe struktury miasta pojawiały się częściej w badaniach prowadzonych przez S. Mordwę (1993, 2003). Wynik ten, potwierdza omówioną wcześniej prawidłowość typów szkiców uzyskiwanych w poszczególnych badaniach (por. ryc. 12) i wynika przede wszystkim z charakterystyki respondentów. We wszystkich dotychczasowych badaniach, respondenci uwzględniali przede wszystkim obszary centralne, a pozostałe, położone na osi wschód-zachód oraz północ-południe, z bezpośrednim połączeniem ze Śródmieściem, związane były z najczęściej rysowanymi ścieżkami, którymi w codziennych „wędrowniach” miejskich poruszają się Łódzianie. Uwzględnianie na szkicach peryferyjnych obszarów miasta, wynikało najczęściej z miejsca zamieszkania respondentów. Wyjątek stanowił Las Łągiwnicki w obrębie Bałut, którego identyfikacja nie miała związku z zajmowanym przez respondentów miejscem w przestrzeni miasta.

Reasumując, należy zauważyć, iż w przypadku map zbiorczych będących obrazem najczęściej uwzględnianych elementów przestrzeni w odręcznych szkicach wykonywanych przez Łódzian, widoczne są wyraźne zmiany. Zróznicowanie ich kierunku i dynamiki pozwala wyodrębnić w ramach zakresu czasowego niniejszej książki dwa okresy. Pierwszy, to jest lata 1990–2005 charakteryzował względnie stabilny obraz miasta w świadomości mieszkańców, w przypadku ścieżek można mówić nawet o jego poszerzaniu, zwłaszcza w kierunku odśrodkowym. W drugim okresie, w latach 2005–2010, odręczne szkice zawierały

²⁵ Adamczewska I., Manufaktura promuje Łódź na świecie, <http://miasta.gazeta.pl/lodz/1,88269,4633470.html>, dostęp 08.08.2009 r.

dużo mniej elementów, czego rezultatem jest wyraźny uboższy obraz przestrzeni miasta w postaci mapy zbiorczej w 2010 roku. Wyobrażenie Łodzi dla większości mieszkańców biorących udział w ostatnim badaniu zamykało się w odcinku ulicy Piotrkowskiej, pomiędzy Manufakturą, Placem Wolności i skrzyżowaniem z aleją J. Piłsudskiego z sąsiadującą z nim Galerią Łódzką. Coraz bardziej skryształizowany subiektywny obraz miasta, to wynik rosnącego znaczenia obszaru śródmieścia w codziennym doświadczaniu przestrzeni Łodzi przez mieszkańców dzięki licznym miejscom pracy, czy nowej organizacji handlu i powstawaniu wielofunkcyjnych centrów, będących odpowiedzią na nowe preferencje i zachowania konsumenckie.



Ryc. 21. Wyobrażenie struktury Łodzi w latach 1990–2010. Obraz zbiorczy
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mordwa (1993, 2003), Tobiasz-Lis (2008)
 oraz badań kwestionariuszowych

3.2. Czynniki różnicujące „atlas mentalny” Łodzi

3.2.1. Czynniki endogeniczne

Weryfikacji podstawowych czynników, które w świetle literatury mają wpływ na kształt wyobrażeń przestrzeni, dokonano przy użyciu współczynnika *chi-kwadrat*²⁶ – jako sprawdzianu testu o tej samej nazwie. Sprawdzono statystyczną istotność zależności między indywidualnymi cechami respondentów, tj. płeć, wiek, wykształcenie, status społeczny oraz deklarowana znajomość miasta, zadowolenie z miejsca zamieszkania i siła przywiązania do miasta a wyobrażeniem przestrzeni Łodzi analizowanym na podstawie szkiców. Jako cechy objaśniane przyjęto: liczbę wymienionych na szkicach elementów punktowych, liniowych i powierzchniowych, typ strukturalny szkicu według klasyfikacji D. Appleyarda (1970) oraz orientację szkicu według stron świata.

Metodę tę wybrano przede wszystkim ze względu na jej uniwersalność. Można ją bowiem wykorzystywać do badania zgodności zarówno cech mierzalnych, jak i niemierzalnych. Sprawdzono także siłę zależności między badanymi cechami za pomocą współczynnika kontyngencji *V Cramera* który osiąga wartości w granicach od 0 do 1 i wyraża jedynie siłę zależności, a nie jej kształt czy kierunek, co w tym przypadku należy interpretować jako zaletę. Dzięki zastosowaniu takich samych metod statystycznych, uzyskane wyniki porównano z wynikami badań prowadzonych wcześniej w Łodzi przez S. Mordwę (2003).

Dla każdej pary cech objaśniającej i objaśnianej zbudowano tablicę wielozmienną oraz przyjęto nieparametryczną hipotezę zerową, iż w badanej populacji nie ma statystycznej zależności między nimi²⁷. Do weryfikacji powyższych hipotez wykorzystano test *chi-kwadrat*:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k \frac{(n_{ij} - \hat{n}_{ij})^2}{\hat{n}_{ij}}$$

Gdy obliczona wartość sprawdzianu testowego była wyższa od wartości krytycznej ($\chi^2 \geq \chi^2 \alpha$); $(r - 1)(k - 1)$ odczytanej z tablic rozkładu współczynnika *chi*

²⁶ Test chi – kwadrat jest miarą rozbieżności między rozkładem zaobserwowanym a hipotetycznym (empirycznym a teoretycznym), a jego wartości zależą od: a) natężenia (siły) związku badanych cech – im większe różnice między liczebnością empiryczną a teoretyczną, tym większa wartość chi-kwadrat i tym samym większa zależność między cechami, b) wielkości próby (chi-kwadrat liczymy tylko dla dużych prób przy $n > 30$, c) stopnia szczegółowości danych (w każdym polu tabeli powinno być wyróżnione co najmniej 5 jednostek, a więc czasami trzeba łączyć wiersze lub kolumny).

²⁷ H0; $P(X = xi, Y = yj) = P(X = xi) \cdot P(Y = yj)$, czyli, że cechy X i Y są niezależne oraz H1; $P(X = xi, Y = yj) \neq P(X = xi) \cdot P(Y = yj)$, czyli, że cechy X i Y są zależne, przy przyjętym poziomie istotności $\alpha = 0,05$

– *kwadrat*, dla określonej liczby stopni swobody, odrzucano hipotezę zerową i przyjmowano hipotezę alternatywną oznaczającą, że zależność między cechami jest statystycznie istotna. Wszystkie wartości testu *chi-kwadrat* porównywano z wartościami krytycznymi na poziomie istotności $\alpha = 0,05$. W przypadku, gdy stwierdzono istotną statystycznie zależność między cechami, wyznaczano jej siłę za pomocą współczynnika kontyngencji *V Cramera*. Wartości tego współczynnika mieszczą się w granicach od 0 do 1 gdzie wartość 0 oznacza brak zależności statystycznej dwóch cech, zaś wartość 1 maksymalną siłę takiej zależności.

Po przeprowadzeniu testu niezależności *chi-kwadrat* dla każdej pary cech okazało się, że tylko kilka z nich wykazuje istotne statystycznie zależności. Obliczone dla nich wartości współczynnika *V Cramera* należały jednak do wartości niskich i średnich czyli poniżej 0,6. Były to zależności pomiędzy następującymi parami cech:

– Wiek respondentów i udział elementów punktowych na wykonywanych przez nich szkicach. Współczynnik *V Cramera* osiągnął wartość 0,256. Najmłodsze i najstarsze osoby biorące udział w badaniu rysowały najmniej punktów orientacyjnych w swoich mapach wyobraźniowych. Najwięcej tych elementów uwzględniali respondenci w przedziale wiekowym 26–40 lat, którzy jednocześnie charakteryzują się największą mobilnością. Potwierdza to wpływ związanego z nią natężenia bezpośrednich doświadczeń przestrzennych na strukturę wykonywanych szkiców, a także liczbę zapamiętywanych i odtwarzanych z pamięci elementów tej przestrzeni.

– Wykształcenie respondentów i udział elementów punktowych (zarówno punktów orientacyjnych, jak i węzłów) na wykonywanych szkicach. Współczynnik *V Cramera* osiągnął wartość odpowiednio: 0,260 dla punktów orientacyjnych i 0,171 dla węzłów. Im wyższe wykształcenie, tym więcej poszczególnych elementów uwzględniano w mapach wyobraźniowych.

– Status społeczny respondentów i udział elementów liniowych (ścieżki) oraz punktowych (punkty orientacyjne) na wykonywanych szkicach. Współczynnik *V Cramera* osiągnął wartość odpowiednio: 0,282 dla ścieżek i 0,269 dla punktów orientacyjnych. Najwięcej ścieżek zawierały szkice rysowane przez osoby pracujące, studentów i uczniów, najmniej przez emerytów i rencistów. Odwrotną zależność zaobserwowano w przypadku punktów orientacyjnych. Taki kierunek zależności może stanowić potwierdzenie tezy wysuwanej wyżej, dotyczącej wpływu mobilności i związanego z nią natężenia i charakteru bezpośrednich doświadczeń przestrzeni na kształt wyobrażeń. Osoby młodsze poruszają się po całym mieście, własnymi samochodami lub środkami komunikacji miejskiej. Ścieżki są elementami, które zapamiętują najlepiej i najłatwiej odwzorowują je w swoich szkicach. Podstawę konstrukcji map wyobraźniowych osób starszych stanowią natomiast punkty orientacyjne, położone najczęściej w zasięgu najbliższego otoczenia ich miejsca zamieszkania.

– Status społeczny i orientacja szkicu względem stron świata. Współczynnik *V Cramera* osiągnął najniższą wartość spośród wszystkich istotnych statystycznie zależności, która wynosiła 0,158. Należy jednak w tym miejscu ponownie zwrócić uwagę na fakt, iż we wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach wyobrażeń przestrzeni Łodzi z wykorzystaniem metody odręcznych szkiców, uzyskiwano wysoki udział szkiców orientowanych na północ, co wynika z charakteru rozplanowania i zagospodarowania przestrzeni miasta.

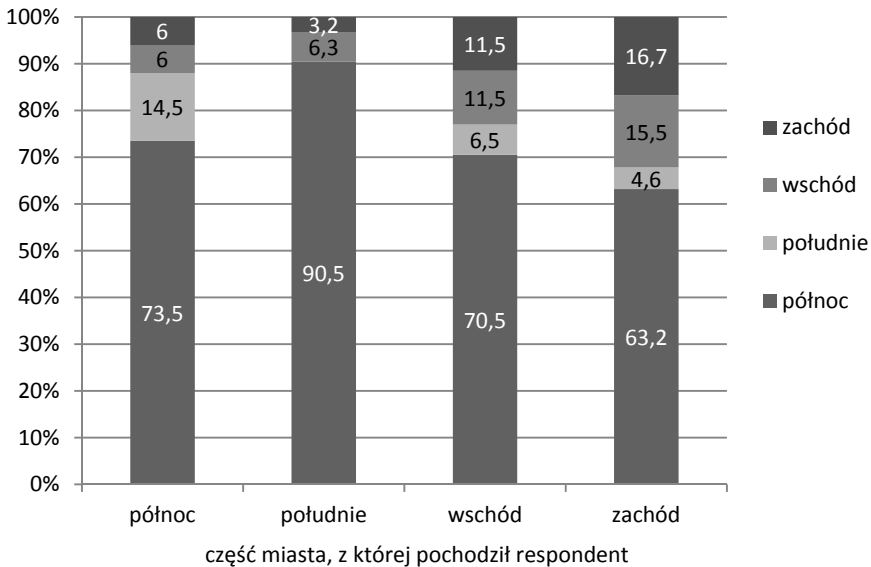
Pozostałe pary cech nie wykazywały istotnych zależności statystycznych, co potwierdza częściowo wnioski z badań prowadzonych w miastach Polski Środkowej przez S. Mordwę (2003). Stwierdził on, iż wobec braku jasnego wpływu żadnego z analizowanych czynników na którąkolwiek z cech, niemożliwe jest jednoznaczne wykazanie co wpływa na wyobrażenia przestrzeni miejskiej uzewnętrznianej przez odręczne szkice respondentów. Wskazywał natomiast na istnienie „jakiegoś nieścislego” (Mordwa 2003, s. 72) wpływu niektórych czynników na pewne cechy.

S. Mordwa (2003) podkreślał wpływ płci osoby wykonującej szkic, który wykazano także podczas badań prowadzonych w latach 2004–2005 (Tobiasz-Lis 2008). Okazało się wówczas, że istnieje słaba zależność pomiędzy płcią i orientacją szkiców oraz ich strukturą. Poza różnicami w ilościowym aspekcie map wyobrazeniowych rysowanych przez kobiety i mężczyzn, jeszcze bardziej istotne okazały się być kwestie jakościowe – przede wszystkim rodzaj uwzględnianych elementów. Te bardziej indywidualne cechy poszczególnych szkiców, potwierdzono także podczas ostatnich badań prowadzonych w latach 2009–2010. Szkice mężczyzn charakteryzowały się większą dokładnością i często wykraczały poza granice administracyjne Łodzi. Mężczyźni uwzględniali nie tylko nazwy miast sąsiadujących takich jak: Pabianice, Rzgów, Tuszyn, Zgierz, Aleksandrów, Konstantynów, ale także odległe miasta, na przykład: Gdańsk, Warszawę, Katowice, w kierunku których prowadzą drogi krajowe położone w Łodzi.

W dotychczasowych badaniach wskazywano także na zależności pomiędzy liczbą udzielonych odpowiedzi na pytania związane z symbolicznym aspektem wyobrażeń i strukturą szkicu. S. Mordwa (2003) pisał jednak, że jest to raczej czynnik wpływający na zawartość uzyskanego „atlasu mentalnego” niż kształtujący go. Osoby, które dokładniej wykonują swoje szkice, zazwyczaj udzielają także pełniejszych wypowiedzi w otwartych pytaniach w dalszej części ankiety czy wywiadu. Prawidłowość tę zaobserwowano także w trakcie badaniach prowadzonych zarówno w latach 2004–2005, jak i w latach 2009–2010.

Bardzo istotnym czynnikiem wpływającym na kształt uzyskiwanych map wyobrazeniowych, który zaznaczał się we wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach, było miejsce zamieszkania. S. Mordwa (1993) analizował szkice wykonywane przez osoby mieszkające na stałe w Łodzi oraz przez osoby dojeżdżające tu do szkoły, podkreślając również wpływ kierunku dojazdu lub dojścia do szkoły na orientację i organizację „atlasów mentalnych”. Zależność ta po-

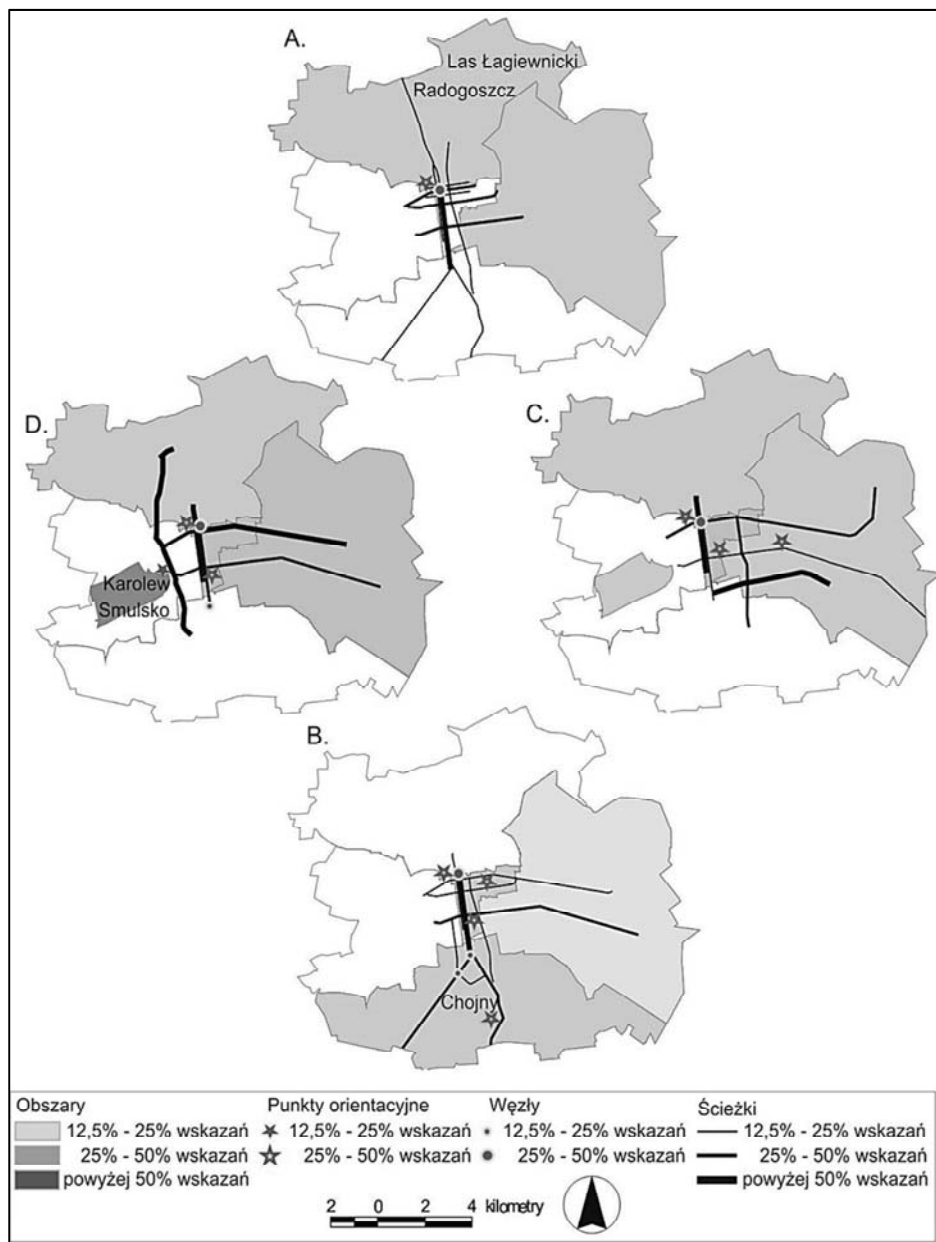
twierdza wpływ codziennych, bezpośrednich doświadczeń przestrzeni miejskiej, na kształtowanie się wyobrażeń. W badaniu kwestionariuszowym wykonanym w latach 2009–2010 można również dostrzec powyższą zależność. Zróżnicowanie szkiców uzyskanych od respondentów mieszkających w różnych częściach miasta pod względem ich orientacji według stron świata ilustruje rysunek 22.



Ryc. 22. Orientacja szkiców Łodzi wykonywanych z perspektywy różnych części miasta w 2010 r.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

We wszystkich przypadkach dominuje orientacja północna, jednakże zaznaczają się pewne dysproporcje między orientacją szkiców w zależności od miejsca zamieszkania. Orientacja północna jest najbardziej typowa dla wyobrażeń respondentów z południa, którzy odwzorowując w swoich mapach codzienne podróże do centrum miasta, zaczynając od dołu kartki, unikali błędów. Ten sam powód dotyczył największego udziału szkiców o orientacji południowej uzyskanych od mieszkańców północy. Ci z kolei, uwzględniając swoje codzienne przemieszczenia, dom umieszczali na dole kartki, a trasa do centrum biegła ku północy, czyli odwrotnie niż w rzeczywistości. Największy udział szkiców o orientacji wschodniej i zachodniej uzyskano od respondentów mieszkających we wschodnich i zachodnich częściach miasta (Widzew, Retkinia). W tych przypadkach elementami, które decydowały o błędnej orientacji według stron świata były uwzględniane przez respondentów arterie komunikacyjne – w rzeczywistości o przebiegu równoleżnikowym, a przez nich rysowane w przebiegu południkowym. Mapy wykonywane przez respondentów w różnych częściach Łodzi różnią się zasięgiem i liczbą elementów (por. rys. 23). Inna jest także ich organizacja, styl i orientacja według stron świata. Wśród wszystkich responden-

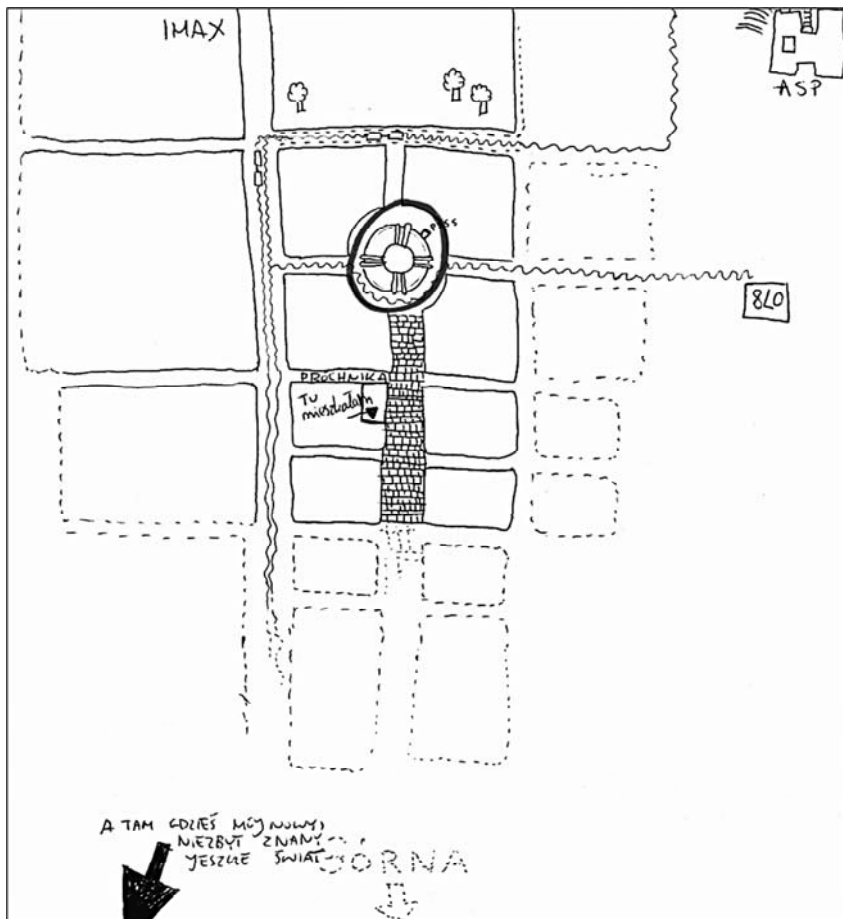
tów, bez względu na miejsce zamieszkania dominowały szkice o charakterze liniowym, jednak w poszczególnych rejonach prowadzonych badań społecznych, dominował inny typ.



Ryc. 23. Wyobrażenie struktury Łodzi mieszkańców północnych (A), południowych (B), wschodnich (C) i zachodnich (D) części miasta

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Na rysunku 24 zaprezentowano przykład szkicu, w którym wykonująca go łodzianka umieszcza wyraźny przekaz dotyczący zasięgu jej subiektywnego horyzontu przestrzennego w granicach miasta. Szczegółowo odwzorowuje ona fragmenty centrum, gdzie mieszkała przez ostatnie 10 lat, następnie obraz w jej świadomości ulega „rozmyciu”, co odzwierciedlają przerywane linie, aż wreszcie obszar Górnej – nowe miejsce zamieszkania jest opisane jako „tam gdzieś mój nowy, niezbyt znany jeszcze świat”. Przykład ten dowodzi, iż dokładna analiza zawartości map wyobrażeniowych rysowanych przez mieszkańców miast, dostarcza nie tylko informacji o samej przestrzeni i jej właściwościach takich jak: czytelność, czy obrazowość, ale także o indywidualnych historiach i doświadczeniach pojedynczych osób.



Ryc. 24. „Atlas mentalny” miasta a czas zamieszkiwania w określonym miejscu
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Podobnie jak w przypadku omówionych powyżej czynników endogenicznych związanych z cechami demograficzno-społecznymi, dla zależności miejsce zamieszkania i struktura oraz orientacja szkiców względem stron świata, zbudowano tablice wielodzielne i przeprowadzono test *chi-kwadrat*. Obliczona wartość sprawdzianu testowego była w obydwu przypadkach wyższa od wartości krytycznej, co pozwala odrzucić hipotezę zerową i przyjąć hipotezę alternatywną oznaczającą istnienie statystycznej zależności pomiędzy tymi cechami. Współczynnik *V Cramera* osiągnął wartość odpowiednio: 0,172 dla struktury szkiców i 0,165 dla ich orientacji względem stron świata.

Reasumując, podstawowym czynnikiem endogenicznym różnicującym szkice są cechy demograficzno-społeczne, w tym przede wszystkim: poziom wykształcenia i status społeczny, co potwierdza wcześniejsze wnioski S. Mordwy (2003). Potwierdzono także po raz kolejny istotny wpływ miejsca zamieszkania na „atlas mentalny” miasta. Jednocześnie należy ponownie podkreślić, iż obrazy zapisane w ludzkiej świadomości mają bardzo indywidualny charakter i istnieje cały szereg czynników kształtujących wyobrażenia przestrzeni, które dotychczas nie były jeszcze przedmiotem naukowego poznania.

3.2.2. Czynniki egzogeniczne

K. Lynch (1960) wskazywał na dwie podstawowe cechy w przestrzeni miasta istotne dla tworzenia wyobrażeń, a zatem także dla tworzenia szkiców: czytelność (*legibility*) i obrazowość (*imagebility*). Czytelność oznacza łatwość, z jaką poszczególne fragmenty miasta są rozpoznawane i organizowane w spójny obraz. Obrazowość, to specyficzna cecha miasta łącząca elementy fizyczno-przestrzenne z wydarzeniami w życiu społecznym i przeżyciami osobistymi ludzi zachodzącymi w tych lub na tych elementach (Lynch 1960, Mordwa 2003).

W strukturze wyobrażeń Łodzi zdecydowanie dominuje centrum dzięki czytelnej strukturze przestrzennej stanowiącej dziedzictwo architektury i urbanistyki XIX wieku, ale także dzięki obrazowości i występowaniu takich elementów, z którymi większość respondentów miała osobisty kontakt, które stanowią miejsca dla nich ważne, znaczące. Poza istotnym miejscem centralnych części miasta, w wyobrażeniu Łodzi można wyróżnić dwie osie percepcyjne: północ-południe i wschód-zachód, przy czym pierwsza wynika z identyfikacji elementów liniowych, zaś w drugiej obok ścieżek uwidaczniają się także czytelne dla respondentów elementy powierzchniowe.

Taki subiektywny obraz przestrzeni Łodzi dowodzi czytelności tradycyjnego, południkowego kierunku rozwoju przestrzennego miasta oraz wpływu lokalizacji w latach 70. i 80. wielkich osiedli mieszkaniowych we wschodnich (Widzew, Olechów) i zachodnich (Retkinia, Teofilów) częściach miasta. Można jednocześnie potwierdzić wpływ postrzeganej przestrzeni miejskiej na jej wyobrażenia, o którym pisała na podstawie badań prowadzonych w Warszawie M. Bartnicka

kształt jej wyobrażeń oraz te, wskazywane przez K. Lyncha (1960) jako decydujące o czytelności i obrazowości poszczególnych elementów miejskiego krajobrazu, szczegółowo opisane w rozdziale pierwszym pracy. Rysunek potwierdza również teorię mówiącą, iż w przypadku miasta – więcej informacji płynie do nas z przestrzeni heterogenicznej pod względem fizycznej formy, a więc między innymi: ulic, budynków, pomników, terenów otwartych. Osoba wykonująca szkic uwzględniła te elementy przestrzeni, które nadają jej wysoki stopień informacyjności i w ten sposób ułatwiają jej zapamiętywanie „Pustą przestrzenią” nazwano z kolei ten fragment, który umyka jej percepcji z uwagi na jednolity charakter zabudowy.

3.3. Postrzeganie czasu i zmian przestrzeni miasta przez mieszkańców Łodzi

K. Lynch w swojej pracy „*What time is this place?*” wydanej w 1972 roku, poruszył kwestię czasu – jego znaków zapisanych w przestrzeni miasta oraz tego, w jaki sposób jest on odczytywany i rejestrowany w świadomości mieszkańców. Właściwości przestrzeni miejskiej umożliwiające mieszkańcom łatwą orientację, opisane na podstawie analizy odręcznych szkiców, pogłębił o sposoby orientacji w czasie i jego rachuby dzięki charakterystycznym elementom struktury miasta. Nawiązywał tym samym do koncepcji czasu społecznego²⁸, rozwiniętej na gruncie nauk społecznych, traktując miasto jako symboliczny zapis przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Niektóre pytania, które K. Lynch (1972) zadawał mieszkańcom Bostonu, wykorzystano w trakcie wywiadów swobodnych prowadzonych w centrum Łodzi latem 2010 roku.

Dwudziestu mieszkańców Łodzi zapytano o postrzeganie upływającego czasu w mieście, ulubione momenty w trakcie dnia czy roku, o miejsca, w których czas płynie najszybciej i najwolniej oraz o fragmenty miasta, które ich zdaniem zmieniają się najbardziej i najmniej dynamicznie. Poproszono także o nakreślenie wizji miasta za 20 lat. Badanie to poszerzono, prosząc inną grupę 20 łodzian o wykonanie esejów fotograficznych, złożonych z serii zdjęć ilustrujących miejsca, w których według nich czas się zatrzymał oraz fragmenty przestrzeni, które odzwierciedlają rozwój i kryzys miasta. Każda fotografia była przez autora interpretowana. Fragmenty wybranych esejów fotograficznych zamieszczono poniżej, obok wypowiedzi udzielonych przez łodzian w trakcie prowadzonych wywiadów.

²⁸ Koncepcję czasu społecznego – czasu jako konstruktu społecznego, odniesionego do konkretnych, określonych ram społecznych – sprowadzającą czas do zdarzeń istotnych w życiu zbiorowym, przypisuje się E. Durkheimowi (Tarkowska 1987). Jest to czas o charakterze relatywnym, jakościowym, najczęściej nieliniowym, ale cyklicznym-przypominający pierwotną postawę wobec czasu według typologii sposobów myślenia o czasie E. Leacha.

Respondenci zapytani o sposoby orientacji w czasie w ciągu dnia z założeniem, iż nie używają zegarków, wskazywali na natężenie ruchu ulicznego, liczbę ludzi na przystankach i w środkach komunikacji miejskiej, ale także dźwięk kościelnych dzwonów, czy pokaz muzyczno-świetlny fontanny na placu Dąbrowskiego. Zwracano także uwagę na naturalne oświetlenie ulicy Piotrkowskiej, której południkowy układ umożliwia łodzianom nie tylko orientację w przestrzeni miasta, ale także w czasie. Przed południem oświetlona jest bowiem zachodnia strona ulicy, a po południu – wschodnia. O porze roku, poza pogodą i przyrodniczymi elementami krajobrazu, takimi jak: kolor liści na drzewach czy pokrywa śnieżna, łodzianie biorący udział w prowadzonym badaniu orientują się poprzez obecność „ogródków” wzdłuż ulicy Piotrkowskiej, wystawy sklepowe, reklamy centrów handlowych, wystrój ulic czy liczbę ludzi w parkach. Łódź jest „inna niż zwykle” dzięki zmieniającej się szacie informacyjnej, dekoracji ulic, budynków i placów, podczas świąt, festiwali, koncertów, kiedy zbliżają się wybory. Ulubione momenty w mieście w ciągu roku bądź w ciągu dnia, o których najczęściej wspominali łodzianie biorący udział w prowadzonym badaniu, to okres Świąt Bożego Narodzenia z niecodziennym nastrojem i wystrojem miasta lub letnie popołudnia i wieczory spędzone w centrum lub na spacerze w parku.

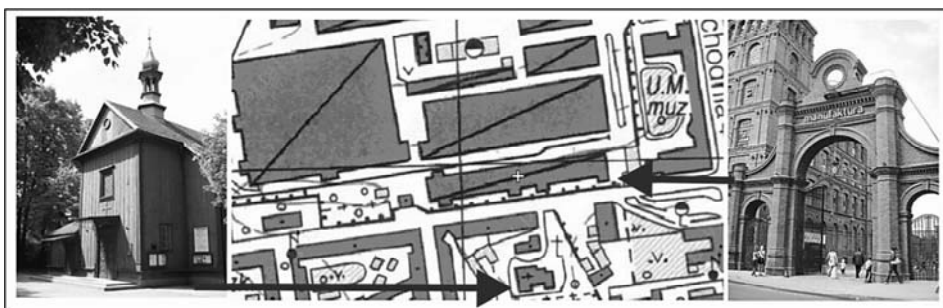
Wszystkie uzyskane odpowiedzi, potwierdzają istnienie mnogości czasów, w jednym społeczeństwie, wśród której spotykamy postawy i pojęcia bliskie „pierwotnej postawie wobec czasu”²⁹ z tym, że poza cyklem ludzkim, miejsce cyklu przyrody należałoby zastąpić tutaj „cyklem miasta”. Czas doświadczany przez użytkowników przestrzeni miejskiej ma charakter jakościowy. Nie jest linearny, lecz cykliczny.

Miejsca, w których zdaniem łodzian biorących udział w badaniu, czas płynie najszybciej, to przede wszystkim centra handlowe. Zamknięte obiekty, do których nie dociera światło słoneczne, pozbawione zegarów powodują, że tracimy w nich poczucie czasu. Równie często wskazywano na centrum miasta, które najczęściej subiektywnie lokalizowano na ulicy Piotrkowskiej lub na jej skrzyżowaniu z aleją J. Piłsudskiego. Tutaj zdaniem respondentów ludzie najczęściej się spieszą, dodatkowo dynamiki miejscu nadaje ruch uliczny i hałas. Najwolniej czas płynie podczas letnich spacerów w parkach, w kościołach, na osiedlach mieszkaniowych, zwłaszcza tam, gdzie dominuje jeszcze XIX-wieczna, nie modernizowana zabudowa czynszowa, także na obrzeżach miasta. Na rysunku

²⁹ Edmund Leach, autor propozycji typologicznego ujęcia sposobów „myślenia o czasie” wyróżnił 5 takich typów: pierwotna postawę wobec czasu, czas historyczny, czas magiczny, czas naukowy, czas polityczny. Pierwszy z nich ujmuje czas jako powtarzający się cykl pewnych wydarzeń powracających w określonym następstwie. Dostrzegana jest przede wszystkim cykliczność prac i działań związanych z porami roku oraz zjawiskami ludzkiego życia. Dostrzega się więc cykl przyrody i cykl ludzki, przy czym oba te cykle pojmowane są jako cykle tego samego rodzaju.

26 zaprezentowano przykłady miejsc, które były najczęściej wskazywane jako te, w których czas płynie najszybciej (Manufaktura) i najwolniej (Kościół p.w. św. Józefa). Warto zauważyć, iż obydwa obiekty są zlokalizowane w swoim sąsiedztwie – po przeciwległych stronach ulicy Ogrodowej. Jedna z respondentek tak podkreślała kontrast pomiędzy tymi elementami w przestrzeni miasta:

„Kościół św. Józefa to jeden z najstarszych budynków w Łodzi. Drewniany, mały, otoczony zielenią. Tam czas nie tylko płynie powoli, ale jakby zatrzymał się w ogóle. (...) A po drugiej stronie ulicy – Manufaktura. Ciągłe ktoś wchodzi i wychodzi przez monumentalną bramę, wszyscy się spieszą. Dzisiaj, żeby zrobić zakupy, zdążyć na wyprzedzenie, a sto lat temu tłumy ludzi spieszyły się do pracy w fabryce (...). Ruch był tu zawsze (...)”.



Ryc. 26. Przykład miejsc, w których zdaniem Łodzian czas płynie najszybciej i najwolniej
Źródło: Opracowanie własne na podstawie prowadzonych wywiadów swobodnych

Spółeczna percepcja dynamiki zmian poszczególnych fragmentów przestrzeni Łodzi ma zdecydowanie bardziej indywidualny charakter niż omówione powyżej przykłady subiektywnego postrzegania samego czasu w mieście. Wśród obszarów, które zmieniają się najszybciej wskazywano „tereny przy dużych centrach handlowych” oraz centrum – zwłaszcza okolice skrzyżowania ulicy Piotrkowskiej i alei J. Piłsudskiego gdzie skupia się wiele nowych inwestycji o charakterze handlowo-usługowym. Podkreślano jednocześnie dynamiczny rozwój przestrzeni mieszkaniowych zarówno w centrum miasta, w postaci nowych apartamentowców wkomponowanych w otaczającą zabudowę, czy loftów w obiektach pofabrycznych, jak i nowych osiedli mieszkaniowych na obrzeżach, na przykład na Janowie. W kilku wypowiedziach zaznaczano wpływ wyższych uczelni na dynamikę zmian zagospodarowania przestrzeni miasta – powstawanie nowych obiektów, czy procesy rewitalizacji istniejącej zabudowy, w tym także obiektów pofabrycznych.

Wśród fragmentów Łodzi, które zmieniają się najwolniej, respondenci wskazywali na osiedla bloków z tzw. „wielkiej płyty” z lat 70. i 80. oraz okolice dworców kolejowych. Ponadto, Łodzianie biorący udział w badaniu wskazywali na powolne zmiany lub wręcz ich brak w tych samych obszarach miasta, które inni uznawali za zmieniające się najbardziej dynamicznie. Sytuacja ta dotyczy przede wszystkim centrum Łodzi, w którym podkreślano problem zdekapitali-

zowanej zabudowy czynszowej, związanych z nią złych warunków mieszkaniowych, a także sytuacji materialnej mieszkańców. Największą refleksję budzi jednak jedna z wypowiedzi, dotycząca ulicy Piotrkowskiej:

„Najwolniej zmienia się w Łodzi śródmieście i ulica Piotrkowska (...).”

Taka postawa może świadczyć o zbyt małym zaangażowaniu nie tylko samorządu, ale i całej społeczności lokalnej w rozwój ulicy, która od początku istnienia wielkoprzemysłowej Łodzi stanowiła jej niezaprzeczalny symbol, porównywalny z rynkami w miastach o średniowiecznej genezie.

Należy zaznaczyć, że w wypowiedziach wielu respondentów zapytanych o wizję Łodzi za dwadzieścia lat, pojawiała się perspektywa ulicy Piotrkowskiej o zupełnie nowym charakterze wobec przejmowania pewnych jej funkcji przez centra handlowe – zwłaszcza te lokalizowane w sąsiedztwie i jednocześnie tęsknota za wizerunkiem ulicy Piotrkowskiej będącej agorą Łodzi XXI wieku:

„(...) ulica Piotrkowska zmieni swój charakter z racji dużej ilości centrów handlowych (...) być może będzie to centrum usługowe, biznesowe? (...)”.

„W przyszłości Piotrkowska znów będzie tętnić życiem kulturalnym (...), będzie wizytówką Łodzi”.

Poza samą ulicą Piotrkowską, zmiany w Łodzi w ciągu najbliższych dwudziestu lat rysują się w świadomości osób biorących udział w badaniu między innymi poprzez poprawę estetyki miasta, rewitalizację kamienic w jego centrum oraz dalszą odnowę obiektów pofabrycznych, modernizację infrastruktury drogowej, budowę obwodnicy oraz nowego dworca kolejowego. Niestety pozytywnym wizjom przyszłości, towarzyszą także te mniej optymistyczne:

„Za 20 lat w Łodzi zmniejszy się bezrobocie, poprawi się infrastruktura, miasto będzie atrakcyjne, stanie się centrum sztuki, kultury, nauki i biznesu (...)”.

„Myślę, że pogorszeniu ulegnie stan starych kamienic, które wymagają renowacji. Młodzi ludzie będą szukali mieszkań poza granicami samego miasta”.

Miejsca, w których „czas się zatrzymał”, prezentowane przez łodzian w esejach fotograficznych obejmowały bardzo różne fragmenty miasta i tylko dwa z nich powtórzyły się w kilku pracach. Były nimi osiedla rodzinne pracowników dawnych zakładów K. W. Scheiblera na Księżym Młynie oraz I. K. Poznańskiego na ulicy Ogrodowej. Tę prawidłowość można tłumaczyć faktem, iż w najbliższym otoczeniu wymienianych osiedli pojawiły się w ostatnim czasie duże inwestycje w postaci „Loftów u Scheiblera” oraz „Manufaktury”. Wyraźne zmiany w przypadku tych obiektów pozostają w kontraście z fragmentami dawnych zakładów przemysłowych, które nie podlegały przekształceniom. Pozostałe miejsca zaliczane do tej kategorii to: kościoły (p. w. św. Józefa oraz Archikatedra), podwórka kamienic, plac Wolności, okolice dworca Łódź Fabryczna (sam dworzec oraz hotel „Centrum”). We wszystkich wymienionych przypadkach zwracano przede wszystkim uwagę na brak zmian tych obiektów w czasie,

co powoduje, iż „opowiadają” one w pewien sposób historię miasta. Można w ich otoczeniu poczuć dawne czasy – te z okresu wielkoprzemysłowej Łodzi, ale także późniejsze, powojenne, na co wskazują poniższe opisy dołączane do zdjęć:

„Miejscem w Łodzi, w którym czas się zatrzymał może być osiedle domów robotniczych dawnych zakładów I.K. Poznańskiego. (...) Stojąc w tym miejscu, można poczuć klimat dziewiętnastowiecznej Łodzi. Tylko talerze satelitarne zdradzają, że jest XXI wiek”.

„Spacerując po tych kamiennych uliczkach, wśród famułów z czerwonej cegły, naprawdę można odnieść wrażenie, że w tym miejscu czas się zatrzymał. Lubię to miejsce odwiedzać, podziwiać i fotografować, a jednocześnie nie chciałbym tu zamieszkać, ot taki mały paradoks”.

„Róg ulicy Gdańskiej i Legionów pozostaje niezmienny od czasów mojego dzieciństwa. Panuje tutaj całkowita stagnacja. Nawet sklep spożywczy SPOLEM, wspaniały relikwiarz przeszłości, pozostał wciąż w tym samym miejscu”.

„Spoglądając w stronę łódzkich podwórek niejednokrotnie mam wrażenie, że czas już dawno się tam zatrzymał. Wystarczy jeden krok by przenieść się w czasie. (...) Osiedle przy ulicy Ogrodowej to osobliwy przykład pofabrycznej architektury, w której pomimo, iż znajduje się w dynamicznym centrum miasta, wciąż czuć ducha dawnych lat”.

Łodzianie biorący udział w badaniu wskazali jedynie cztery miejsca, które ich zdaniem stanowią synonim rozwoju miasta. Wyjątkowo często, aż w 14 na 20 prac, fotografowano Manufakturę. Kolejnym miejscem, które także powtórzyło się w kilku wypowiedziach, były „Lofty u Scheiblera”. Dwie osoby wskazywały ponadto fabrykę komputerów Dell oraz lotnisko im. Wł. Reymonta.

„Manufaktura to chyba jedyne miejsce w Łodzi, gdzie naprawdę widać, że coś się dzieje. Zawsze panuje tu zgiełk i ruch, tysiące ludzi przewija się przez to centrum każdego dnia. Oprócz doskonałego pomysłu zagospodarowania terenów poprzemysłowych, stała się ona miejscem łączącym łodzian i celem wycieczek”.

„Lofty u Scheiblera – kiedyś potężna fabryka, obecnie luksusowe osiedle mieszkaniowe. Obiekt przez wiele lat pozostawał w rozpaczliwym stanie, aż zauważyli go ludzie chcący dać mu drugie życie. (...) ten zespół fabryczny jest doskonałym przykładem na to, jak wykorzystując istniejące dziedzictwo, można rozwijać miasto. Dodatkowo podkreślając jego fabryczny rodowód”.

W analizowanych esejach wymieniano dużo więcej miejsc, w których widać kryzys miasta. Wśród nich pojawiły się trzykrotnie: ulica Piotrkowska oraz dawne Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Uniontex” położone wcześniej w kompleksie K. W. Scheiblera. Zwracano także uwagę na zaniedbane śródmiejskie ulice wraz z ich zabudową mieszkaniową i poprzemysłową, a także dwa największe łódzkie dworce kolejowe (Łódź Fabryczna oraz Łódź Kaliska).

„Niestety jestem świadkiem jak ulica [Piotrkowska – P. T.-L.] upada. Kiedyś reprezentacyjna, obecnie niczym się nie odróżnia od innych łódzkich ulic. Spacerując ulicą,

możemy (...) wydać pieniądze w sklepach z alkoholami, bądź w sklepach, w których za wszystko zapłacimy 1,50, 2,50, 5 zł (...).”

„Ta ulica (Wschodnia) jest synonimem starych, walących się budynków, niszczących kamienic, biedy i upadku. Ta ulica najlepiej odzwierciedla charakter naszego miasta i problemów z jakimi się ono boryka. Jedyne co może tutaj istnieć to sklepy z alkoholem i tanią, używaną odzieżą”.

„Spędzenie choćby godziny w poczekalni na dworcu Fabrycznym pozostawia po sobie (...) traumatyczne przeżycia. Wrażenia estetyczne i aromatyczne są niezapomniane. Co gorsza, dotyczy to nie tylko dworca (...).”

Podsumowując, łodzianie pytani o postrzeganie czasu w mieście okazali się być bardzo refleksyjni, a udzielone przez nich odpowiedzi dopełniły obrazu odręcznych szkiców i mogą stanowić ciekawy punkt wyjścia dla analizy symbolicznego i wartościującego aspektu wyobrażeń przestrzeni miasta, które będą przedmiotem kolejnego rozdziału książki. Wyraźna dysproporcja liczby miejsc, w których mieszkańcy upatrują rozwój Łodzi oraz tych, które stanowią synonim kryzysu miasta, powinna budzić niepokój wśród instytucji odpowiedzialnych za jego przyszłość. Wątek ten zostanie rozwinięty w ostatnim rozdziale pracy.

3.4. Podsumowanie

Wyobrażenie przestrzeni zostało zdefiniowane już we wstępie jako splot tego, co wiemy o danym jej fragmencie i uczucia jakie w nas wywołuje, a więc jako zbiór elementów poznawczych i wartościujących. Pierwsze z nich odnoszą się do wszystkich tych atrybutów, poprzez które człowiek identyfikuje, czy opisuje charakter przestrzeni, drugie zaś są reprezentacją stosunku i odczuć człowieka powstałych wskutek doświadczeń związanych z mieszkańcami, obiektami czy organizacjami obecnymi w tej przestrzeni.

W niniejszym rozdziale zaprezentowano wyniki badań opisowego aspektu wyobrażeń miasta, nazwanego w pracy „atlasem mentalnym” i podjęto próbę określenia zmian obrazu przestrzeni Łodzi zawartym w świadomości jej mieszkańców. Sprawdzano również jak dalece różnią się wyobrażenia o tym samym środowisku, kształtowane w świadomości osób o różnych potrzebach i doświadczeniach przestrzennych, wynikających z szeregu czynników endogenicznych i egzogenicznych, które prezentowano w rozdziale pierwszym pracy.

Porównanie wyników uzyskanych w trakcie ostatnich badań prowadzonych w latach 2009–2010, z wcześniejszymi analizami wyobrażeń struktury przestrzeni Łodzi, pozwoliło zaobserwować różnice w subiektywnym obrazie miasta obecnym w świadomości mieszkańców w czasie. Wykazano istnienie zarówno zmian o charakterze ilościowym, jak i jakościowym. Po pierwsze, na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat zmniejszyła się znacząco liczba elementów uwzględnianych przez łodzian w wykonywanych przez nich odręcznych szkicach, chociaż charakter i proporcje poszczególnych elementów szkiców pozostały podob-

ne. Po drugie, zmienił się wyraźnie kształt zarówno indywidualnych wyobrażeń, jak i obraz zbiorczy prezentujący najczęściej uwzględniane fragmenty Łodzi. We wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach, centrum stanowiło rdzeń map wyobrażeniowych, świadcząc o istotnym znaczeniu tej części Łodzi dla indywidualnych doświadczeń mieszkańców, ale także dowodząc jej najlepszej czytelności i obrazowości, dzięki którym jest ona łatwo identyfikowana. Centra miast to miejsca, które z jednej strony dzięki wartościom architektoniczno-urbanistycznym mówią o ich historii, z drugiej zaś, u progu XXI stulecia, są przedmiotem najbardziej dynamicznych zmian.

O postrzeganie kwestii czasu i jego znaków w mieście pytano łodzian w trakcie prowadzonego wywiadu pogłębionego, a uzyskane wypowiedzi zaprezentowane w niniejszym rozdziale dopełniły ich „atlas mentalny” w postaci odręcznych szkiców. Jednocześnie ten fragment stanowi „pomost” pomiędzy symbolicznym i wartościującym aspektem wyobrażeń przestrzeni, który stanowi przedmiot kolejnego rozdziału książki.

ROZDZIAŁ 4

„MENTALNA ENCYKLOPEDIA” ŁODZI I JEJ ZMIANY

4.1. Symboliczny aspekt wyobrażeń przestrzeni Łodzi

4.1.1. Zmiany symbolicznego aspektu wyobrażeń Łodzi w latach 1990–2010

Codzienne doświadczanie i odczytywanie przestrzeni miasta przez mieszkańców prowadzi do powstania w ich umysłach trwałych obrazów, przekonań, stereotypów składających się na jej wyobrażenia. Pomimo, iż są one wysoce subiektywne, dają się ująć w tzw. „obrazy percepcyjne” zapisane w świadomości zbiorowej mieszkańców, które mogą ulec zmianie w czasie. W dotychczasowych badaniach nad postrzeganiem Łodzi zaprezentowano wiele takich obrazów, wśród których należy wymienić w kolejności chronologicznej (w nawiasach data publikacji badań):

- 1990 r. – S. Mordwa (1993),
- 2000 r. – S. Mordwa (2003),
- 1999–2000 – E. Szkurlat (2004),
- 2004–2005 – P. Tobiasz Lis (2008),
- 2006 r. – J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (2007),
- 2010 r. – E. Boryczka, M. Sokołowicz (2010),
- 2009–2010 – P. Tobiasz-Lis (materiały niepublikowane).

Symbole miasta mogą być trwałe i reprezentować wartości ponadczasowe, uniwersalne, natomiast w przypadku, kiedy pojawiają się nagle, istnieją w świadomości tylko przez pewien czas – są „znakami czasu” (por. tab. 3). Zdecydowanie niezmiennymi, uniwersalnymi symbolami Łodzi bez względu na okres prowadzonych badań, są ulica Piotrkowska i Plac Wolności, które od początku lat 20. XIX wieku tworzą urbanistyczną oś miasta. Istotną ikoną Łodzi zapisaną w świadomości mieszkańców i odporną na zmiany w czasie jest także Teatr Wielki, którego uproszczona i zgeometryzowana bryła dominuje na Placu Dąbrowskiego od 1967 roku. We wszystkich badaniach prowadzonych po 2000 roku, Łódź w zbiorowej świadomości rysuje się także poprzez takie symbole jak: Pałac Poznańskiego, Biała Fabryka (lub Centralne Muzeum Włókiennictwa), Księży Młyn czy Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna.

Dominują obiekty o wartościach historyczno-architektonicznych. Ciekawa wydaje się być kwestia łódzkiej szkoły teatralnej, która podobnie jak inne publiczne szkoły wyższe powstała krótko po II wojnie światowej, funkcjonuje od 1948 roku, a mimo to jej rola w kształtowaniu symbolicznego wizerunku miasta

jest wyjątkowo duża. Powojenna Łódź była kulturalnym centrum Polski, stąd decyzja o powstaniu szkoły filmowej oraz pierwszego w Polsce centrum produkcji filmowej, które z czasem przekształciło się w prężnie działającą wytwórnię filmów fabularnych. Istnienie takich unikatowych, ponadlokalnych instytucji oraz, a może przede wszystkim absolwenci łódzkiej szkoły filmowej, którzy są rozpoznawalni w świecie to powody, dla których wśród skojarzeń Łodzi pojawia się określenie „Łódź filmowa”. Obiekty będące wyrazem wartości użytkowych utożsamiane z Łodzią niemal nieprzerwanie od 2000 roku, to Instytut Centrum Zdrowia Matki Polki – jeden z największych wysokospecjalistycznych ośrodków medycznych w Polsce oraz puby, które wypełniają przestrzeń centrum miasta, zwłaszcza wzdłuż ulicy Piotrkowskiej i ulic przyległych. Łodzianie biorący udział w analizowanych badaniach, w swoich wypowiedziach na temat symboli Łodzi prawie zawsze wymieniali fabryki, które wynikają z przemysłowej tożsamości miasta. Niemniej jednak, w badaniach prowadzonych w latach 2009–2010 respondenci zwracali uwagę na procesy rewitalizacji, które mają miejsce w dawnych obiektach fabrycznych i na terenach przemysłowych zmieniając ich funkcje.

Poza trwałymi znakami w przestrzeni Łodzi, w symbolach miasta przywoływanych przez mieszkańców można zauważyć także takie, które pojawiły się w ich świadomości zbiorowej niedawno i najczęściej w wyniku zamierzonych działań samorządu lokalnego. Odkąd w 1999 roku w przestrzeni ulicy Piotrkowskiej, przed Urzędem Miasta Łodzi, ustawiono rzeźbę Juliana Tuwima – pierwszą w całej Galerii wielkich łodzian, łodzianie widzą w niej symbol swojego miasta. Kolejne spizowe postacie także zapisują się w świadomości mieszkańców Łodzi – pojawiają się w ich wyobrażeniach miasta, jednak już nie tak często jak Ławeczka Tuwima. Plac Dąbrowskiego, który w ostatnich analizowanych badaniach pojawia się znacznie częściej niż wcześniej jako symbol Łodzi, to prawdopodobnie także efekt jego funkcjonalno-przestrzennej modernizacji i ustawienia w ramach programu „Fontanna dla Łodzi” dużego wodotrysku zsynchronizowanego z muzyką i światłem. Ożywiona w ostatnich latach pamięć o łódzkich cmentarzach, zwłaszcza o Cmentarzu Żydowskim może być wynikiem wielu działań podejmowanych przez władze Łodzi po 1989 roku, w celu podkreślenia roli Żydów w życiu społecznym i gospodarczym miasta przed II wojną światową oraz ich tragicznych losów w okresie Holocaustu. Cmentarz Stary to drugi ślad wielokulturowej tradycji dziewiętnastowiecznej Łodzi przemysłowej, utrwalanej przez władze miasta po 1989 roku. Obydwa obiekty wpisują się w tzw. przestrzeń tożsamości miasta będąc elementem jego wielonarodowego dziedzictwa kulturowego. Obok cmentarzy symbolicznym obiektem o wartościach sakralnych w Łodzi jest Archikatedra.

Analiza symbolicznego aspektu wyobrażeń Łodzi na podstawie dotychczasowych badań pozwala dostrzec zmiany, które miały miejsce w mieście i zapisały się w świadomości mieszkańców. Domy handlowe epoki socjalizmu oraz jeden z nich – D.H. Central, którego znaczenie w wyobrażeniach miasta jest

najtrwalsze, ustępują miejsca centrom handlowym nowej generacji, które w takiej kolejności, w jakiej pojawiają się w przestrzeni, odwzorowywane są w wyobrażeniach Łodzi. Niezmiennosc D.H. Central w symbolicznym obrazie miasta, pomimo ewolucji nowoczesnych przestrzeni handlowych w kolejnych wielofunkcyjnych obiektach można wytłumaczyć jego lokalizacją w samym centrum łódzkiego CBD (śródmiejskiej dzielnicy biznesu) czyli u zbiegu ulicy Piotrkowskiej i alei A. Mickiewicza.

Ciekawe wydaje się zestawienie niektórych symbolicznych wyobrażeń o Łodzi, które uzyskała S. Mordwa (1993) u progu okresu transformacji z wyobrażeniami późniejszymi. Znaczna część negatywnych opinii dotyczących Łodzi i jej zagospodarowania, w wyniku przemian polityczno-gospodarczych, uległa znacznemu przewartościowaniu. I tak od „braku zieleni”, przez „mało zieleni” Łódź jest obecnie utożsamiana z parkami, ogrodem botanicznym, zoologicznym czy palmiarnią. Obiekty sportowe, podobnie jak tereny zieleni, choć istniały przed 1989 rokiem, nie stanowiły wyraźnych elementów wyobrażeń Łodzi. Obecnie, obok tradycyjnych: hali sportowej i stadionów łódzkich klubów piłki nożnej, w świadomości zbiorowej łodzian pojawiła się także najnowsza inwestycja – Atlas Arena, zaś niedobór basenów wypełnił zmodernizowany Aquapark Fala. Dzisiejszy Port Lotniczy im. Wł. Reymonta czyli tradycyjny Lublinek, otwarto w 1925 roku. Już w okresie międzywojennym funkcjonowały regularne połączenia lotnicze z Łodzi do Poznania, Warszawy, Lwowa i Wilna. W trakcie II wojny światowej lotnisko rozbudowano dla potrzeb prowadzonych działań wojennych, a po 1945 roku było ono istotnym węzłem w krajowej komunikacji lotniczej. Powrót większości funkcji, które na czas odbudowy stolicy przejęła Łódź spowodowały, że na przełomie lat 50 i 60. XX wieku wszystkie ówczesne połączenia z Lublinka zlikwidowano. Odtąd lotnisko pełniło jedynie funkcje sportowo-usługowe i w zbiorowej świadomości mieszkańców nie figurowało jako port lotniczy. Po modernizacji i uzyskaniu statusu międzynarodowego portu lotniczego w połowie lat 90. XX wieku, w 2004 roku uruchomiono pierwsze połączenia międzynarodowe Łódź-Monachium. Wzrost znaczenia łódzkiego portu lotniczego wyraźnie odzwierciedlił się w świadomości łodzian, którzy w nowych warunkach polityczno-gospodarczych stają się bardziej mobilni i częściej korzystają z oferowanych połączeń.

Bez względu na grupę respondentów biorącą udział w badaniach oraz okres ich prowadzenia powtarzają się wypowiedzi, które wskazują na negatywne cechy Łodzi skoncentrowane wokół estetycznych wartości przestrzeni miejskiej. Mieszkańcy podkreślają brud, bałagan, zaniedbane, odrapane, zdewastowane kamienice – budynki, które bardzo często prezentują wysokie walory architektoniczne i są elementem łódzkiego dziedzictwa kulturowego.

Znakami czasu, które pojawiły się w ostatnich badaniach są wyższe uczelnie (zwłaszcza Uniwersytet Łódzki), studenci i Manhattan. Pierwsze skojarzenia nie powinny dziwić z uwagi na biorących udział właśnie w tych badaniach respon-

dentów, którymi byli studenci (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2007; Boryczka, Sokółowicz 2010). Bez wątplenia jednak, w okresie transformacji wzrosła rola wyższych uczelni w kształtowaniu przestrzeni i strukturze funkcjonalnej Łodzi. Z kolei Śródmiejska Dzielnica Mieszkaniowa, czyli tzw. Manhattan to istotna, fizyczna dominanta w przestrzeni centrum miasta.

Łódź odchodząca w przeszłość, a więc takie symbole, które w świadomości społecznej mieszkańców były obecne u progu okresu transformacji polityczno-gospodarczej oraz na początku XXI wieku, a nie pojawiają się w badaniach prowadzonych w ostatnim czasie, to elementy okresu przemysłowego takie jak: włókiennictwo, klasa robotnicza, czy zakłady włókiennicze.

Reasumując, Łódź w opiniach łodzian to już nie miasto przemysłu włókienniczego, któremu zawdzięcza ono swój żywołowy rozwój. Wypowiedzi udzielane przez respondentów wskazują na silne zróżnicowanie charakteru miasta, które szuka swojego nowego postindustrialnego wizerunku. Podając przykład regionu Górnego Śląska, K. Gwosdz (2001) zauważył, iż w ostatnich latach znaczenie tradycyjnych branż przemysłowych zmalało, a jednocześnie obszary, w których gałęzie tego przemysłu dominowały uległy przewartościowaniu. Istotnym elementem restrukturyzacji tych terenów jest nowy wizerunek ich przestrzeni, który może zwiększyć ich atrakcyjność turystyczną, inwestycyjną, identyfikację mieszkańców i zahamować negatywne tendencje migracyjne (Ward 1994, Ward i Gold 1998 za: Gwosdz 2001). W przypadku współczesnego wizerunku Łodzi wyraźnie zaznacza się wpływ procesu metropolizacji, który przekształca przestrzeń nie tylko w jej funkcjonalnym, ale także w symbolicznym aspekcie oraz wpływ przemian kulturowych dotyczących współcześnie polskie społeczeństwo. Modele przestrzenne okresu przemysłowego, które dominowały we wcześniejszych wypowiedziach łodzian na temat wizerunku ich miasta są bardzo szybko wypierane przez modele okresu poprzemysłowego, przede wszystkim w postaci nowoczesnych świątyń konsumpcji czyli centrów handlowych.

W tym miejscu należy zauważyć, że przemiany, które mają miejsce w Łodzi odzwierciedlają przemiany zapoczątkowane w świecie Zachodu kilkadziesiąt lat temu – przemiany społeczeństwa industrialnego w społeczeństwo postindustrialne nazywane także społeczeństwem konsumentów (Lash 1978 za: Rembowska 2008). Zmianom podlega przede wszystkim rzeczywistość aksjologiczna (wartości), które zapisują się w świecie materii i instytucji społecznych w postaci zupełnie nowych i nieznanych wcześniej elementów. Konsumpcja masowa i wysoki poziom życia stają się celem funkcjonowania gospodarki i celem społecznym. Powstaje społeczeństwo konsumpcyjne z jego pędem do posiadania, co zmienia tradycyjny system wartości (Rembowska 2008). Można zatem przypuszczać, iż rosnąca dominacja centrów handlowych zarówno w odrębnych szkicach respondentów, jak i w symbolicznym aspekcie wyobrażeń Łodzi może

Tabela 3

Symboliczny aspekt wyobrażeń Łodzi w świetle dotychczasowych badań

Rok	1990	2000	1999–2000	2004–2005	2006	2010	2009–2010
Autor (autorzy)	S. Mordwa (1993)	S. Mordwa (2003)	E. Szkurląt (2004)	P. Tobiasz-Lis (2008)	J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (2007)	E. Boryczka, M. Sokołowicz (2010)	P. Tobiasz-Lis
Wyobrażenia o charakterze symbolicznym o największym stopniu powtarzalności we wszystkich prowadzonych badaniach	ul. Piotrkowska	ul. Piotrkowska	ul. Piotrkowska	ul. Piotrkowska	ul. Piotrkowska	ul. Piotrkowska	ul. Piotrkowska
	Plac Wolności	Plac Wolności	Plac Wolności	Plac Wolności	Plac Wolności	Plac Wolności (pomnik Kościuszki)	Plac Wolności
	Teatr Wielki	Teatr Wielki	Teatr Wielki	Teatr Wielki	Teatr Wielki		Teatr Wielki
		Pałac Poznańskiego	Pałac Poznańskiego	Pałac Poznańskiego	Pałace fabrykantów	Pałac Poznańskiego	Pałac Poznańskiego
		Fabryki	Kominy	Fabryki	Fabryki		Fabryki
		Księży Młyn	Księży Młyn	Księży Młyn	Księży Młyn	Księży Młyn	Księży Młyn
		Filmówka	Filmówka	Filmówka	Filmówka	Filmówka	Filmówka
		Biała fabryka	Biała fabryka	Biała fabryka	Biała fabryka	Biała fabryka	Biała fabryka
		Matka Polka	Szpital CZMP	Szpital CZMP		Szpital CZMP	Szpital CZMP
		Miasto pubów	Najlepsze puby	Puby		Pub Łódź-Kaliska	Puby
			Łagiewniki	Las Łagiewnicki	Las Łagiewnicki		Las Łagiewnicki
			Ławeczka Tuwima	Ławeczka Tuwima		Ławeczka Tuwima	Ławeczka Tuwima
			Archikatedra	Archikatedra		Archikatedra	Archikatedra
			Plac Dąbrowskiego			Plac Dąbrowskiego	Plac Dąbrowskiego
			Cmentarz Żydowski		Cmentarz Żydowski	Cmentarz Żydowski	Cmentarz Żydowski
			Cmentarz Stary			Cmentarz Stary	
	DH. Central Domy handlowe		DH. Central	DH. Central, Galeria Łódzka	Galeria Łódzka, Manufaktura	DH. Central, Manufaktura, Galeria Łódzka	DH. Central, DH Uniwersal, Manufaktura, Galeria Łódzka, Port Łódź

Tabela 3 c. d.

Wyobrażenia o charakterze wartościującym – zmienne w czasie	Brak zieleni	Mało zieleni	Parki, ZOO, Ogród Botaniczny	Parki	Parki		Parki, ZOO, Palmiarnia, Ogród Botaniczny
	Brak obiektów sportowych		Hala Sportowa, Stadion Widze-wa/LKS	Hala Sportowa, Stadion Widze-wa/LKS		Atlas Arena,	Hala Sportowa, Atlas Arena, Stadion Widze-wa/LKS
	Brak basenów	Brak basenu					Fala
	Brak lotniska		Lotnisko Lublinek		Lotnisko Lublinek		Lotnisko Lublinek
Waloryzacja – elementy stałe	Bałagan, brud, szarość	Brud, bezrobocie	Brud, zaniedbanie	Brud, bezrobocie	Bezrobocie		Brud, bałagan
	Zdewastowane budynki	Odrapane budynki		Zaniedbane kamienice	Kamienice		Odrapane kamienice
Symbole- elementy zmienne				Uniwersytet, studenci			Uniwersytet Łódzki
						Manhattan	
		Secesja	Secesja				
	Włókiennictwo	Zakłady włókiennicze	Włókiennictwo	Klasa robotnicza			

Źródło: Opracowanie własne.

być wynikiem zmieniających się potrzeb i wartości przypisywanych różnym elementom przestrzeni przez jej mieszkańców. E. Szkurląt (2002), która prowadziła badania wśród młodzieży największych miast w Polsce, prosząc o wskazanie miejsc symbolicznych tych miast także zwróciła uwagę na fakt, iż społeczna hierarchia miejsc symbolicznych zmienia się z powodu zachodzących w społeczeństwie polskim przemian kulturowych pisząc:

„wśród współcześnie kształtujących się miejsc symbolicznych następuje wyraźne przesunięcie w kierunku symboli prezentujących kulturę bytu. Są to pawilony wystawowe, handlowe, ośrodki kształcenia, hale i miejsca zebrań, miejsca rekreacji i sportu. Przesunięcie to spowodowane jest wzrostem znaczenia wartości życia doczesnego związanych z wykształceniem, zdrowiem, wykorzystaniem czasu wolnego, lepszą sytuacją materialną” (Szkurląt 2002 s.112).

Najbardziej trwałymi i czytelnymi elementami o charakterze symbolicznym dla miejskich społeczności lokalnych, w tym także Łodzi, są miejsca o wartościach historyczno-architektonicznych. Wzrasta jednocześnie znaczenie obiektów o wartościach użytkowych, co potwierdza wcześniej wspomniane przemiany kulturowe zachodzące w społeczeństwie polskim. Łódź jest jednak przykładem takiego miasta, w którego wyobrażeniu zaczynają dominować miejsca

reprezentujące mieszany system wartości, a to za sprawą ewolucji funkcji XIX-wiecznych, zabytkowych obiektów wypełniających materialną tkankę miejską. Nowe przeznaczenie tych fragmentów o wysokich wartościach historyczno-architektonicznych, które są odpowiedzią na potrzeby współczesnych użytkowników, zaczyna stanowić podstawowy wyznacznik wyobrażeń Łodzi jaki używano w trakcie prowadzonych badań.

W tabeli 4 zestawiono określenia przypisywane Łodzi przez jej mieszkańców uzyskane w trakcie dotychczasowych badań nad symbolicznym aspektem wyobrażeń miasta. Potwierdzają one zarówno uniwersalny charakter pewnych znaków w przestrzeni oraz cech charakterystycznych, jak i tendencje przemian subiektywnego obrazu Łodzi opisane wcześniej.

Wyniki badań prowadzonych przez S. Mordwę (2003) u progu XXI wieku, a także badania prowadzone w latach 2004–2005 (Tobiasz-Lis 2008), prezentują Łódź jako miasto utożsamiane przez mieszkańców z włókiennictwem, przemysłem w ogóle, fabrykami, kominami, klasą robotniczą, a więc elementami okresu przemysłowego kształtującymi krajobraz kulturowy miasta. Określenia dla Łodzi uzyskane w trakcie ostatnich badań własnych oraz przez E. M. Boryczkę i M. E. Sokołowicza (2010) pokazują wyraźny wzrost znaczenia okresu przemysłowego w obrazie współczesnego miasta. Mieszkańcy nadal dostrzegają dziedzictwo dziewiętnastowiecznej Łodzi przemysłowej w postaci budynków fabrycznych, jednak wyraźnie podkreślają, iż jest to „miasto pustych fabryk”, czy „miasto pofabryczne”, którego infrastruktura, często o dużych walorach architektonicznych, stanowi wyjątkowe możliwości dla nowych inwestycji. W określeniach nadawanych Łodzi przez mieszkańców miasta biorących udział w badaniach w latach 2009–2010 odzwierciedlają się zarówno zmiany funkcjonalne i przestrzenne, jak i działania władz miasta w kierunku kształtowania nowego wizerunku w oparciu o funkcje kulturalno-rozrywkowe. Jak pokazują wyniki prowadzonych badań pod wpływem działań marketingu terytorialnego bardzo wielu łodzian uwierzyło, iż Łódź może zostać Europejską Stolicą Kultury.

Wśród niezmiennych określeń charakteryzujących Łódź w kilku słowach, podobnie jak w przypadku budowl, czy miejsc symbolicznych pojawiają się takie, które nawiązują do historii miasta: „miasto czterech kultur”, „Ziemia Obiecana”, elementów zagospodarowania przestrzennego: „miasto ulicy Piotrkowskiej”, „miasto bram i zaniedbanych kamienic”, „miasto pubów” oraz walorów estetycznych i społecznych: „brudne miasto”, „miasto biedy”. Zaznacza się pozytywna tendencja poprawy negatywnych skojarzeń charakteryzujących Łódź. „Miasto idące w niebyt” zastępują kolejno: „miasto zmian” i „miasto innowacji”. Pojawiają się określenia doceniające architekturę i atmosferę miasta. Istotnym znakiem czasu są także określenia związane z rosnącą rolą funkcji akademickich Łodzi, która staje się „miastem młodych”, „miastem akademickim” czy „miastem uniwersyteckim”.

Tabela 4

Zmiany określeń miasta Łodzi przez jej mieszkańców w latach 2000–2010

Rok	2000	2004–2005	2010	2009–2010
Autor (autorzy)	S. Mordwa (2003)	P. Tobiasz-Lis (2010)	E. Boryczka, M. E. Sokołowicz (2010)	P. Tobiasz-Lis
Określenia zmienne – synonim zmian	Miasto przemysłowe	Miasto włókiennictwa Miasto fabryk Łódź Robotnicza Miasto kominów	Miasto pustych fabryk Europejska Stolica Kultury	Miasto pofabryczne Miasto parków Miasto hipermarketów
Określenia stałe o największym stopniu powtarzalności	Ziemia Obiecana	Ziemia Obiecana	Ziemia Obiecana	Miasto możliwości
	Miasto pubów	Miasto pubów	Miasto pubów	Miasto kultury i rozrywki
	W centrum Polski	Zaplecze Warszawy		Niedocenione miasto
Określenia stałe o mniejszym stopniu powtarzalności		Miasto jednej ulicy Miasto riksza	Miasto ulicy Piotrkowskiej Miasto czterech kultur	Miasto ulicy Piotrkowskiej Miasto czterech kultur
		Miasto bram i zaniedbanych kamienic	Miasto zniszczonych kamienic	Miasto zaniedbane
		Miasto biedy i brudu	Miasto biedy	Brudne miasto
		Łódź Bezrobotna	Miasto przyjazne inwestorom	Miasto kontrastów
		Miasto idące w niebyt Miasto Aferzystów	Miasto metropolitalne Miasto innowacji	Miasto zmian Miasto potrzebujące zmian
			Miasto akademickie	Miasto uniwersyteckie Miasto młodych
			Miasto o niespotykanej architekturze Miasto loftów	Miasto ciekawe i oryginalne, piękne

Źródło: Opracowanie własne.

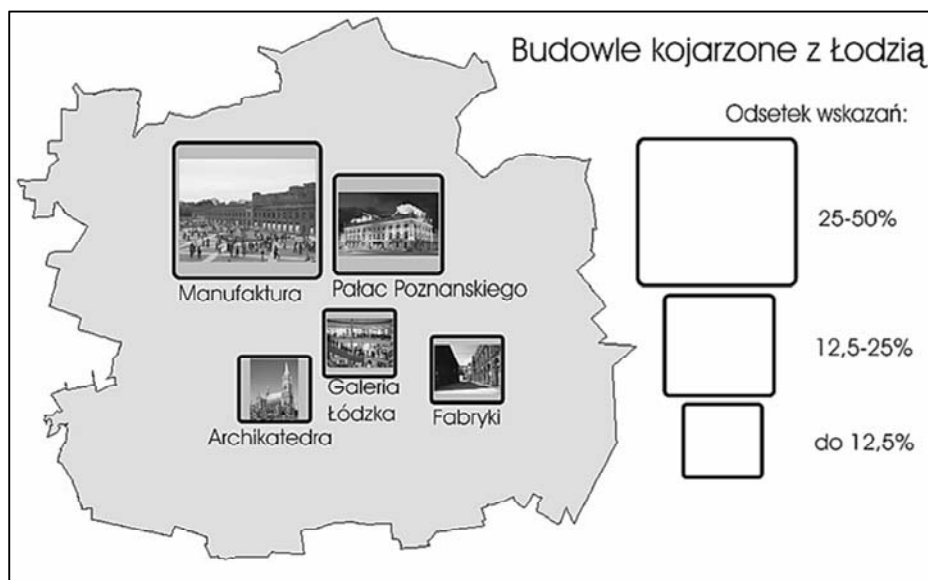
4.1.2. Symboliczny obraz Łodzi w 2010 roku

W trakcie wywiadów prowadzonych przez Autorkę w latach 2009–2010 respondenci zostali poproszeni o wskazanie dowolnej liczby budowli, miejsc i pomników najbardziej charakterystycznych dla Łodzi, które przywodzą na myśl to miasto, kojarzą się z nim, stanowią jego symbole. Dzięki takim obiektom, czy fragmentom przestrzeni miejskiej oraz dzięki wartościom, które niosą one za sobą, miasto stanowi rzeczywistość o charakterze znaczącym. Jak pisze K. Rembowska (2004, s. 21):

„Symboliczny wyraz form miejskich nie jest niczym innym, jak odniesieniem do praktyk poszczególnych warstw społecznych w mieście i do śladów, które odciskają one na formach miejskich”.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż budowlą, która stanowi najbardziej wyraźną dominantę percepcyjną Łodzi jest Manufaktura wskazywana przez 34%

mieszkańców miasta biorących udział w badaniu. Symboliczny wymiar centrum handlowo-usługowo-rozrywkowego będącego efektem rewitalizacji kompleksu fabrycznego I. K. Poznańskiego dopełnia Pałac Poznańskich znajdujący się w sąsiedztwie kompleksu, który jako symbol Łodzi wskazywało 20% respondentów. W co dziesiątej wypowiedzi mieszkańcy wymieniali także Galerię Łódzką oraz ogólnie fabryki, które pamiętają czasy rozkwitu przemysłu włókienniczego lecz coraz częściej uzyskują nowe oblicze i nowe funkcje dzięki procesom rewitalizacji. Listę budynków-symboli miasta zamyka Archikatedra Łódzka (por. ryc. 27).



Ryc. 27. Budowle kojarzone z Łodzią w 2010 roku
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Największą powtarzalnością wskazań wśród miejsc upatrywanych za symbole miasta cieszyła się ulica Piotrkowska (44% wypowiedzi), która w świetle wcześniej prowadzonych badań zawsze była kojarzona z Łodzią nie tylko przez jej mieszkańców, ale także przez osoby spoza miasta (Mordwa 2003, Szkuřłat 2004, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2007, Kwolek, Szmytkie 2007). Miejsca zapisane w zbiorowej świadomości łodzian w drugiej kolejności to Plac Wolności (19%) i Księży Młyn (15%). Dawny Rynek Nowego Miasta, z którego początek bierze ulica Piotrkowska jest dziś pewnego rodzaju „łącznikiem” pomiędzy najdłuższym traktem handlowo-usługowym w Europie, a Manufakturą i już we wcześniejszych badaniach wskazywany był jako „wizytówka” miasta (Szkuřłat 2004, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2007, Tobiasz-Lis 2008). Osiedle Księży Młyn wraz z towarzyszącym mu kompleksem przemysłowym K.W. Scheiblera przekształcanym w lofy, rezydencją fabrykanta oraz innymi elementami infrastruktury

tury dawnego kompleksu fabryczno-rezydencjalnego, ma faktycznie unikatową wartość historyczno-architektoniczną i skupia uwagę zarówno mieszkańców jak i osoby spoza Łodzi. Park Źródliśka i Centralne Muzeum Włókiennictwa jako miejsca-symbole miasta wskazywało łącznie 10% respondentów (por. rys. 28). Warto zauważyć, iż w kilku przypadkach Manufakturę potraktowano także jako miejsce-symbol Łodzi.



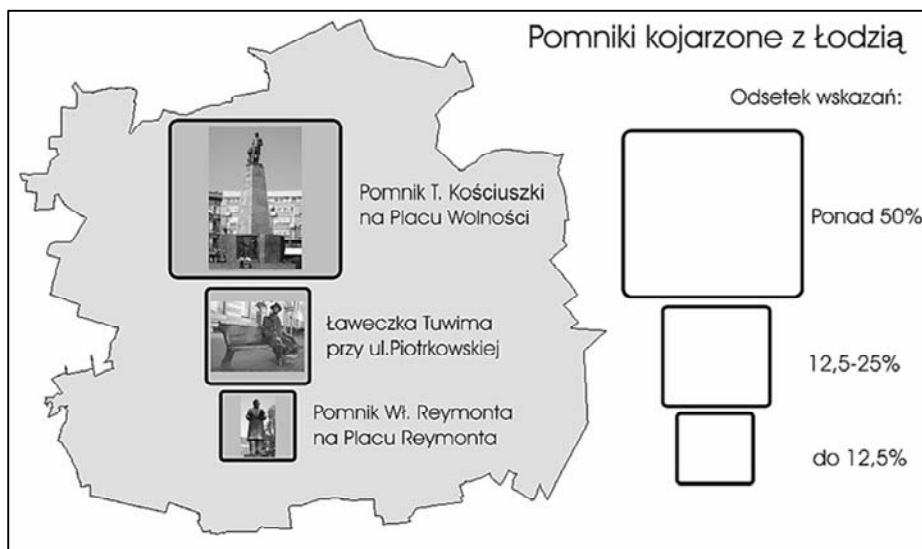
Ryc. 28. Miejsca kojarzone z Łodzią w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Najważniejsze dla mieszkańców Łodzi pomniki stanowiły: pomnik Tadeusza Kościuszki na Placu Wolności, wskazywany przez 66% respondentów, Ławeczka Tuwima przy ulicy Piotrkowskiej, wskazywana przez 17% respondentów oraz Pomnik Władysława Reymonta wskazywany przez 9% respondentów (por. ryc. 29).

Wydaje się, iż warto w tym miejscu skonfrontować wypowiedzi mieszkańców miasta dotyczące pomników-symboli z ważnymi postaciami związanymi z Łodzią. Łodzianie biorący udział w badaniu najczęściej (35% wypowiedzi) utożsamiali ze swoim miastem postać Juliana Tuwima. W dalszej kolejności bezpośrednio wskazywano także Władysława Reymonta (23%) i Artura Rubinsteina (14%). Pozostałe wypowiedzi respondentów, z uwagi na ich bardzo duże zróżnicowanie, zgrupowano w kategorii takie jak: fabrykanci, reżyserzy i aktorzy, politycy i piłkarze. Wśród fabrykantów związanych z okresem Łodzi Przemysłowej pojawiały się takie osoby jak: Karol Wilhelm Scheibler, Izrael Kalmanowicz Poznański, Ludwik Grohman czy Juliusz Heinzl. Grupa reżyserów i aktorów związanych z Łodzią reprezentowana była przez Leona Niemczyka, Juliusza Machulskiego, Krzysztofa Kieślowskiego, Romana Polańskiego, Janu-

sza Gajosa związanych z łódzką Państwową Wyższą Szkołą Filmową, Telewizyjną i Teatralną oraz przedwojennych reżyserów teatralnych Leona Schillera i Stefana Jaracza. Łodzianie kojarzyli ze swoim miastem polityków – najczęściej prezydenta miasta w latach 2002–2010 – Jerzego Kropiwnickiego i dwóch byłych premierów rządu: Leszka Millera i Marka Belkę. Mężczyźni wśród osób kojarzonych z Łodzią wskazywali także piłkarzy związanych w przeszłości z łódzkimi klubami – Widzewem i Łódzkim Klubem Sportowym. Byli to między innymi: Zbigniew Boniek, Jan Tomaszewski i Włodzimierz Smolarek.



Ryc. 29. Pomniki kojarzone z Łodzią w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Najbardziej wyrazistymi symbolami w przestrzeni miasta okazały się być Manufaktura, ulica Piotrkowska i Pomnik Tadeusza Kościuszki na Placu Wolności. Symbole wymieniane przez respondentów reprezentują najczęściej wartości historyczno-architektoniczne oraz mieszane – co jest typowe dla Łodzi ze względu na specyfikę zabudowy i ewolucję funkcji poszczególnych jej elementów czego przykładami są: Manufaktura, czy Centralne Muzeum Włókiennictwa. Rzadziej wskazywano budowle, czy miejsca o wartościach użytkowych jakimi były dworce kolejowe, lotnisko, parki, szpitale, obiekty sportu i rekreacji.

W celu poszerzenia badań kwestionariuszowych prowadzonych w latach 2009–2010, wykorzystano dodatkowo metodę eseju fotograficznego, prosząc grupę 20 łodzian o wykonanie szeregu zdjęć w ramach kilku tematów i ich słowną interpretację. Zdjęcia ulicy Piotrkowskiej stanowiły połowę wszystkich fotografii prezentujących według ich autorów, symbol miasta. W czterech kolejnych przypadkach fotografowano obiekty ściśle związane z ulicą Piotrkowską takie jak: Ławeczka Tuwima, pomnik Kościuszki na Placu Wolności oraz Ar-

chikatedrę Łódzką. Cztery osoby za symbol miasta uważały Państwową Wyższą Szkołę Filmową Telewizyjną i Teatralną w Łodzi, jedna Misia Uszatka. Ciekawą interpretacją symbolu Łodzi była fotografia czerwonej cegły. Poniżej zamieszczono kilka opisów dołączonych do wykonywanych w ramach eseju zdjęć.

„Ulica Piotrkowska – jedni mówią, że podupadła, drudzy, że przeżywa kryzys, jeszcze inni, że umiera. (...) Kiedyś na „drogie zakupy” wszyscy jechali na Pietrynę, ale kiedy powstały galerie handlowe, mało kto tu zagląda. Cokolwiek by nie mówić o tej ulicy, jednego nie można jej odebrać – była, jest i będzie symbolem tego miasta. Obecna niemal na każdej pocztówce, powinna także mieć miejsce w sercu każdego Łodzianina. W moim mam to zapewnione”.

„Ulica Piotrkowska: symbol Łodzi, miejsce obowiązkowe na mapie turystycznej, które jak żadne inne doskonale oddaje charakter miasta. Pełna kontrastów, gdzie zabytkowe kamienice, prestiżowe sklepy i eleganckie restauracje, przeplatają się z szarymi podwórkami niespełnionych marzeń. Z biegiem lat nowe centra handlowe ujmują jej popularności. Prawdziwa moc ulicy ujawnia się jednak dopiero po zmroku, gdy w ulicę wstępuje nowe życie. Pod względem liczby pubów i klubów muzycznych, Piotrkowska nie ma w sobie równych”.

„Miejsce to z pewnością nie jest wizualnym symbolem Łodzi widniejącym na pocztówkach, jednak w moim odczuciu jest czymś więcej. „Łódzka filmówka” to żywy symbol, który w przeciwieństwie do umierającej ulicy Piotrkowskiej nadaje miastu rangę i prestiż. Oprócz tego, że przyciąga studentów z całej Polski oraz wielu obcokrajowców, kształci najznakomitszych aktorów, reżyserów i operatorów, którzy dzięki swoim umiejętnościom, promują Łódź na całym świecie”.

„Mieszkam w Łodzi od urodzenia, znając historię i patrząc na dzisiejszy obraz miasta myślę, że symbolem Łodzi jest czerwona cegła (...). Dawne kominy fabryczne, które niegdyś były symbolem miasta w dzisiejszym krajobrazie są już nieczytelne. Trwałym elementem, który oddaje dawny charakter miasta jest czerwona, wypalana cegła, z której powstawały wielkie przedsiębiorstwa. Dzisiaj materiał ten nadaje miastu niepowtarzalny klimat, jednocześnie stając się jego wyróżnikiem. Przykładem może być Manufaktura, lofty u Scheiblera, czy Księży Młyn”.

W wyniku przeprowadzonych badań zaobserwowano, iż najczęściej wskazywane znaczące w świadomości zbiorowej budowle, miejsca i pomniki związane są z przestrzenią centrum miasta, która przemawia najbogatszym językiem symboli. Centrum symboliczne miasta to wg A. Wallisa (2001, s. 87):

„wielka księga czasu i historii. Posiada przy tym wiele warstw czasu przeszłego, mnogość zjawisk eksponujących teraźniejszość, jest wreszcie „oknem miasta” zwróconym ku przyszłości. Wielkość przeszłości zapewnia bogactwo zabytków historycznych i różnorodność architektonicznych stylów, posągi i pamiątki po poprzednich pokoleniach, urbanistyczne zespoły i pejzaże uformowane w ubiegłych stuleciach, a utrwalone przez malarstwo i grafikę w stuleciach następnych. Zmienną teraźniejszość unaocznia stale przeobrażająca się szata informacyjna miasta, metamorfoza pór roku, wszelkie tak charakterystyczne dla miejskiego krajobrazu przebudowy, wreszcie moda”.

Zdaniem K. Rembowskiej (2004 s. 25) „każde centrum jest miejscem prawdy, jest miejscem pełnym – zbierają się w nim i streszczają wartości cywilizacji

zachodniej: duchowość (kościół), władza (urzędy), pieniądz (banki), handel (wielkie sklepy), słowo (agory, place, kawiarnie, promenady)”. Autorka tak pisze dalej o centrum i jego znaczeniu w budowaniu symbolicznego obrazu miasta:

„Miasto bez centrum przestaje być miastem. Centrum jest celebracją tego, co wspólne i międzynarodowe. Jest miejscem celebracji sacrum. Święty charakter „centrum” przejawia się nie tylko w typie zabudowy, nie tylko w sprawowaniu funkcji wyznaczania kierunków i nadawania porządku topografii, ale także i szerszej orientacji filozoficznej. To właśnie w centrum miasto zyskuje swoje oblicze, daje się „zapamiętać”, to centrum sprawia, że jedno miasto odróżnia się od innego” (Rembowska 2004, s. 26).

Na podstawie przeprowadzonych badań wyobrażeń przestrzeni Łodzi można wysnuć wniosek iż współczesne centrum tego miasta rozciąga się wzdłuż ulicy Piotrkowskiej – między Galerią Łódzką na południu i Manufakturą na północy. To właśnie tę przestrzeń respondenci wyznaczają subiektywnie zarówno w swoich odrębnych szkicach, jak i poprzez wskazywane miejsca, obiekty, postacie będące wizytówką miasta, oddające jego niepowtarzalny charakter i tworzące jego przestrzeń kulturową.

Z przeprowadzonych badań wynika, że subiektywny zasięg centrum ma charakter bardzo indywidualny, czego dowodem mogą być wypowiedzi dotyczące chociażby ulicy Piotrkowskiej, wskazywanej jako centrum wraz z Manufakturą, samodzielnie, bądź tylko w tej części, która zamknięta jest dla ruchu samochodowego, pełni funkcje reprezentacyjne, skupia obiekty handlowe, usługowe, w tym administracji publicznej. Analiza odpowiedzi uzyskanych od respondentów pokazuje, iż w kształtowaniu obrazu centrum miasta w świadomości mieszkańców, istotne są zarówno wartości historyczno-architektoniczne, sentyment, jak i wartości użytkowe – funkcjonalność, czy dostępność komunikacyjna. Podkreślano także aspekt koncentracji ruchu, ludzi, życia – zarówno tego codziennego, jak i „niedziennych” wydarzeń o charakterze kulturalnym w postaci festiwali, jarmarków, wystaw (por. tabela 5). Potwierdza się zatem wizja centrum, w którym czas płynie najszybciej, które zmienia się dzięki licznym wydarzeniom, w którym skupia się życie miasta.

Nawiązując do badania przeprowadzonego przez D. Francescato i W. Mebane (1973) wśród mieszkańców dwóch włoskich miast – Rzymu i Mediolanu, poproszono respondentów o scharakteryzowanie Łodzi w kilku słowach. Użyte wypowiedzi uzupełniły subiektywny, symboliczny aspekt wyobrażeń miasta reprezentowany w świadomości zbiorowej jego mieszkańców w postaci ważnych budowli, miejsc czy pomników. Wyłania się z nich bowiem nie tylko nietypowy charakter Łodzi, ale także historia jego rozwoju czy postrzeganie najnowszych zmian oraz ich efektów w przestrzeni miasta (por. rys. 30).

Łodzianie określają swoje miasto jako „miasto pofabryczne”, czy „miasto czterech kultur” podkreślając w ten sposób czynniki, które w przeszłości decydowały o charakterze i rozwoju Łodzi. Wyrazem przemian społeczno-gospo-

darczych w mieście po 1989 roku są takie określenia jak: „miasto uniwersyteckie”, „miasto parków”, „miasto hipermarketów” czy „miasto kultury i rozrywki”. Uzasadnieniem dla takich skojarzeń są zmiany w strukturze gospodarczej i funkcjonalnej oraz przestrzennej i społecznej opisane w drugim rozdziale książki. Obok wyraźnego wzrostu znaczenia handlu i edukacji jako jeden z priorytetowych kierunków wybrano funkcję kulturalno-rozrywkową (Cuka, Cudny 2009). Działania władz miasta podejmowane w kierunku utrwalania dziedzictwa kulturowego Łodzi, organizacja szeregu festiwali, nowe instytucje w dziedzinie kultury i rozrywki, modernizacja istniejących i wreszcie starania o przyznanie tytułu Europejskiej Stolicy Kultury spowodowały, że mieszkańcy widzą obecnie w swoim mieście istotny udział funkcji kulturalno-rozrywkowych.

Tabela 5

Centrum miasta Łodzi w świadomości jej mieszkańców w 2010 roku

Subiektywne miejsce centrum Łodzi	Uzasadnienie wyboru
ulica Piotrkowska lub	Najbardziej znana ulica Łodzi Jest osią Łodzi
ulica Piotrkowska wraz z Manufakturą i z Galerią Łódzką	Jedna z najstarszych ulic Łodzi Tu odbywa się najczęściej imprez masowych Lokalizacja obiektów handlowo-usługowych
aleja J. Piłsudskiego (okolice Galerii Łódzkiej)	Tu znajduje się administracyjne centrum Łodzi Najlepiej skomunikowana część miasta Najnowocześniejsze zagospodarowanie terenu Lokalizacja obiektów handlowo- usługowych
Tam, gdzie zlokalizowane są centra handlowe	Największy ruch ludzi Tu skupia się ruch, życie Tu ludzie pracują i spędzają wolny czas

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych.

Zagospodarowanie miasto pofabryczne miasto czterech kultur miasto uniwersyteckie miasto parków miasto hipermarketów miasto kultury i rozrywki miasto ul. Piotrkowskiej	Wartosci estetyczne miasto zaniedbane brudne miasto miasto ciekawe i oryginalne piękne	Zmiany miasto zmian miasto porzebujaące zmian	Efekty zmian miasto możliwości niedocenione miasto miasto kontrastów
---	---	--	---

Ryc. 30. Określenia miasta Łodzi w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Nazwanie Łodzi „miastem ulicy Piotrkowskiej” lub „miastem jednej ulicy” można powiązać z fraszką Jana Sztaudyngera, który także w tej ulicy upatrywał istoty Łodzi pisząc: „To największą Łodzi troską aby Łódź całą – zmieścić na Piotrkowską”. Ulica Piotrkowska to bez wątpienia najważniejsza wizytówka Łodzi, deptak śródmiejski, którego rola w wyobrażeniach łodzian o swoim

mieście, pomimo przemian funkcji, estetyki, zagospodarowania, pozostaje niezmiennie istotna. Uznanie ulicy jako symbolu miasta można także tłumaczyć brakiem centralnie usytuowanego zespołu architektonicznego, jakim w starszych miastach o genezie średniowiecznej jest zwykle rynek (Szkurląt 2002, 2004). Poza walorami architektoniczno-urbanistycznymi ulica Piotrkowska to także zapis historii Łodzi w postaci budynków, obiektów małej architektury czy elementów szaty informacyjnej miasta.

Wyrazem przemian społeczno-gospodarczych w Łodzi po 1989 roku są także takie określenia dla miasta jak: „miasto możliwości”, „niedoceniane miasto”, czy „miasto kontrastów” podkreślające wzrost poziomu segregacji wskutek rosnącej polaryzacji społecznej w warunkach coraz większego zaawansowania procesu globalizacji społeczno-ekonomicznej.

Określenia miasta zawierające wartości estetyczne nawiązują do wcześniejszych, negatywnych skojarzeń takich jak: „miasto zaniedbane”, „brudne miasto”. Przeciwwagą dla nich stanowią wypowiedzi pozytywne dające nadzieję na zmianę powszechnej, złej opinii o Łodzi: „piękne miasto”, „miasto ciekawe i oryginalne”.

W tym miejscu warto wspomnieć także o badaniach wyobrażeń Łodzi wśród osób nie związanych z tym miastem. W pracy J. Kwolek i R. Szmytkie (2007) dotyczącej symboli 21 największych miast Polski w opiniach studentów geografii z dziewięciu ośrodków akademickich, Łódź znalazła się w grupie miast dwóch wyrazistych symboli, którymi były: ulica Piotrkowska i włókiennictwo. Wysoka powtarzalność i trwałość drugiego z nich, mimo iż przemysł włókienniczy nie dominuje w strukturze gospodarczej Łodzi już od ponad dwudziestu lat, pozwala zakwalifikować go jako stereotyp percepcyjny. Twórca pierwszej koncepcji i pojęcia „stereotyp”, W. Lippmann wiązał je z szybkim tempem życia przez co „nie ma czasu, ani okazji do bliższego poznania. Zamiast tego chwytamy jakiś rys, który sygnalizuje nam dobrze znany typ i resztę obrazu wypełniamy za pomocą stereotypów” (Lippmann 1922 za: Szkurląt 2007, s. 69).

4.2. Miejsca znaczące w Łodzi

Za miejsca znaczące uważa się te fragmenty miasta, które mieszkańcy uznają za swoje, a następnie poddają wartościującej ocenie (Jałowiecki 1989). Wartość, jaką człowiek przypisuje określonemu obszarowi, wynika bowiem nie tylko z posiadanej o nim wiedzy, lecz jest również związana z uczuciami, jakie on budzi oraz z jego znaczeniem dla człowieka (Pocock, Hudson 1978).

W geografii humanistycznej miejsce jest traktowane jako wynik indywidualnych relacji człowieka ze środowiskiem. Ponieważ w dotychczasowej literaturze pojawia się wiele różnych definicji i interpretacji miejsca (Tuan 1974, Walsley, Lewis 1997, Paasi, 2002, 2004, Jędrzejczyk 2001, Kaczmarek 2002, Lisowski 2003, Rembowska 2004), najczęściej przyjmuje się, że pojęcie to wyróż-

nają następujące cechy: jest to rezultat indywidualnych doświadczeń człowieka i posiada dla niego szczególne znaczenie; jest częścią przestrzeni społecznej, nasyconą uczuciami o charakterze pozytywnym lub negatywnym; posiada swoją tożsamość, indywidualność, odrębność od innych miejsc; może przyjmować różną skalę – od zakątka własnego domu, przez fragment miasta, do kraju czy całej Ziemi (Szkurlat 2004). Dla uwypuklenia cech miejsca, odnosi się je do pojęcia przestrzeni, którą cechuje nieokreśloność, otwartość, wolność, obcość. Przestrzeń przekształca się w miejsce poprzez nadanie jej znaczeń. Odebranie zaś przestrzeni znaczenia, powoduje, że miejsce znika i zmienia się w nic nie znaczącą przestrzeń. (Relph 1975, Tuan 1987 za: Szkurlat 2004). Zdaniem K. Rembowskiej (2004, s. 18):

„Rzeczywistość jest nieprzejrzysta, bezsensowna sama w sobie, nie ma do przekazania żadnych znaczeń dopóki ludzie jej tych znaczeń nie nadadzą. Abyśmy mogli zrozumieć cokolwiek z otaczającej nas rzeczywistości musimy przede wszystkim być zdolni do tego, by to zauważyć i rozpoznać”.

W badaniach prowadzonych w latach 2004–2005 oraz 2009–2010 proszono mieszkańców Łodzi o wskazanie miejsc „magicznych” w przestrzeni miasta, a więc takich, które charakteryzuje wyjątkowa atmosfera, niepowtarzalny charakter nazywany w literaturze „duchem miejsca” (genius loci). Co piąty respondent twierdził, że nie ma w Łodzi takich miejsc. Wśród pozostałych wypowiedzi należy wyróżnić takie, które mają osobisty charakter, wywołują subiektywnie odbierane skojarzenia, czy wspomnienia, oraz takie, które powtarzają się w wielu wypowiedziach, a więc stanowią miejsca znaczące wspólne dla większej liczby mieszkańców i posiadają rangę społeczną (Szkurlat 2004). Do miejsc o bardzo osobistym charakterze wymienianych przez respondentów należą: dom, działka, dach wieżowca, Rudzka Góra, ulice inne niż Piotrkowska, pomniki. Miejsca magiczne o społecznej randze, charakteryzujące się powtarzalnością, to przede wszystkim ważne dla miasta obiekty historyczne, ulica Piotrkowska, tereny zielone, cmentarze, a także obiekty o funkcjach kulturalno-rozrywkowych.

Miejsca znaczące ilustrowane i interpretowane w ramach eseju fotograficznego zdecydowanie potwierdzają zarówno badania kwestionariuszowe prowadzone przez Autorkę, jak i te publikowane w pracy E. Szkurlat (2004). Poza trzema wskazaniem własnego domu, domu dziadków oraz szkoły podstawowej – bliskich ze względu na indywidualne, silne wspomnienia z dzieciństwa, fotografowano przede wszystkim cmentarze, w tym czterokrotnie Cmentarz Stary na ulicy Ogrodowej, dwukrotnie Cmentarz Żydowski, pojawiło się także zdjęcie cmentarza w dniu Wszystkich Świętych. Ponadto, trzy osoby wskazywały drewniane kapliczki, a jedna klasztor Franciszkanów w Lesie Łagiewnickim. Za miejsce znaczące, nazywane „magicznym” uznawano również Księży Młyn oraz Park Źródliśka wraz z Palmiarnią i budynkiem dawnej „Centrali” K. W. Scheiblera, która dzieli go na dwie części. Poniżej zaprezentowano kilka interpretacji miejsc magicznych wskazywanych przez łodzian na fotografiach:

„Mój dom... nie ma nic bardziej znaczącego od miejsca, z którego bije miłość, radość i poczucie bezpieczeństwa...”

„Magiczny, piękny o świcie i nieco mroczny o zachodzie (słońca) – tak mogę w skrócie opisać cmentarz przy ulicy Ogrodowej. Za każdym razem gdy przekraczam jego bramę towarzyszy mi osobliwe, trudne do opisanie uczucie – to właśnie chyba świadczy o magii tego niepowtarzalnego miejsca. Trójwyznaniowy cmentarz jest trwale związany z historią miasta, tu bowiem znajdują się mauzolea fabrykanckich rodów, współtworzących przemysłową potęgę Łodzi”.

„Drewniane kapliczki w Łagiewnikach. Proste, skromne, niemal ascetyczne, a jednak tworzące niezwykłą atmosferę. Stojąc naprzeciwko siebie wydają się być nierozłączne, związane nierzeczywistą siłą. Jedna bez drugiej nie istnieje, ale wspólnie mają cudowne działanie przyciągające ludzi spragnionych odmiany, magii, niezwykłości. Odwiedzając raz to miejsce, chce się do niego wracać po wielokroć. Wiem to po sobie”.

„Zdjęcie przedstawia widok z Parku Źródlika I na wieżę w dawnej „Centrali” Karola Scheibera przy Placu Zwycięstwa. Uważam, że to miejsce zasługuje na miano magicznego. Zdjęcie bardziej przypomina widok na wieżę warownego zamku, niż na fabrykę. I kto by pomyślał, że w Łodzi mamy zamki?”

Podobnie jak w badaniach, które E. Szkurłat (2004) prowadziła w latach 1999–2000 w największych miastach w Polsce, wyniki zarówno wywiadów prowadzonych przez Autorkę w latach 2009–2010 w Łodzi, jak i esejów fotograficznych przygotowanych przez grupę 20 łodzian, wykazują powtarzalność miejsc wpisujących się w dwie główne kategorie: dzielnic i obiektów o wartościach architektoniczno-historycznych oraz terenów zielonych. Wzajemne proporcje wskazań mieszczących się w tych kategoriach miejsc magicznych w Łodzi na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat, pokazują jednak wyraźne zmiany w subiektywnym obrazie miasta, a przy tym świadczą o zmianach jego obiektywnego charakteru.

E. Szkurłat (2004) zauważyła, że w miastach o niewielkim znaczeniu dzielnic i obiektów historyczno-architektonicznych, do których zaliczyła również Łódź, udział terenów zielonych w ogólnej liczbie wskazanych miejsc magicznych jest znacznie wyższy niż w miastach o większych zasobach obiektów zabytkowych. Badania prowadzone w latach 2009–2010 potwierdzają tę prawidłowość, jednak dysproporcje są znacznie mniejsze. Można zatem przypuszczać, iż wzrosła świadomość łodzian na temat znaczących obiektów o istotnych walorach architektoniczno-historycznych w Łodzi. Należy również podkreślić, iż o istnieniu miejsc magicznych w Łodzi w trakcie badań prowadzonych w latach 1999–2000, przekonanych było niespełna 40% badanych (Szkurłat 2004), natomiast w badaniach prowadzonych dziesięć lat później tylko 21% respondentów nie potwierdzało istnienia takich miejsc w mieście. Ten fakt może świadczyć o pozytywnych przemianach, które mają miejsce w realnej przestrzeni Łodzi i jej wyobrażeniach będących wyrazem tych przemian.

4.3. Wartościujący aspekt wyobrażeń przestrzeni Łodzi

4.3.1. Waloryzacja przestrzeni miasta

Według H. Libury (1990, s. 81) „niewątpliwie miasto jest miejscem”. Pomiędzy, iż przestrzeń każdego miasta nie jest jednorodna, to poszczególne jej fragmenty cechuje wyrazistość, czytelność, odrębność, które budzą zarówno pozytywne jak i negatywne emocje wśród mieszkańców, stanowiąc w ten sposób podstawę dla ich wartościowania. Waloryzacja przestrzeni jest procesem, na który składa się percepcja i osądzenie, a w ich efekcie kształtują się określone preferencje, postawy i zachowania przestrzenne ludzi.

Waloryzacja przestrzeni miasta Łodzi była tematem badań S. Mordwy w 1990 oraz w 2000 roku, E. Szkułat w latach 1999–2000, a także badań własnych prowadzonych w latach 2004–2005 i w latach 2009–2010. We wszystkich badaniach wyróżniane przez respondentów wartości składały się zarówno na pozytywny, jak i negatywny wizerunek miasta i związane były przede wszystkim z jego centralną częścią, która jak wcześniej wykazano jest najlepiej mieszkańcom znana, w której kumulują się miejsca i obiekty budujące symboliczny obraz miasta.

W badaniach S. Mordwy z 1990 roku, licealistów zapytano o te elementy, których Łódź powinna się wstydzić. Autor na podstawie tej i innych kategorii skonstruował listę najczęściej używanych pojęć (LNUP) będącej wyrazem unikalności, odrębności miasta, a także stosunku emocjonalnego jaki żywią do niego jego mieszkańcy. Stosunek ten może być wyrażony poprzez takie pojęcia jak: porównania, metafory, symbole, idee, stereotypy itd. Wyniki przeprowadzonych wówczas badań pokazały, że Łódź to miasto bałaganu, brudne i szare, o zdewastowanych budynkach, zaniedbanych ulicach, terenach zieleni, brudnych dworcach i źle funkcjonującej komunikacji miejskiej.

W badaniach prowadzonych przez S. Mordwę (2003) w 2000 roku, w ramach skonstruowanej dla Łodzi listy najczęściej używanych pojęć w kategorii elementów, których Łódź powinna się wstydzić ponownie pojawiły się „brud” i „odrapane budynki”. Niemniej jednak wyraźnie zmniejszyło się spektrum negatywnych cech utożsamianych z miastem. Młodzież licealną poproszono także o wskazanie takich obszarów, które w szczególny sposób wyróżniają się z otoczenia oraz ich ocenę pod względem takich cech jak: znajomość, czystość, estetyka, atrakcyjność. Zaobserwowano kilka ogólnych prawidłowości: brak jednoznacznej oceny któregośkolwiek z wymienianych przez respondentów miejsc, gorsze (czyt. bardziej krytyczne) oceny miejsc lepiej znanych, częste odnoszenie się do centralnych fragmentów miasta. Spośród 42 miejsc wymienianych przez młodzież w Łodzi, najczęściej oceniane były: Śródmieście (najbardziej znane, najładniejsze, najatrakcyjniejsze, ale jednocześnie najbrudniejsze), Bałuty-Stare Miasto i Stary Widzew (znane, brudne, brzydkie i nieatrakcyjne) oraz strefa obrzeża miasta, w tym: Nowosolna (nieznana, nieatrakcyjna, brzydka i brudna – ze względu na istniejące wówczas wysypisko), Arturówek-

Łagiewniki (znany, ładny, atrakcyjny), Olechów- uznany za najczystszy fragment Łodzi, Retkinia i w mniejszym stopniu Widzew Wschód, Julianów, Teofilów i Radogoszcz (Mordwa 2003).

E. Szkurłat (2004) w trakcie swoich badań prowadzonych w latach 1999–2000 pytała młodzież licealną o cechy wyróżniające Łódź spośród innych dużych miast w Polsce. Wśród pięciu najczęściej wskazywanych odpowiedzi znalazły się następujące: „ulica Piotrkowska”, „brak”, „najlepsze puby”, „secesja” oraz „brud i zaniedbanie”. Połowa wypowiedzi miała charakter pozytywny, co czwarty licealista w negatywnych cechach upatrywał tych, które wyróżniają jego miasto wśród innych ośrodków.

Podczas badań kwestionariuszowych prowadzonych w latach 2009–2010 zapytano mieszkańców o ich ocenę Łodzi jako całości. Uzyskane wyniki pozwoliły na wnioskowanie o stosunku emocjonalnym łodzian wobec miasta. Około 70% osób biorących udział w badaniu, bez względu na wiek, płeć, wykształcenie, czy czas i miejsce zamieszkania w Łodzi deklarowało, iż miasto im się podoba. Niespełna co piąty łodzianin biorący udział prowadzonym wywiadzie wypowiadał się negatywnie na ten temat, a co dziesiąty nie miał zdania. Uzyskane wyniki potwierdziły doświadczenia wcześniejszych badań prowadzonych w latach 2004–2005 (Tobiasz-Lis 2008). Poproszono również o wskazanie dowolnej liczby zalet i wad Łodzi; tego czym miasto może się pochwalić, a czego wstydzić; co się łodzianom najbardziej podoba w Łodzi, a co jest źródłem ich niezadowolenia i krytyki. Wypowiedzi respondentów zostały zebrane, skategoryzowane i zaprezentowane poniżej w postaci graficznej i tabelarycznej (por. ryc. 31).

Zdecydowanie najważniejszą zaletą Łodzi, z perspektywy mieszkańców biorących udział w badaniu są parki, które stanowią istotny fragment struktury przestrzennej miasta. Zwracano uwagę nie tylko na ich wartości ekologiczne, ale także społeczne jako miejsca spacerów, spotkań i relaksu. Pozytywny wizerunek jaki zyskuje Łódź dzięki parkom pozostaje w kontraście z wszechobecnym brudem, który respondenci obserwują w mieście. Tym samym podobnie jak w przypadku zalet, wartości ekologiczne, a raczej ich brak są podstawowym elementem słabych stron miasta akcentowanym przez mieszkańców. Na drugim miejscu w budowaniu zarówno pozytywnego jak i negatywnego wyobrażenia łodzian o swoim mieście pozostają wartości urbanistyczne przestrzeni. Z jednej strony ciekawa i niepowtarzalna architektura oraz przykłady projektów rewitalizacji niektórych fragmentów tkanki miejskiej – zwłaszcza terenów przemysłowych, z drugiej zaniedbane kamienice i niszczące zespoły fabryczne, a także wielkie zespoły mieszkaniowe pozbawione indywidualnego charakteru i ludzkiej skali. Respondenci wysoko ocenili wartości społeczne kształtujące przestrzeń Łodzi, czego potwierdzeniem jest ich ostatnie miejsce w budowaniu „złego wizerunku” miasta bądź jego fragmentów. Wartości estetyczne i infrastrukturalne były najrzadziej dostrzegane przez mieszkańców biorących udział w prowadzonym badaniu, jako element mocnych stron Łodzi. Niestety częściej

pojawiły się w wypowiedziach dotyczących tego, czego miasto powinno się wstydzić. W tym miejscu należy wyraźnie podkreślić, iż większość wad miasta wskazywana przez respondentów w 2010 roku pokrywa się z wynikami uzyskanymi w 1990 roku przez S. Mordwę (1993).



MOCNE STRONY ŁODZI				SŁABE STRONY ŁODZI			
Ranga	Kryterium	Liczba wskazań	Odsetek wskazań	Ranga	Kryterium	Liczba wskazań	Odsetek wskazań
1	Ekologiczne	234	35	1	Ekologiczne	188	38
2	Urbanistyczne	226	34	2	Infrastrukturalne	110	23
3	Społeczne	110	16	3	Urbanistyczne	98	20
4	Estetyczne	40	6	4	Estetyczne	60	12
5	Infrastrukturalne	58	9	5	Społeczne	32	7
Ogółem		668	100	Ogółem		488	100

Uwaga: Wielkość czcionki użytej dla zobrazowania wypowiedzi łodzian dotyczących mocnych i słabych stron miasta jest proporcjonalna do liczby tych wypowiedzi.

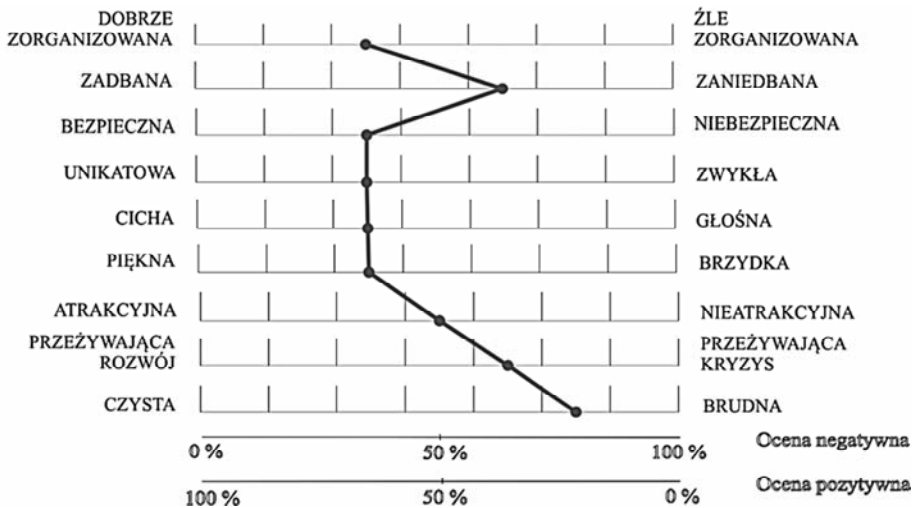
Ryc. 31. Mocne i słabe strony Łodzi w 2010 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

W celu poszerzenia wyobrażeń Łodzi w aspekcie wartościującym, na podstawie klasyfikacji A. Wallisa skonstruowano skalę dyferencjału semantycznego dla oceny przestrzeni miasta. Z uwagi na fakt, iż autor ten opracował zestaw przeciwstawnych par przymiotników na potrzeby badań jedynie centrum miasta, ostatecznie w badaniach prowadzonych w latach 2009–2010 wykorzystano tylko część z nich tak, aby uzyskać subiektywny wizerunek odnoszący się do przestrzeni całej Łodzi. Zestawiono takie przeciwstawne pary przymiotników w kategorii morfologicznych jak: dobrze zorganizowana–źle zorganizowana, zadbana-zaniedbana, bezpieczna-niebezpieczna, unikalna-zwykła, cicha-głośna, które jednocześnie umożliwiły porównanie uzyskanych ocen z omówionymi wcześniej wadami i zaletami miasta w kategoriach ekologicznych, urbanistycznych i estetycznych, zaś w kategorii wartościujących: piękna-brzydka, atrakcyjna–nieatrakcyjna, przeżywająca rozwój-przeżywająca kryzys, czysta-brudna, porównywalne z wartościami społecznymi, ekologicznymi, estetycznymi i urbanistycznymi. Obydwa wymiary (morfologiczny i wartościujący) zostały przed-

stawione za pomocą 7 skal, a ich profil semantyczny został wyznaczony poprzez obliczenie średniej arytmetycznej dla każdej pary określeń (por. rys. 30).

Respondenci w każdym z aspektów oceniali przestrzeń „średnio dobrze”, czego wyrazem jest zaprezentowany poniżej profil graficzny. Z przeprowadzonego badania wynika, iż Łódź jawi się jako miasto raczej dobrze zorganizowane, bezpieczne, o umiarkowanym poziomie hałasu, zdecydowanie unikalne, ale zaniedbane. W określeniach drugiej kategorii Łódź została podobnie – średnio oceniona jawiąc się jako miasto raczej przeżywające kryzys niż rozwój, atrakcyjne turystycznie, piękne, ale brudne. Potwierdzenie znajdują tutaj zarówno wcześniejsze pozytywne wypowiedzi dotyczące wartości urbanistycznych miasta oraz jego bogatej symboliki związanej z wartościami historyczno-architektonicznymi, jak i negatywne dotyczące wartości ekologicznych, estetycznych, czy społecznych.



Ryc. 32. Wartościowanie przestrzeni Łodzi za pomocą dyferencjału semantycznego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych

Podsumowując, należy zwrócić uwagę, iż przestrzeń Łodzi w ciągu ostatnich dwudziestu lat była różnie oceniana. S. Mordwa (1993, 2003) podkreślał, że w trakcie jego badań młodzież licealna częściej wskazywała miejsca o cechach negatywnych, niż pozytywnych. Z kolei badania prowadzone zarówno przez E. Szkułat (2004), jak i Autorkę prezentują nieco odmienne, bardziej pozytywne oceny miasta dokonywane przez jego mieszkańców. Taki stan rzeczy potwierdza z jednej strony wysoki stopień zindywidualizowania wartościującego aspektu wyobrażeń, który wynika z odmiennych oczekiwań użytkowników wobec przestrzeni. Poszczególne osoby posiadają różne potrzeby, w różnym stopniu wykorzystują określone fragmenty miasta i stosują różne kryteria ich waloryzacji. Z drugiej jednak strony, poprawa subiektywnych ocen Łodzi może być rezultatem poprawy jej przestrzeni realnej. Warto jednak wyraźnie podkre-

ślić, iż stabilne pozostają niektóre negatywne oceny miasta, zwłaszcza w kategoriach estetycznych i ekologicznych, które zdaje się, powinny być łatwe do zniwelowania zarówno przez władze lokalne, jak i mieszkańców (na przykład poprzez utrzymywanie czystości w przestrzeniach publicznych).

4.3.2. Obraz „lepszyc” i „gorszych” dzielnic w Łodzi w świadomości mieszkańców

Proces waloryzacji przestrzeni miejskiej dotyczy obszarów o różnym zasięgu terytorialnym i prowadzi do silnego zakorzenienia w świadomości mieszkańców pojęcia dobrych i złych dzielnic, których ocena dokonywana jest poprzez pryzmat różnych wartości. W opinii B. Jałowieckiego (1982) pojęcia te mają charakter stereotypu, który tworzy zespół cech architektonicznych, urbanistycznych i społecznych danego obszaru. Cechy te określają wygląd dzielnicy, standard zabudowy, a także cechy mieszkańców. Wyobrażenia o określonych częściach miasta mogą mieć jednak uzasadnienie w rzeczywistych cechach tych obszarów. Badania waloryzacji przestrzeni różnych miast Polski prowadzone w latach 80., 90. oraz na początku XXI wieku pokazały, że około połowa respondentów dzieli miasto na dzielnice dobre i złe (Jałowiecki 1980, 2000b, Libura 1990, Lewicka 2004). Należy w tym miejscu podkreślić, że ze względu na skromny materiał porównawczy dotyczący obrazu „lepszyc” i „gorszych” dzielnic miasta Łodzi w tej części pracy oparto się przede wszystkim na własnych badaniach prowadzonych w latach 2004–2005 i w latach 2009–2010.

W badaniach prowadzonych w latach 2004–2005, w celu uzyskania wartościującego aspektu wyobrażeń przestrzeni Łodzi posłużono się metodą opracowaną przez Słodczyka (1984), prosząc respondentów o wskazanie ich stosunku emocjonalnego (dodatniego, ujemnego i obojętnego) względem dwunastu dzielnic urbanistycznych Łodzi.

Oceny pozytywne zdecydowanie przeważały w przypadku Radogoszcza-Łagiewnik, Złotna-Zdrowia oraz Śródmieścia. Dla pierwszych dwóch fragmentów przestrzeni Łodzi wyjaśnieniem są walory przyrodnicze tych obszarów uznawanych powszechnie za miejsca wypoczynku i rekreacji, kojarzonych z rozległymi terenami zieleni. Natomiast Śródmieście, dzielnica najlepiej znana, pozytywne oceny zawdzięcza miejscom spotkań towarzyskich, zakupów oraz walorom architektoniczno-urbanistycznym. Najwięcej ocen negatywnych otrzymały Teofilów-Żabieniec oraz Bałuty-Stare Miasto. Teofilów-Żabieniec, to dzielnica z założenia przemysłowa, powstała w epoce osiedli „wielkiej płyty”, które choć dla tysięcy ulokowanych w nich ludzi były symbolem nowoczesności i awansu cywilizacyjnego, w istocie były próbą budownictwa kolektywistycznego, niestarannego, o niskich standardach i walorach symbolicznych. Bałuty-Stare Miasto charakteryzują się z kolei przede wszystkim starą i jednocześnie zdegradowaną zabudową. Jednostki, względem których łodzianie biorący udział w badaniu wykazywali

obojętność, były najczęściej obszarami mało przez nich poznanymi, na temat których zakres i rodzaj posiadanych informacji był niewielki.

W trakcie wywiadu prowadzonego w latach 2009–2010 poproszono respondentów o ocenę poszczególnych fragmentów Łodzi na zamieszczonej w kwestionariuszu gotowej mapie z naniesionym podziałem miasta na dzielnice urbanistyczne. Nie ograniczono liczby możliwych wskazań, jednakże żadna z osób biorących udział w badaniu nie zaznaczyła więcej niż trzy obszary najbardziej i trzy najmniej lubiane. Zestawiono zarówno pozytywne, jak i negatywne wskazania dla każdej z dzielnic i na tej podstawie opracowano mapy ewaluatywne.

Podział Łodzi na dzielnice „lepsze” i „gorsze” wyraźnie nawiązuje do miejsca zamieszkania osób biorących udział w prowadzonych badaniach. Obok obszarów, które przez wszystkich były oceniane wyraźnie pozytywnie (Radogoszcz-Łagiewniki i Żłotno-Zdrowie) oraz wyraźnie negatywnie (Teofilów-Żabieniec), waloryzacja wszystkich pozostałych przebiegała inaczej. Zawsze wyżej oceniano tereny będące miejscem zamieszkania respondentów oraz te, które znajdują się w jego sąsiedztwie, czego dowodem może być wysoka ocena Bałut Starego Miasta przez mieszkańców północnych części Łodzi, stereotypowo ocenianego źle przez pozostałych respondentów. Niżej oceniano natomiast obszary położone po przeciwnej stronie względem centrum miasta.

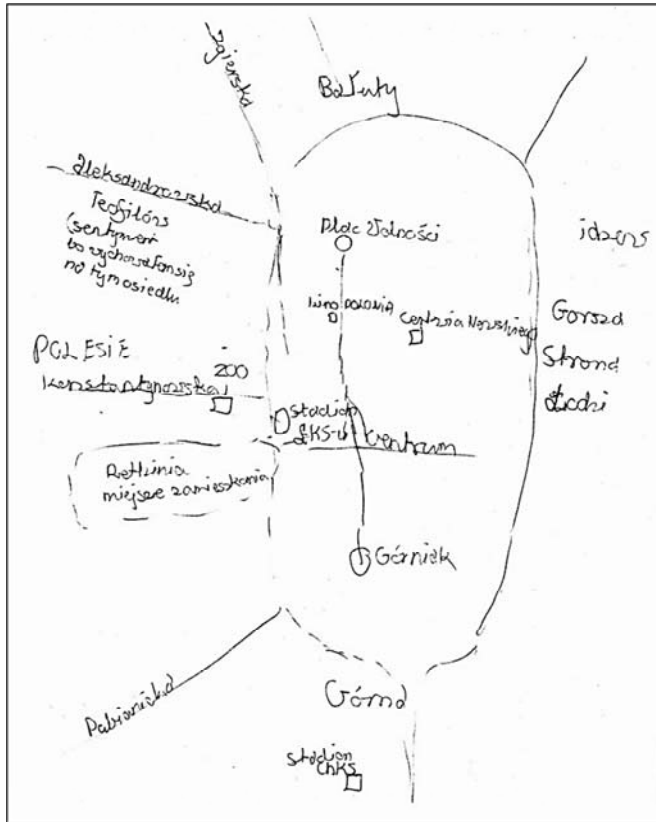
Łodzianie biorący udział w badaniach najlepiej ocenili Radogoszcz-Łagiewniki, zdecydowanie podkreślając cechy związane z jakością środowiska, zarówno w sensie użytkowym, jak i egzystencjalnym, takie jak: obecność rozległych terenów zieleni, kameralny charakter zabudowy, poczucie bezpieczeństwa i spokój. Istotne były także pozytywne charakterystyki społeczne. Dzięki podobnym czynnikom wysoko oceniono także Żłotno-Zdrowie – obszar kojarzony z ogrodami zoologicznym, botanicznym oraz osiedlami domów jednorodzinnych i otoczeniem społecznym, które wiąże się z poczuciem bezpieczeństwa. Wśród lubianych obszarów miasta znalazły się także Retkinia, Stoki-Nowosolna oraz Śródmieście.

Ujemny bilans wartościowania poszczególnych dzielnic urbanistycznych Łodzi dotyczy przede wszystkim Bałut-Starego Miasta oraz Teofilowa-Żabieńca. W strefie obszarów nielubianych znajdują się także południowe dzielnice urbanistyczne takie jak: Ruda-Chocianowice, Górna-Dąbrowa-Kurak oraz Widzew-Wschód. Obejmują tym samym tereny o najstarszej i najbardziej zdegradowanej substancji mieszkaniowej o niskich wartościach estetycznych oraz obszary wielkich zespołów mieszkaniowo-przemysłowych lat 70. i 80., które waloryzowano negatywnie także ze względu na dużą anonimowość społeczną oraz brak poczucia bezpieczeństwa. Lepsze oceny Retkini, która także należy do największych zespołów mieszkaniowych w Polsce, można tłumaczyć brakiem rozległych terenów przemysłowo-składowych lub poprzemysłowych wymagających rewitalizacji. Bałuty Stare Miasto, to zdecydowanie najgorzej oceniany obszar Łodzi, co jest wyrazem negatywnego wizerunku dzielnicy uchodzącej za najbardziej zdegradowaną pod względem architektoniczno-urbanistycznym oraz społecznym.

W trakcie prowadzonego wywiadu, poproszono łodzian biorących w nim udział o podkreślenie w jakiej części miasta mieszkają – lepszej czy gorszej. 76% respondentów bez względu na płeć, wiek, wykształcenie, miejsce czy okres zamieszkiwania w określonej części Łodzi, oceniało ją jako „lepszy” fragment miasta. Ponadto, uzyskano kilka map wyobrażeniowych, które zawierały aspekt wartościowania przestrzeni miasta. Na rysunku 33 zaprezentowano przykład takiego szkicu, w którym wykonująca go łodzianka wyraźnie wskazała „gorszą stronę Łodzi” – obszar przeciwny do okolic jej miejsca zamieszkania, które także wyraźnie zaznaczyła. Potwierdzono zatem wcześniejsze badania prowadzone w Warszawie przez B. Jałowickiego (1980, 2000b), który zauważył, iż ludzie zdecydowanie pozytywniej wartościowali zamieszkiwaną przez siebie dzielnicę, niż czynili to w odniesieniu do tej dzielnicy, mieszkańcy pozostałych części miasta, a także M. Lewicką (2004), która pisała o tej samej prawidłowości nazywając ją „efektem lokalnym” czy „odchyleniem lokalnym” związanym z przywiązaniem do miejsca zamieszkania.

W badaniach prowadzonych w latach 2009–2010 na pytanie „czym jest dla Pana/Pani miejsce, w którym Pan/Pani mieszka?”, 73% respondentów odpowiedziało, że „domem”, a 8,5% nazwało je „małą ojczyzną”. 12% osób biorących udział w prowadzonym wywiadzie zadeklarowało, iż miejsce w którym mieszka jest dla nich „tylko adresem”. Była to grupa młodych osób, w wieku 21–30 lat, studentów lub osób pracujących, wynajmujących mieszkania, które nie spełniały kryteriów ich „wymarzonego miejsca”. Bardzo nieliczna grupa respondentów (6,5%) określała miejsce zamieszkania jako „obcą przestrzeń”. Żaden z respondentów nie nazwał swojego miejsca zamieszkania „znieawidzonym”.

Wyniki przytaczanych powyżej badań dotyczących wartościowania poszczególnych obszarów Łodzi potwierdziły, iż w procesie codziennego „odczytywania” miasta, tzn. reakcji jego mieszkańców na takie bodźce jak: wygląd zewnętrzny, złożoność, funkcjonalność, dostępność komunikacyjna poszczególnych fragmentów miasta, która prowadzi do powstania w ich umysłach wyobrażeń, przekonań i stereotypów, szczególnie istotne jest zajmowane przez człowieka miejsce. Posiada on bowiem o nim największą wiedzę, jest z nim emocjonalnie związany przez co wykazuje jego uprzywilejowanie, które nie zależy od rzeczywistej atrakcyjności obszaru, wieku zabudowy, zróżnicowania architektonicznego budynków czy układu urbanistycznego lub wyposażenia w infrastrukturę techniczną i społeczną.



Ryc. 33. Przykład wartościowania przestrzeni miasta w jego odrębnym szkicu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań kwestionariuszowych.

4.3.3. Preferencje mieszkaniowe łodźian

Obraz, który w procesie percepcji powstaje w umyśle człowieka pod wpływem bodźców przestrzennych jako wyobrażenie określonej przestrzeni, służy dokonywaniu ocen wybranych jej fragmentów. Percepcja i waloryzacja przestrzeni miejskiej prowadzi w efekcie do kształtowania się preferencji, które najczęściej są podstawą do podejmowania decyzji o charakterze przestrzennym (Praweńska-Skrzypek 1992). Zwracano uwagę na trzy kategorie hierarchii atrakcyjności miejsc w przestrzeni miasta: mieszkaniową, obszarów handlowo-usługowych oraz obszarów kulturalno-wypoczynkowych. Dwie ostatnie są jednak wyraźnie uzależnione od preferowanego miejsca zamieszkania, dlatego w dotychczasowych badaniach nad wyobrażeniami przestrzeni miast, były pomijane. Koncentrowano się przede wszystkim na preferencjach mieszkaniowych. W tej części rozdziału, wykorzystano wyniki badań własnych prowadzonych w latach 2004–2005 i 2009–2010, a także badania S. Mordwy prowadzone w 1990 i 2000 roku oraz E. Szurklat z lat 1999–2000.

Porównując zestawione w tabeli 6 wyniki badań, można zauważyć pewne stałe tendencje preferencji mieszkaniowych w Łodzi na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. Respondenci za każdym razem postrzegali miasto jako mozaikę miejsc lepszych i gorszych pod względem warunków mieszkaniowych, do których mniej lub bardziej chętnie przeprowadziliby się, gdyby mieli taką możliwość. We wszystkich przytaczanych badaniach obszary najslabiej oceniane koncentrowały się wokół centrum miasta, które charakteryzowano jako brudne, zaniedbane, niebezpieczne. Należy jednak zwrócić uwagę, iż na temat samego Śródmieścia uzyskiwano wiele, czasem bardzo sprzecznych opinii – od utożsamiania tej części miasta z „centrum życia kulturalnego i rozrywkowego”, po wyraz niechęci do zamieszkania w niej tłumaczonej panującym tam „hałasem” i „zgiełkiem” czy „brudem” (Mordwa 2003, s. 102). Również w badaniach prowadzonych w latach 2004–2005, Śródmieście zyskiwało pozytywne opinie jako miejsce spotkań towarzyskich, czy szeroko pojętej rozrywki, było lubianym fragmentem miasta. Jednakże w przypadku funkcji mieszkaniowej, ze względu na starą i nie modernizowaną infrastrukturę okazało się być, podobnie jak Bałuty-Stare Miasto, obszarem wysoce niepożądanym. (Tobiasz-Lis 2008).

Pomimo, iż obszary oceniane najwyżej pozostawały w dużym rozproszeniu, północne fragmenty miasta – zwłaszcza okolice Lasu Łagiewnickiego zdecydowanie dominowały wśród wskazań respondentów, w trakcie wszystkich dotychczas prowadzonych badań. Łodzianie koncentrowali się w tym wypadku na wartościach ekologicznych, estetycznych i urbanistycznych. Za najbardziej cenne i zachęcające cechy wybieranych miejsc uznawano: obecność zieleni, ciszę, spokój, poczucie bezpieczeństwa, dogodne połączenia komunikacyjne oraz odległość od centrum miasta. Podkreślano także charakter zabudowy mieszkaniowej w postaci osiedli domów jednorodzinnych, które wpływały na lepszą ocenę tych obszarów. Obserwowano także duży wpływ na wybór obszarów atrakcyjnych pod względem mieszkaniowym dotychczasowego miejsca zamieszkania, często ocenianego przez respondentów wyżej, niż wskazywałyby to obiektywne cechy przestrzeni. Wyniki uzyskane w trakcie ostatnich badań własnych, prowadzonych w latach 2009–2010 wykazały, iż średnio co piąta osoba nie chce zmieniać obecnego miejsca zamieszkania i potwierdziły wykazany wcześniej duży stopień identyfikacji respondentów z zajmowanym przez nich fragmentem przestrzeni. Respondenci, którzy gotowi byłiby zamieszkać poza miastem, wskazywali na tereny położone w niedalekiej odległości od Łodzi, na przykład: Zgierz, Rzgów, Tuszyń, które charakteryzują dobre połączenia komunikacyjne z metropolią, a jednocześnie skala i funkcje tych miejscowości pozwalają przypisać im wyższe wartości ekologiczne, estetyczne czy społeczne. We wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach, pojawiał się niewielki odsetek wskazań centrum Łodzi jako miejsca atrakcyjnego pod względem mieszkaniowym, zwłaszcza wśród ludzi młodych – uczniów i studentów, dla których najwyżej w hierarchii znajdują się wartości społeczne. O ich wyborze decydowało

dobre położenie, dostęp do szerokiej oferty usług, sprawna komunikacja, ale także specyficzna atmosfera i klimat centrum miasta.

Tabela 6

Zmiany preferencji mieszkaniowych Łożdzian w latach 1990–2010

Czas	1990	1999–2000	2000	2004–2005	2009–2010
Autor (data publikacji badań)	S. Mordwa (1993)	E. Szkurlat (1999-2000)	S. Mordwa (2003)	P. Tobiasz-Lis (2008)	P. Tobiasz-Lis niepublikowane
Preferowane miejsca zamieszkania	Dzielnica dotychczasowego miejsca zamieszkania, północne obszary peryferyjne (Zdrowie, Arturówek-Łagiewniki)	Obszary położone na obrzeżach miasta, w tym m.in.: Smulsko, Radogoszcz, okolice Lasu Łagiewnickieg, Olechów.	Północna i zachodnia część miasta oraz Chojny, Olechów, i Stoki	Obszary położone na obrzeżach miasta (Złotno-Zdrowie, Widzew-Wschód), a także Stary Widzew)	Obszary daleko od centrum, także poza miastem.
Najniższa atrakcyjność	Centralna część miasta (Śródmieście, Bałuty-Stare Miasto, Górna-Rynek)	Centralna część miasta	Centralna część miasta	Centralna część miasta (Śródmieście, Bałuty Stare Miasto), Teofilów-Żabieniec, Rekinia)	Centralna część miasta

Źródło: Opracowanie własne.

Zgodnie z teorią percepcji wyobrażenia uzewnętrzniane w formie szkicu czy też w sposób werbalny, są wynikiem strukturalizacji przez człowieka otaczającej go przestrzeni. Pomimo, iż Łódź zmienia się, projekty rewitalizacji odkrywają nowe oblicza dawnych terenów przemysłowych, osiedla wielkiej płyty „ożywają” dzięki projektom humanizacji, zrujnowane kamienice powoli ustępują miejsca strzeżonym apartamentowcom wypełniającym każdą wolną przestrzeń terenów przeznaczonych pod zabudowę mieszkaniową, obraz „lepszyc” i „gorszych” dzielnic pozostaje bardzo wyraźny i przewidywalny, czego dowodem są zaprezentowane powyżej badania prowadzone na przestrzeni lat 2000–2010.

4.4. Podsumowanie

W rozdziale zaprezentowano zmiany symbolicznego aspektu wyobrażeń Łożdzian oraz wartości przypisywanych poszczególnym fragmentom miasta w społecznej świadomości jego mieszkańców. Zwrócono uwagę na źródła obserwowanych zmian w wyobrażeniu Łodzi na przestrzeni ostatnich lat, w postaci szeregu zjawisk o charakterze globalnym, które dotyczą zarówno przestrzeni, jak

i społeczeństwa. Nawiązano do procesu metropolizacji oraz przemian kulturowych współczesnych społeczeństw, które modyfikują hierarchię wartości kształtujących symboliczny obraz miasta.

Poza obiektami i miejscami o uniwersalnym charakterze, które kształtują tożsamość, odrębność Łodzi wśród dużych ośrodków miejskich w Polsce, w jej aktualnym wyobrażeniu zaczynają dominować pewne „znaki czasu” związane z okresem poprzemysłowym, w który bez wątplenia po 1989 roku wkroczyło to miasto. Potwierdzeniem wcześniejszych studiów nad kształtem wyobrażeń struktury fizycznej i symbolicznych miasta jest istotne miejsce centrum, które obok miejsca zamieszkania jest najlepiej mieszkańcom znane, przemawia najbardziej bogatym językiem znaków-symboli. Im dalej od centrum miasta, tym mniej obiektów respondenci zauważają, zapamiętują i potrafią identyfikować z konkretnym fragmentem przestrzeni.

Wyniki uzyskane w trakcie badań własnych oraz analiza wcześniejszych publikowanych prac dotyczących wyobrażeń Łodzi dowodzą, iż subiektywne centrum miasta zajmuje coraz mniejszy obszar, a ostatnio krystalizuje się wzdłuż ulicy Piotrkowskiej, między Galerią Łódzką na południu, a Manufakturą na północy. To w tym obszarze, wzdłuż ulicy Piotrkowskiej zlokalizowane są elementy przestrzeni składające się według mieszkańców miasta na symbole Łodzi stanowiące o jej tożsamości. Łódź w opiniach łodzian to już nie miasto przemysłu włókienniczego, któremu zawdzięcza ono swój żywiołowy rozwój. Taki obraz uzyskiwano w trakcie badań prowadzonych w latach 1990–2005. Obecnie wypowiedzi udzielane przez respondentów wskazują na silne zróżnicowanie charakteru miasta, które szuka swojego nowego postindustrialnego wizerunku.

Śródmieście charakteryzujące się najwyższymi walorami urbanistyczno-architektonicznymi, w tym prostym – szachownicowym układem ulic, ułatwiającym orientację i poruszanie się w jego przestrzeni, buduje w mieszkańcach poczucie ich tożsamości oraz zyskuje najwyższe znaczenie symboliczne w wyobrażeniach Łodzi. Mimo to przez niekorzystne wartości ekologiczne, estetyczne oraz społeczne, centrum miasta nie jest atrakcyjne pod względem mieszkaniowym. Zupełnie inaczej postrzegane są obszary peryferyjne miasta – respondenci kojarzą je z walorami przyrodniczymi, wysokim standardem mieszkań w dzielnicach domów jednorodzinnych oraz poczuciem bezpieczeństwa, co w dużym stopniu wpływa na ich preferencje mieszkaniowe.

Uzyskane i zaprezentowane tutaj wyniki dotyczące symbolicznego aspektu wyobrażeń Łodzi oraz ich zmian w czasie, w kolejnym rozdziale książki, zostaną skonfrontowane z działaniami podejmowanymi po 1989 roku przez samorząd lokalny w celu budowania pożądanego wizerunku Łodzi.

ROZDZIAŁ 5

INSTYTUCJONALNE DZIAŁANIA KSZTAŁTUJĄCE WIZERUNEK ŁODZI

5.1. Wizerunek miasta w świetle teorii marketingu terytorialnego

5.1.1. *Kształtowanie wizerunku miasta*

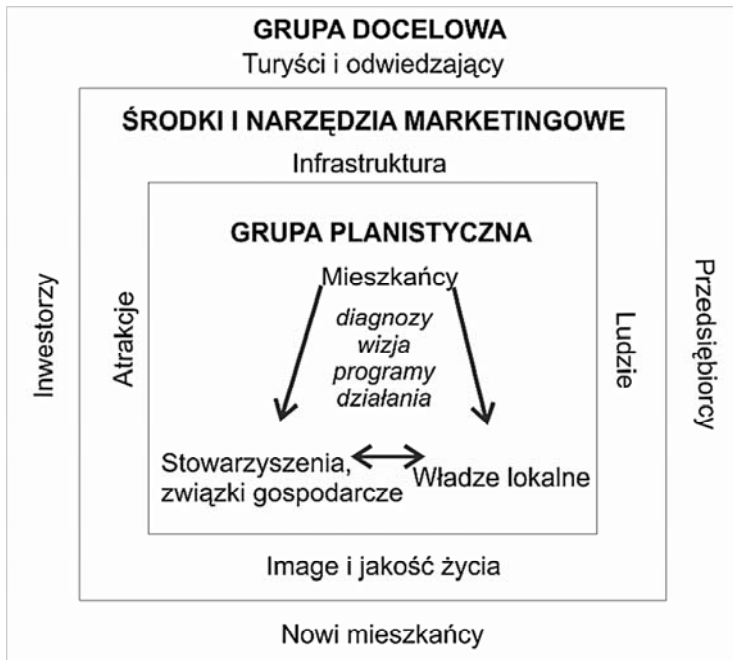
Pojęcie wizerunku oraz jego znaczenie w marketingu terytorialnym zaprezentowano we wprowadzeniu do książki. Syntetyzując przytoczone tam definicje, można stwierdzić, iż wizerunek (ang. *image*) miasta jest wielowarstwowym, subiektywnym obrazem, który powstaje w umysłach ludzkich jako efekt bezpośredniej percepcji oraz oddziaływania środków masowego przekazu i nieformalnych przekazów informacyjnych. Wizerunek miasta ma charakter dynamiczny – podlega powolnym zmianom w czasie.

Świadome działania podejmowane w celu kształtowania pożądanego wizerunku miasta są ściśle związane z istnieniem i funkcjonowaniem samorządów lokalnych. Oddziaływanie na subiektywny obraz miast poprzez instytucje publiczne nabiera coraz większego znaczenia w wyniku wzrastającej konkurencji między nimi (Glińska, Florek, Kowalewska 2009). Miasta konkurują obecnie między innymi o: turystów, inwestycje zagraniczne, nowych mieszkańców, środki finansowe przeznaczone na rozwój miasta, lokalizację instytucji oraz organizacji rządowych, pozarządowych, organizację wydarzeń kulturalnych, naukowych, prestiżowych imprez sportowych itp. Pozytywny obraz miasta, definiowany jako wyobrażenie, czy wizerunek wykształcony w świadomości otoczenia, sprzyja integracji społecznej mieszkańców, budowaniu więzi terytorialnych, a tym samym przyczynia się do wyraźnego wzmocnienia pozycji miasta na tle innych jednostek terytorialnych. Jest dla niego pewną wartością, o którą władza lokalna wraz z pozostałymi elementami otoczenia wewnętrznego powinna stale się troszczyć (Łuczak 2006).

Kształtowanie wizerunku miasta powinno opierać się na akcentowaniu elementów tożsamości terytorialnej miejsca, które w dobie globalizacji nabierają szczególnego znaczenia. Wobec unifikacji i komercjalizacji wielu dziedzin życia codziennego, utrzymanie odrębnego, unikalnego charakteru miasta, staje się coraz trudniejszym zadaniem. Wizerunek kształtowany przez instytucje odpowiedzialne za rozwój miasta powinien współgrać z wyobrażeniami jakie mają o nim jego użytkownicy, zwłaszcza mieszkańcy. Równie istotne jest, aby działania budujące tożsamość miasta nie miały charakteru pojedynczych, czy przy-

padkowych przedsięwzięć, ale zaplanowany i skoordynowany tak, aby przynosić jak najlepsze efekty (Stanowicka-Traczyk 2008).

Poniżej zaprezentowano szerokie ujęcie podmiotów marketingu terytorialnego i ich wzajemne powiązania według koncepcji Ph. Kotlera i in. (1993), które posłużyło jako podstawa dla konstrukcji niniejszego rozdziału. Autorzy wyróżnili trzy poziomy marketingu terytorialnego: poziom pierwszy, a więc grupa planistyczna, poziom drugi, czyli środki i narzędzia kształtujące wizerunek miejsca, oraz poziom trzeci, czyli grupy docelowe odbiorców kształtowanego wizerunku (ryc. 34).



Ryc. 34. Poziomy marketingu terytorialnego (marketingu miejsca)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Kotler i in. (1993) za: Szromnik (2007)

Poziom pierwszy marketingu terytorialnego określa skład grupy planistycznej, a więc osoby i instytucje inicjujące, przygotowujące, realizujące i koordynujące całokształt działań związanych z kształtowaniem wizerunku danej jednostki osadniczej. W skład grupy planistycznej wchodzi samorządy lokalne lub regionalne, stowarzyszenia lub związki gospodarcze oraz mieszkańcy. Wszystkie te podmioty powinny mieć na uwadze jeden, wspólny cel, jakim jest zwiększenie atrakcyjności jednostki osadniczej, kształtowanie jej pozytywnego wizerunku, ściśle z sobą współpracować, opracowując na potrzeby miasta odpowiednie diagnozy, wizje, (prognozy), programy i realizując bezpośrednio lub pośrednio konkretne przedsięwzięcia. Drugi poziom marketingu określa zespół środków (narzędzi) będących instrumentami oddziaływania grupy planistycznej. Trzeci

poziom marketingu terytorialnego, identyfikuje grupy docelowe, a więc adresatów działań marketingowych w postaci osób, instytucji, przedsiębiorstw (Szromnik 2007).

Niniejsza książka koncentruje się na subiektywnym obrazie miasta w świadomości jego mieszkańców, dlatego też w rozdziale nie będą poruszane kwestie wszystkich możliwych grup docelowych działań marketingowych podejmowanych przez władze miasta i inne podmioty. Szerzej natomiast zostaną omówione te poziomy marketingu terytorialnego, które koncentrują się na podmiotach odpowiedzialnych za kształtowanie wizerunku miasta oraz na metodach i środkach, które są przez nie wykorzystywane zwłaszcza w odniesieniu do mieszkańców.

5.1.2. Podmioty odpowiedzialne za kształtowanie wizerunku miasta

Działania prowadzące do kształtowania pozytywnego wizerunku miasta, wzmocnienia jego tożsamości leżą przede wszystkim w gestii odpowiednich władz samorządowych i ich organów (Hague, Jenkins 2005, Glińska, Florek, Kowalewska 2009). Są one bowiem odpowiedzialne za przygotowanie strategii kształtowania wizerunku, inicjowanie związanych z nią przedsięwzięć w ramach ustalonego planu, organizację i finansowanie kampanii reklamowych, współpracę z wyspecjalizowanymi biurami i agendami marketingowymi, prowadzenie analiz i badań wizerunku miasta, koordynację przedsięwzięć innych organizacji zlokalizowanych na jego terenie (Szromnik 2007). Władze lokalne są głównym podmiotem, który przygotowuje, organizuje, realizuje, koordynuje i kontroluje całość przedsięwzięć kształtowania wizerunku jednostki terytorialnej. Ponadto, można wyodrębnić grupy podmiotów inicjujących działania prowadzące do kształtowania określonego wizerunku miasta.

Marketing prowadzony przez instytucje lokalne i osoby fizyczne powiązane bezpośrednio z jednostką osadniczą, w tym przede wszystkim marketing prowadzony przez władze samorządowe, można nazwać marketingiem własnym. Współtworzą go wszystkie przedsięwzięcia organów władz, mieszkańców, w tym pojedynczych osób fizycznych, prowadzone w ramach własnej aktywności gospodarczej, artystycznej, naukowej, edukacyjnej, a także różnorodnych organizacji lokalnych. Dopelnieniem marketingu własnego jest marketing obcy, określony zarówno przez programy jednostki terytorialnej wyższego szczebla, w którym w sposób pośredni uczestniczy także dana jednostka osadnicza, jak i programy sektora lub branży o wyraźnym profilu terytorialnym. W takim przypadku prezentacja walorów sektora gospodarki, jej działu, gałęzi czy branży jest jednocześnie prezentacją regionu, miasta, gminy wyspecjalizowanych w tych dziedzinach działalności gospodarczej i z nimi utożsamianej przez odbiorców (Szromnik 2007).

Podmioty odpowiedzialne za kształtowanie pożądanego wizerunku miasta można opisać także poprzez role, jakie mają pełnić na etapie planowania, reali-

zacji i kontroli działań związanych z pozycjonowaniem danej jednostki. Będą to odpowiednio:

- inicjatorzy (burmistrz lub prezydent miasta, rada miasta),
- decydenci (burmistrz lub prezydent miasta, rada miasta)
- koordynatorzy (burmistrz lub prezydent miasta, rada miasta, odpowiednie komisje rady miasta),
- konsultanci (izby gospodarcze, firmy marketingowe, doradcze, organizacje społeczne, agencje prasowe),
- realizatorzy (burmistrz lub prezydent miasta, rada miasta),
- kontrolerzy (rada miasta, jednostki decyzyjne wyższego szczebla w administracji terytorialnej) (Glińska, Florek, Kowalewska 2009 s. 44).

J. Karmowska (2007) pisząc o aktorach, biorących udział w działaniach skoncentrowanych na kształtowaniu pożądanego wizerunku miast, wyróżniła grupy społeczne, kategorie społeczne oraz jednostki. Za najważniejsze grupy społeczne, zaangażowane w działania promocji miast uznała instytucje, w tym między innymi: władze lokalne i ponadlokalne, biura i organizacje turystyczne, biura informacji turystycznej oraz handlowej, organizacje biznesowe oraz instytucje odpowiedzialne za poszczególne aspekty funkcjonowania miasta (na przykład: transport, edukację, infrastrukturę techniczną, środowiska naukowe, instytucje finansowe itd.). Wśród kategorii społecznych wskazała na istotną rolę w budowaniu wizerunku miasta przewodników miejskich, architektów, stowarzyszeń miłośników miasta, społeczność lokalną, przedsiębiorców i inwestorów. Prezydent miasta, znane i związane z miastem osobistości oraz sami mieszkańcy to zdaniem J. Karmowskiej (2007) najważniejsze z perspektywy kształtowania wizerunku miasta jednostki.

5.1.3. Instrumenty kształtowania wizerunku miasta

Podmioty odpowiedzialne za kształtowanie wizerunku miasta, przede wszystkim władze lokalne, dysponują różnymi instrumentami marketingowymi, które zostaną omówione poniżej oraz administracyjnymi, takimi jak: akty prawa miejscowego czy decyzje administracyjne, których analiza na potrzeby badania wizerunku Łodzi, zostanie przeprowadzona w dalszej części rozdziału.

Kształtowanie nowego, pożądanego wizerunku miasta przez odpowiednie podmioty powinno opierać się na identyfikacji aktualnego wizerunku istniejącego w świadomości społecznej. Poniżej zestawiono cztery możliwe rodzaje obrazów miasta w społecznej percepcji, których analiza powinna stanowić bazę dla kształtowania ich pożądanego wizerunku. Władze miast, które posiadają wizerunek pozytywny, powinny dążyć do jego wzmocnienia i utrzymania. Miasta o negatywnym wizerunku wymagają podjęcia starań w celu jego poprawy, z kolei te o słabym wizerunku – skoncentrowania się na wzbudzeniu wśród odbiorców świadomości istnienia tego miasta oraz jego unikatowości (por. tab. 7).

Tabela 7

Wizerunek miasta istniejący w świadomości społecznej a kształtowanie nowego wizerunku pożądanego

Wizerunek obecny w świadomości mieszkańców		Działania podejmowane przez podmioty odpowiedzialne za kształtowanie pożądanego wizerunku
WIZERUNEK POZYTYWNY	Miasto wywołuje tylko pozytywne skojarzenia.	Brak konieczności pracy nad zmianą takiego wizerunku. Potrzeba wzmocnienia i dalszego rozpowszechniania dodatnich aspektów subiektywnego obrazu miasta.
WIZERUNEK SŁABY	Miasto mało charakterystyczne.	Należy poszukiwać unikatowych właściwości miejscowości i zmieniać je w „przewagę konkurencyjną”.
WIZERUNEK NEGATYWNY	Miasto wzbudza tylko negatywne skojarzenia.	Należy łagodzić słabe strony subiektywnego obrazu miasta i jednocześnie poszukiwać wyróżników tożsamości miasta, na których oparty zostanie jego nowy, pożądaný wizerunek.
WIZERUNEK MIESZANY (Łódź)	Miasto kojarzy się zarówno z pozytywnymi jak i negatywnymi elementami.	Należy mocniej akcentować atuty i łagodzić słabe strony subiektywnego obrazu miasta.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Kotler, Heider, Rein (1993).

Z przeprowadzonych badań społecznych zaprezentowanych w poprzednich rozdziałach książki wynika, iż subiektywny obraz Łodzi w społecznej świadomości jej mieszkańców zmienia się, jednak należałoby określić go jako wizerunek mieszany. Pewne elementy wizerunku Łodzi na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat uległy wyraźnej poprawie, miasto kojarzy się z coraz większym spektrum pozytywnych atrybutów, jednakże nadal silne pozostają skojarzenia negatywne, zwłaszcza dotyczące wartości estetycznych i funkcjonalnych miasta.

Podstawą dla oceny wizerunku miasta przez mieszkańców i otoczenie są elementy, które identyfikują je, stanowią jego charakterystyczne cechy. Precyzyjne określenie tożsamości miasta poprzez identyfikację jej unikatowych elementów, stanowi punkt wyjścia dla podjęcia działań związanych z kreowaniem jego pożądanego wizerunku, wyznacza ich ramy i nadaje określoną spójność. Odpowiednio zaprojektowane, stosowane i kontrolowane w procesie kształtowania pożądanego wizerunku miasta elementy tożsamości, zwiększają prawdopodobieństwo uzyskania zbieżności pomiędzy jego realnymi cechami i ich społeczną percepcją. W marketingu terytorialnym stosuje się określenia: „instrumenty tożsamości miasta” dla wszelkiego rodzaju działań, wydarzeń w mieście, sposobów postępowania i komunikacji z grupami docelowymi, wyglądu miasta itp., które budują jego wizerunek i są wynikiem wieloletnich, zaplanowanych działań. Bazując na koncepcji tożsamości przedsiębiorstwa, wyodrębniono trzy grupy instrumentów, które miasta mogą wykorzystywać w kształtowaniu swojego nowego, pożądanego wizerunku. Są to:

– zachowania i podejmowane działania w mieście obserwowane przez otoczenie (ang. *city behaviour*),

- system prezentacji i identyfikacji miasta (ang. *city design*),
- system komunikowania się miasta z otoczeniem (ang. *city communication*) (por. ryc. 35).

Na zachowania i podejmowane decyzje składają się przede wszystkim decyzje wszelkich podmiotów w mieście – władz miejskich, organizacji i instytucji, a także osobistości i mieszkańców miasta wewnątrz i poza jego granicami. System prezentacji i identyfikacji miasta to zarówno nazwa, herb, flaga, hymn, charakterystyczne kolory, symbole architektury dawnej i współczesnej, oznaczenie ulic, jak i ład przestrzenny, które w rzeczywistości epoki wizualnej³⁰ „przemawiają” do odbiorców przestrzeni. Symbole składające się na system wizualnej identyfikacji miasta mogą wywodzić się z takich obszarów funkcjonowania miasta, jak:

- potencjał ludzki: osoby pochodzące z miasta, znane postaci wizytujące miasto, postaci historyczne, lokalni liderzy, cechy mieszkańców;
- architektura i urbanistyka: *landmarks*, czyli zgodnie z klasyfikacją K. Lyncha (1960), czy K. Wejcherta (1974), charakterystyczne elementy kompozycji urbanistycznej takie jak: budowle zabytkowe i współczesne, pomniki, zespoły architektoniczne, fragmenty architektury, detale architektoniczne;
- przedsiębiorstwa, produkty, marki: dominująca gałąź przemysłu w mieście, pojedyncze przedsiębiorstwa, kategorie produktów, znane marki powstające w mieście;
- nauka, religia: szkoły, uczelnie oraz uczeni, wydarzenia naukowe, miejsca kultu religijnego, wydarzenia religijne;
- przyroda: osobliwości natury, zjawiska przyrodnicze;
- sport: znani sportowcy, drużyny sportowe, wydarzenia sportowe, obiekty sportowe;
- muzyka, film, sztuki wizualne: miasto jako miejsce lub motyw akcji filmu, serialu, programu telewizyjnego, piosenki, powieści, poezji, dzieła sztuki; artyści wywodzący się z miasta lub tworzący w nim;
- inne: specjalności kulinarne, stroje, mity, legendy, wydarzenia, targi, wystawy.

³⁰ P. Sztompka (2005) pisze o trzech kolejnych epokach historycznych wyróżnionych z uwagi na dominujący rys kultury:

- epoce oralnej, w której dominuje przekaz ustny, za pośrednictwem słowa mówionego;
- epoce werbalnej, w której wynalazek pisma pozwala utrwałać doświadczenia, obserwacje, informacje i pozwala dzielić się nimi z szerszym gronem – także kolejnych pokoleń, pokonując tym samym ograniczenie czasu;
- epoce wizualnej, w której wielkie znaczenie w komunikacji międzyludzkiej uzyskuje obraz. Obrazy przenoszą informacje, wiedzę, emocje, doznania estetyczne, wartości. Stają się przedmiotem świadomego rozszyfrowania, ale także oddziałują na podświadomość. Można je czytać jak tekst (Sztompka 2005, s. 12).

Ostatnim elementem składającym się na tożsamość miasta jest system komunikacji władz miasta z mieszkańcami i otoczeniem zewnętrznym, a więc zespół środków, za pomocą których promuje się wizerunek miasta, przekazuje informacje na temat jego atutów, atrakcji, osiągnięć, czy strategicznych decyzji. Należą do nich między innymi: różnorodne formy reklamy (telewizyjna, prasowa, zewnętrzna, internetowa, wydawnictwa miejskie, strona internetowa), promocji, działania z zakresu *public relations* i *publicity* mające na celu wywołanie pożądanego postaw i przychylniej atmosfery wokół miasta oraz wywołanie rozgłosu, udział w targach i wystawach, współpraca międzynarodowa, a także organizacja przedsięwzięć różnej skali (Glińska, Florek, Kowalewska 2009).



Ryc. 35. Elementy tożsamości miasta i instrumenty kształtowania wizerunku
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Glińska, Florek, Kowalewska (2009, s. 42)

Instrumenty kształtowania wizerunku miasta powinny koncentrować się wokół najważniejszych i celowo dobranych atrybutów miasta. Im mniej wyróżników prezentujących tożsamość danej jednostki, tym bardziej wyrazista staje się strategia kształtowania jej wizerunku. A. Stanowicka-Traczyk (2007) na podstawie badań przeprowadzonych w 206 wybranych miastach w Polsce, zidentyfikowała główne wyróżniki miast stosowane w strategiach kształtowania ich pożądanego wizerunku, które będą stanowiły punkt odniesienia dla analizy pożądanego wizerunku Łodzi, kształtowanego przez odpowiednie podmioty, prezentowanego w niniejszym rozdziale.

W ponad połowie miast za najważniejszy atrybut uznano atrakcyjne położenie i na tej podstawie oparto strategię kształtowania wizerunku jednostki. W ponad 40% podkreślano profesjonalizm i kulturę samorządu lokalnego, a w niecałych 35% miast budowano ich wizerunek, wykorzystując dziedzictwo kulturowe. Do istotnych wyróżników tożsamości należały także: stan rozwoju gospodarczego, rozwinięcie otoczenia biznesu w postaci zaplecza usług profesjonalnych, a także potencjał intelektualny (wysoko wykwalifikowana kadra, rozwinięta baza naukowa, wysoki poziom szkolnictwa). Rzadziej podkreślano takie elementy tożsamości, jak: jakość usług publicznych, rozwinięta baza noclegowa, sieć handlowo-usługowa, ceny nieruchomości czy silni lokalni liderzy.

Reasumując, przygotowanie projektu pożądanego wizerunku miasta ma na celu umocnienie atutów i złagodzenie jego słabych stron. W celu podjęcia najważniejszych działań z zakresu kształtowania wizerunku miasta należy dokonać rozróżnienia pomiędzy wizerunkiem już ukształtowanym i istniejącym w świadomości społecznej, a wizerunkiem świadomie kreowanym poprzez określone działania i instrumenty spójne ze strategią i określonymi w niej celami rozwoju danego miasta. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że aby nowy wizerunek miasta pozytywnie oddziaływał na odbiorców i tym samym właściwie pełnił swoje funkcje, powinien spełnić kilka kryteriów formalnych:

- musi być aktualny i wiarygodny, aczkolwiek celem kształtowania nowego wizerunku jest także prezentacja ukrytego potencjału eksponowanego w realistycznych wizjach przyszłości miasta;
- musi być prosty, eksponować tylko najistotniejsze cechy tożsamości miasta;
- musi być atrakcyjny, przyciągać uwagę odbiorców, sugerować dlaczego warto mieszkać, inwestować, pracować, zwiedzać miasto;
- musi być unikatowy, odróżniać miasto od innych (Kotler i in. 1993).

W dalszej części rozdziału, zostaną zaprezentowane poszczególne instrumenty kształtowania wizerunku Łodzi, na przykładzie wybranych, konkretnych działań, inicjowanych i koordynowanych przez władze lokalne. Zostanie dokonana analiza treści komunikatów kierowanych do mieszkańców oraz wskazane te cechy miasta, które są w nich traktowane jako wyznaczniki jego tożsamości.

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż władze Łodzi nie wypracowały jednej, spójnej strategii rozwoju miasta, nie sformułowano zatem jednoznacznej misji, co miało wpływ na działania podejmowane w celu kształtowania pożądanego, pozytywnego wizerunku miasta. W tym miejscu wydaje się zatem uzasadniona analiza najważniejszych dokumentów o charakterze strategicznym, dotyczących planowania rozwoju Łodzi, które zostały zatwierdzone przez władze samorządu lokalnego. Wśród nich należy wyróżnić następujące opracowania:

1. Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 200–2015³¹,
2. Plan Rozwoju Lokalnego miasta Łodzi na lata 2007–2013³²,
3. Strategia rozwoju ulicy Piotrkowskiej na lata 2009–2020³³,
4. Strategia marki miasta Łódź na lata 2010–2016³⁴.

³¹ Uchwała nr IX/155/07 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 11 kwietnia 2007 r. w sprawie przyjęcia programu pn. „Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015”.

³² Uchwała nr XLIV/0876/08 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie przyjęcia „Planu Rozwoju Lokalnego Miasta Łodzi na lata 2007–2013”.

³³ Uchwała nr LVII/1074/09 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 13 maja 2009 r. w sprawie przyjęcia „Strategii rozwoju ulicy Piotrkowskiej w Łodzi na lata 2009–2020”.

³⁴ Uchwała nr nr VIII/81/11 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 23 lutego 2011 r. w sprawie przyjęcia do realizacji dokumentu pod nazwą „Strategia promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010–2016”.

Celem prowadzonej analizy jest wyłącznie próba oceny tych dokumentów z perspektywy kształtowania wizerunku miasta Łodzi przez władze lokalne. Przyjęto układ chronologiczny prezentacji dokumentów strategicznych.

5.2. Kształtowanie pożądanego wizerunku miasta Łodzi przez samorząd lokalny

5.2.1. Strategia rozwoju klastra w Łodzi

W 2004 roku, Rada Miejska Łodzi podjęła uchwałę o przystąpieniu do realizacji zadania pt. „Doradztwo dla miasta Łodzi w zakresie stymulacji rozwoju lokalnego i tworzenia nowych miejsc pracy z wykorzystaniem strategii innowacyjnych”. We współpracy pracowników wybranych wydziałów Urzędu Miasta Łodzi oraz firmy doradczej McKinsey & Company, przygotowano projekt pn. „Klaster łódzki jako sieć współpracy w zakresie innowacji w regionie”, którego efektem był program pn. „Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015”. Celem strategii jest zwiększenie potencjału rozwojowego miasta i regionu poprzez realizację polityki zmierzającej w kierunku gospodarki lokalnej opartej na wiedzy, co w konsekwencji ma prowadzić do powstania nowych miejsc pracy.

Jednym z trzech filarów strategii, obok pozyskiwania dużych inwestorów i rozwoju lokalnej przedsiębiorczości jest poprawa atrakcyjności miasta wraz z działaniami wspierającymi, w szczególności w zakresie infrastruktury komunikacyjnej i rozwoju bazy noclegowej. Wśród głównych działań w zakresie realizacji programu uwzględniono opracowanie i wdrożenie spójnych graficznie i merytorycznie materiałów promocyjnych wraz z jednym przewodnim hasłem promującym Łódź, rozwinięcie spójnej i promowanej koncepcji Łodzi wielokulturowej i filmowej oraz uatrakcyjnienie ulicy Piotrkowskiej. W uzasadnieniu do projektu uchwały Rady Miejskiej w Łodzi w sprawie przyjęcia programu pn. „Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015” czytamy między innymi:

„(...) kluczowym obszarem jest promocja unikalnych atutów Łodzi: jej wielokulturowego charakteru, filmowej historii oraz ulicy Piotrkowskiej. Festiwal Dialogu Czterech Kultur i Camerimage są dobrym przykładem tego typu inicjatyw. Właśnie dzięki takim wydarzeniom miasto staje się bardziej atrakcyjne zarówno dla turystów jak i dla inwestorów. Jednak, aby przyciągać ich skutecznie do Łodzi należy w tych „flagowych” tematach zaoferować inne całoroczne atrakcje (...)”.

Reasumując, pożądaný wizerunek kształtowany w zapisach „Strategii rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015” prezentuje to miasto przede wszystkim jako dobre miejsce dla planowania dużych inwestycji, rozwoju przedsiębiorczości tak, jak w okresie dziewiętnastowiecznej wielkoprzemysłowej Łodzi, której dynamiczny rozwój był wyrazem współpracy przedstawicieli różnych narodowości. Przedwojenna wielokulturowość i powojenne tradycje filmowe, a także unikalny charakter ulicy Piotrkowskiej pełniący rolę staromiejskiego rynku, to elementy tożsamości miasta podkreślane jako kluczowe dla kształtowania pozytywnego i atrakcyjnego wizerunku współczesnej Łodzi. Adresatami takiego przekazu są przede wszystkim duże przedsiębiorstwa, w drugiej kolejności

przedsiębiorcy indywidualni lub małe, rodzime firmy. Poza zapisem o planowanej redukcji bezrobocia o 40 tysięcy osób w wyniku realizacji strategii, nie uwzględniono potrzeb odbiorców wewnętrznych, czyli mieszkańców. Z dotychczasowych badań wynika bowiem, że o rzeczywistym wizerunku miasta wśród mieszkańców, decydują codzienne warunki życia i ocena odczuwalnych zmian otoczenia, a nawet największe inwestycje przekładają się na nią z dużym opóźnieniem (Domański 2008).

5.2.2. Plan rozwoju lokalnego miasta Łodzi

W 2008 roku Rada Miejska Łodzi przyjęła „Plan Rozwoju Lokalnego miasta Łodzi na lata 2007–2013”, będący integracją zapisów istniejących dokumentów strategicznych. Plan ten wskazuje najważniejsze działania z zakresu polityki gospodarczej, społecznej i przestrzennej w celu osiągnięcia założonych i wskazanych w nim celów strategicznych miasta. Ponadto, na podstawie oceny sytuacji społeczno-gospodarczej Łodzi, zidentyfikowano w nim podstawowe problemy i potrzeby rozwojowe miasta i ostatecznie wskazano na trzy cele strategiczne, których realizacja ma zapewnić ciągłość i trwałość jego dalszego rozwoju.

Pierwszy cel strategiczny zakłada poprawę konkurencyjności miasta jako ośrodka gospodarczego, naukowego i kulturalnego. Jego operacjonalizacja obejmuje różne działania takie jak: dynamizacja rozwoju przedsiębiorczości, poprawa atrakcyjności inwestycyjnej dla dużych podmiotów gospodarczych, unowocześnienie i informatyzacja zarządzania miastem, poprawa wewnętrznej i zewnętrznej dostępności komunikacyjnej miasta. Drugi cel strategiczny dotyczy poprawy warunków życia w mieście w kontekście wysokiej jakości przestrzeni miejskiej, a przede wszystkim jakości życia oferowanej mieszkańcom. Zadania strategiczne wynikające z tego celu to między innymi: intensyfikacja procesów rewitalizacji, rozwój zasobów mieszkaniowych, poprawa infrastruktury społecznej w sferze edukacji, kultury i sportu, ochrony zdrowia oraz opieki społecznej. Trzeci cel strategiczny zakłada poprawę warunków życia w mieście w kontekście wysokiej jakości środowiska społecznego przy założeniu, że zasoby ludzkie są we współczesnym świecie najważniejszym kapitałem. Operacjonalizacja tego celu wiąże się z działaniami na rzecz rozwoju systemu edukacji i dostosowania go do potrzeb lokalnego rynku pracy, ograniczania sfery ubóstwa i zapobiegania wykluczeniu społecznemu oraz ograniczania różnorodnych patologii społecznych, a także poprawy stanu zdrowia mieszkańców.

Należy zauważyć, iż w diagnozie sytuacji społeczno-gospodarczej Łodzi dużo miejsca poświęcono elementom tożsamości miasta związanym z jego dziedzictwem kulturowym, zwracając jednocześnie uwagę na potrzebę lepszej ich ekspozycji i promocji:

„(...) Walory środowiska kulturowego Łodzi to oczywiście nie tylko zabytki, ale przede wszystkim odmienna od reszty kraju **kultura przemysłowa i wielokulturowość miasta**. Jednakże, choć w ostatnim czasie wzrosło zainteresowanie architekturą przemysłową, to w Łodzi niestety wciąż występuje wiele problemów z ochroną, ekspozycją

i promocją charakterystycznej dla miasta zabudowy fabrycznej. W mieście, poza obiektami zabytkowymi znajduje się jedno z najciekawszych rozwiązań urbanistycznych miast przemysłowych w Europie. Nie wykształcił się tutaj typowy rynek, a także nie ma starówki (...). Charakterystycznym elementem i wyznacznikiem miasta jest natomiast **ulica Piotrkowska**, która stanowi historyczną oś komunikacyjną, a także centrum i główny element przestrzenny tożsamości Łodzi, a rezydencje, wille fabrykantów z lat 70. XIX wieku, wybudowane w otoczeniu fabryk, zaaranżowanych ogrodów i parków, ukazują wyjątkowy klimat i historię miasta (...) Miasto posiada ogromny **potencjał zabytków industrialnych**. Wyróżnikiem miasta w sferze architektury i urbanistyki jest **eklektyzm i secesja**, które nadają Łodzi specyficzny klimat (...).” (Plan Rozwoju Lokalnego Miasta Łodzi na lata 2007–2013, s. 28).

5.2.3. Strategia rozwoju ulicy Piotrkowskiej

Poza omówionymi powyżej strategicznymi dokumentami planowania rozwoju Łodzi, traktującymi miasto w sposób kompleksowy jako system społeczno-gospodarczo-przestrzenny, które stanowią podstawę dla konkretnych działań, należy zwrócić szczególną uwagę na dokument pt. „Strategia rozwoju ulicy Piotrkowskiej na lata 2009–2020”, opracowany przez Sztab Piotrkowska³⁵, przyjętą przez Radę Miejską w 2009 roku.

Strategia rozwoju ulicy Piotrkowskiej obejmuje swoim zasięgiem obszar całej ulicy Piotrkowskiej od Placu Wolności po Plac Niepodległości, wraz z przyległymi kwartałami oraz Parkiem Staromiejskim. Nawiązując do istniejącego podziału funkcjonalnego ulicy Piotrkowskiej, w dokumencie dokonano jej rozróżnienia na Piotrkowską-deptak, na odcinku od Placu Wolności do skrzyżowania alei A. Mickiewicza i J. Piłsudskiego oraz Piotrkowską-biznesową na południowym odcinku do Placu Niepodległości.

Strategia ta przede wszystkim traktuje ulicę nazywaną „kręgosłupem miasta”, „barometrem sytuacji społeczno-gospodarczej” (Wolaniuk 2009a) kompleksowo, jako system społeczno-gospodarczo-przestrzenny. Jest jednocześnie odpowiedzią na „fazę kryzysu centrum Łodzi – ulicy Piotrkowskiej”. W analizie istniejącego wizerunku ulicy otwierającego strategię czytamy (s. 4):

„(...) Przygasł na chwilę blask kultowego miejsca, w którym się bywa, łódzka promena-da nieco opustoszała, straciła swój wyjątkowy charakter. Na Piotrkowską wkradła się monotonia, kicz, tandeta. Ulicę ogarnął nieład przestrzenny, społeczny i gospodarczy. (...)”.

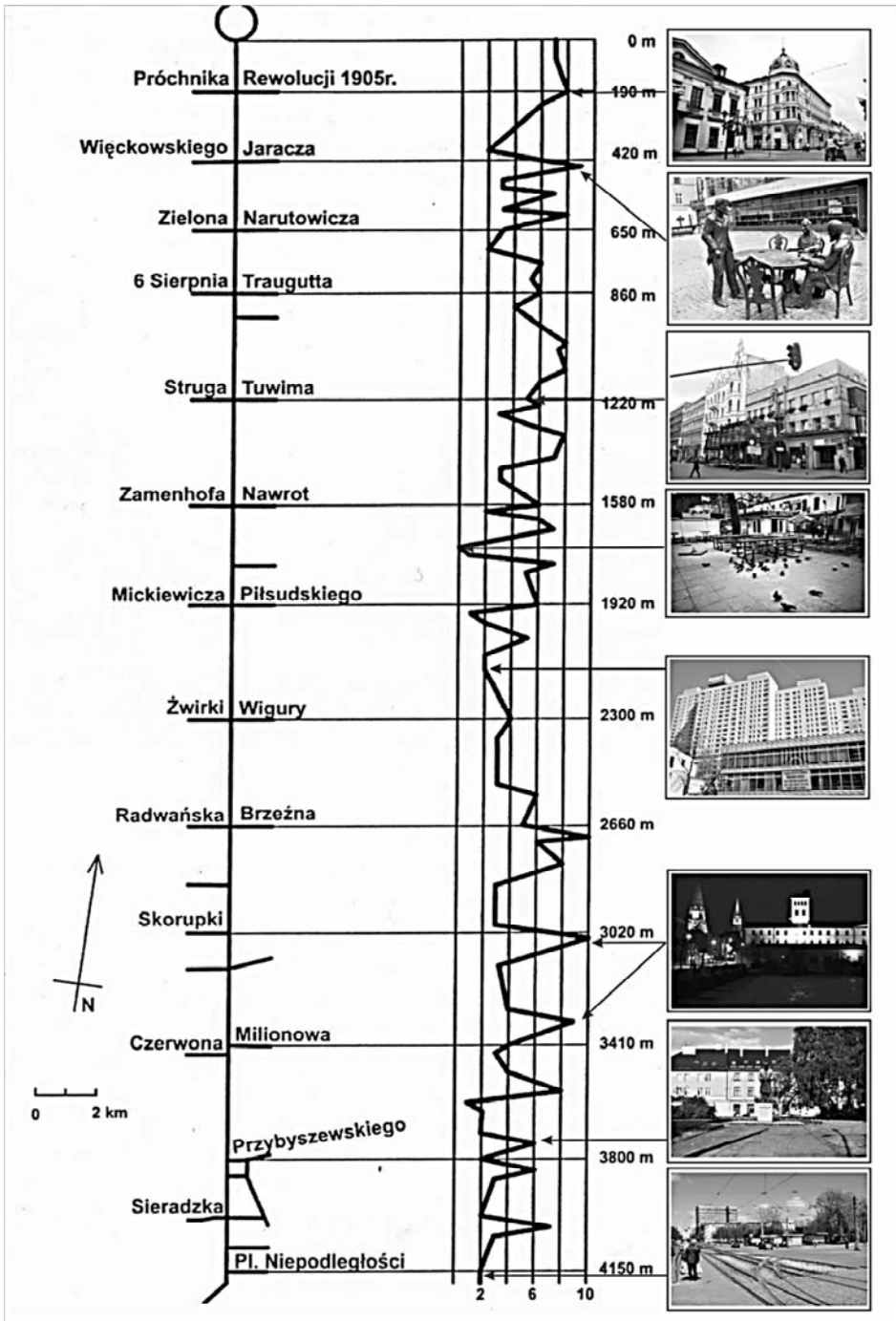
W tym miejscu warto nawiązać również do badania prowadzonego przez S. Mordwę (2009), w którym za pomocą metody krzywej wrażeń, opracowanej przez K. Wejcherta (1974), zidentyfikowano zarówno najcenniejsze miejsca

³⁵ Sztab Piotrkowska został powołany zarządzeniem Nr 1603/V/08 – Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 20 lutego 2008 r. w celu opracowania Strategii rozwoju ulicy Piotrkowskiej. W skład sztabu wchodzi reprezentanci wydziałów i biur UMŁ oraz grupa społeczna, do której zgłosili się m.in. członkowie Fundacji Ulicy Piotrkowskiej, rad osiedli, przedstawiciele środowisk naukowych, kupców i młodzież. Zespół opracował umowę społeczną pn. „Kontrakt dla Piotrkowskiej”, określając zadania, które obok wniosków z badań marketingowych dotyczących ulicy Piotrkowskiej wpisano w Strategię.

przy ulicy Piotrkowskiej, jak i obszary problemowe (por. ryc. 36). Badania prowadzono wśród pięciu roczników studentów geografii w latach 2004–2009. Zgodnie z przyjętą metodą, w trakcie pieszego przejścia wzdłuż ulicy stosując 10-stopniową skalę rang zaznaczano te fragmenty, które wzbudzają pozytywne lub negatywne wrażenia.

Zwrócono szczególną uwagę na fakt, iż pomimo zbieżności ocen tych samych fragmentów przestrzeni, przeciętne rangi w kolejnych latach były coraz niższe – ulica Piotrkowska wywiera coraz słabsze doznania, jest oceniana coraz gorzej i coraz bardziej krytycznie. Generalnie dominują dość niskie wartości krzywej wrażeń i przeważnie oscylują wokół rang 2–3, które według K. Wejcherta (1974, s. 157) są określane jako „obraz monotony, składający się z elementów powtarzających się, ożywiony fragmentami o bardziej interesującej formie architektonicznej i detalu urbanistycznym, wydzielony w przestrzeni”. Wyżej oceniano pojedyncze kamienice, pałace, czy kościoły, które często dzięki rewitalizacji nadają ulicy blasku. Niestety bardzo często w ich najbliższym sąsiedztwie znajdują się takie elementy, które te pozytywne wrażenia zaburzają. Zauważono, iż wartości krzywej wrażeń są wyższe na północnym odcinku ulicy Piotrkowskiej (tzw. Piotrkowska-deptak według Strategii), niż w jej południowym fragmencie (tzw. Piotrkowska-biznesowa według Strategii). W trakcie badań pojawiały się zdania, iż „ta prawdziwa Piotrkowska kończy się na Mickiewicza” (Mordwa 2009, s. 94). Taki obraz może być efektem między innymi:

- przekształcenia północnej części ulicy Piotrkowskiej w deptak o ograniczonym ruchu kołowym i pozostawienia części południowej jako normalnie funkcjonującą ulicę śródmiejską, z dodatkowo wprowadzonym ruchem szynowym,
- większej koncentracji życia towarzyskiego i rozrywkowego w północnej części ulicy Piotrkowskiej dzięki większej liczbie obiektów usługowych, miejscom organizacji imprez plenerowych,
- nieładu i nieporządku licznych posesji niezabudowanych od frontu, a także dużo większego niż w północnej części nagromadzenia budynków opuszczonych, zdewastowanych bądź zaniedbanych w południowej części ulicy Piotrkowskiej,
- częstych plomb o niskich walorach architektonicznych oraz panoramy wielokondygnacyjnych bloków tzw. Manhattanu w południowej części ulicy Piotrkowskiej (Mordwa 2009).



Ryc. 36. Krzywa wrażeń dla ulicy Piotrkowskiej
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mordwa (2009).

Strategia rozwoju ulicy Piotrkowskiej precyzuje zadania, których efektem ma być poprawa jakości przestrzeni oraz dostępności komunikacyjnej ulicy Piotrkowskiej, poprawa porządku publicznego, atrakcyjności przestrzeni społecznej, w tym budowania więzi i tożsamości miejsca oraz wzmocnienie funkcji centrowców i metropolitalnych oraz atrakcyjności turystycznej najważniejszej ulicy miasta. Celem głównym strategii, wynikającym bezpośrednio z wizji ulicy Piotrkowskiej w przyszłości, jest uczynienie z niej „wizytówki Łodzi metropolitalnej, ulicy europejskiej o ważnych funkcjach gospodarczych, rozrywkowych, kulturalnych, miejsca przyjaznego dla mieszkańców i gości” (s. 10). W kontekście realizacji celu głównego określono obszary problemowe w ramach trzech podstawowych sfer: przestrzennej, gospodarczej i społecznej, które zdeterminowały układ celów strategicznych, wynikających z nich celów szczegółowych oraz konkretnych zadań do realizacji.

Zapisy dokumentu rysują wizję ulicy Piotrkowskiej jako przemyślaną w każdym szczególe, uporządkowaną i zadbaną przestrzeń reprezentacyjną – wielofunkcyjną, wielkomiejskie centrum, a więc taką o jakiej marzą i do jakiej tęsknią Łodzianie. Adresatami takiego wizerunku ulicy Piotrkowskiej są w tym przypadku przede wszystkim mieszkańcy miasta, w dalszej kolejności przedsiębiorcy i turyści. Ponownie podkreślono także wielokulturowość i filmową przeszłość Łodzi, które proponuje się eksponować właśnie w przestrzeni ulicy Piotrkowskiej. Dużą rolę przypisano również współpracy z uczelniami wyższymi w celu kreowania wizerunku „Łodzi Akademickiej”.

5.2.4. Strategia marki miasta Łodzi

Na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia, poza wyżej omówionymi, Rada Miejska w Łodzi przyjęła szereg dokumentów o charakterze strategicznym poświęconych poszczególnym sferom funkcjonowania miasta – gospodarczej, przestrzennej, społecznej³⁶. Ich przygotowanie bardzo często wynikało z możliwości pozyskania środków z funduszy Unii Europejskiej lub wymogów stawianych w dokumentach przygotowywanych przez instytucje wyższego rzędu, obowiązujących w Łodzi, zgodnie z którymi realizowana jest polityka rozwoju miasta. Można zatem twierdzić, że strategia rozwoju Łodzi, funkcjonująca na poziomie jego faktycznego stanu, chociaż rozproszona i formułowana w wielu różnych dokumentach – istnieje. Jako poważną lukę w systemie strategicznego planowania wzrostu jakości życia w mieście (por. ryc. 37) i przyczynę obniżania konkurencyjności Łodzi w stosunku do innych dużych polskich miast, należy

³⁶ „Strategia rozwiązywania problemów społecznych w mieście Łodzi”, „Strategiczne tereny inwestycyjne położone na terenie miasta Łodzi”, „Wieloletni Plan Inwestycyjny Miasta Łodzi, Program rewitalizacji domów rodzinnych”, „Plan Gospodarki Odpadami dla Miasta Łodzi”, „Indykatorywny Wykaz Indywidualnych Projektów Kluczowych dla Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2007–2013” (Plan Rozwoju Lokalnego Łodzi na lata 2007–2013, s. 4–5)

potraktować brak dokumentu precyzującego pożądaną wizerunek miasta oraz spójną strategię jego promocji, przez co wszelkie działania zmierzające w tym celu wynikały z bardzo zróżnicowanych opracowań pod względem założeń i treści. Były w związku z tym realizowane chaotycznie, w większości jednorazowo, przez co nie spełniały zamierzonego celu.

Dopiero uchwałą Rady Miejskiej z dnia 23 lutego 2011 roku, przyjęto „Strategię promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010–2016”. Marka miasta jest tutaj rozumiana jako kombinacja nazwy, tożsamości i wizerunku oraz jest wykorzystywana do przekazywania zaplanowanej informacji do określonych grup osób. Stanowi zbiór powiązanych elementów wizualnych i werbalnych, identyfikujących miasto oraz wartości i korzyści, które odbiorca postrzega jako atrakcyjne (Kozłak 2008). Celem strategii ma być jasne określenie odpowiednich, unikalnych, ale jednocześnie pozytywnych i prawdziwych cech, które kształtowałyby pożądaną wizerunek Łodzi w świadomości, inwestorów czy turystów oraz poczucie dumy, satysfakcji z miejsca zamieszkania wśród łodzian.

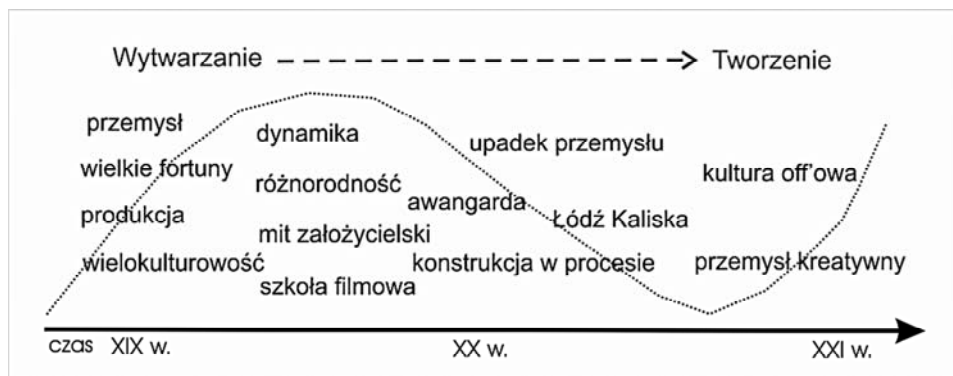


Ryc. 37. System strategicznego planowania wzrostu jakości życia w mieście

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Strategia promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010-2016.

W celu określenia odpowiedniej marki Łodzi, która oddawałaby charakter tego miasta, autorzy dokumentu dokonali diagnozy jego „genotypu” (rys. 38). W wyniku analizy historii miasta, ludzi, którzy je tworzyli w przeszłości i tworzą obecnie oraz miasta jako jednostki osadniczej, która w określony sposób wpływa na otoczenie, wskazano na kluczowy element zmian w Łodzi na przestrzeni dwóch stuleci, jakim jest symboliczne przejście z „masowego wytwarzania produktów do tworzenia – idei, inicjatyw, wspólnoty, sztuki, biznesu opartego na kreatywności i przedsiębiorczości” (Strategia..., s. 30). Wyróżnikami tożsamości miasta kształtującymi jego pożądaną wizerunek mają być w świetle strategii: nowoczesność, kreatywność, różnorodność, wielobarwność, wielowymiarowość, twórczy – awangardowy ferment i to, że „w Łodzi dużo się dzieje”. Miasto napędza do działania, zmusza do myślenia, rozwija wiedzę, talenty, emocje i przedsiębiorczość. Wielkie znaczenie ma również postindustrialne otoczenie, które inspirowane do tworzenia i działania. Największym potencjałem Łodzi, mają być przemysły kreatywne oraz połączenie przedsiębiorczości i kreatywności. Wszelkie dzia-

łania powinny zmierzać do kształtowania Łodzi jako „miasta przemysłów kreatywnych” czyli takich dziedzin, w których wykorzystuje się pomysłowość i przedsiębiorczość, a które dostarczają produkty i usługi szeroko powiązane z kulturalną, artystyczną lub rozrywkową wartością³⁷.



Ryc. 38. Genotyp miasta

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Strategia promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010-2016, s. 29.

W strategii wyodrębniono aż pięć grup potencjalnych adresatów działań miasta związanych z kształtowaniem wizerunku Łodzi jako „centrum przemysłów kreatywnych”. O wyborze mieszkańców Łodzi i Polski, przedsiębiorców, turystów, uczniów i studentów oraz osoby zainteresowane kulturą, jako grupy docelowe dla planowanych działań w istotny sposób zdecydowały subprodukty mające największy wpływ na budowanie marki miast (gospodarka, kultura, edukacja i turystyka). W obszarze gospodarki zaproponowano ogólny komunikat „Łódź – wytycza twórcze szlaki”, w obszarze edukacji: „przedsiębiorczych uczymy kreatywności, kreatywnych przedsiębiorczości”. Zwrócono szczególną uwagę na potrzebę promocji Łodzi akademickiej, zwłaszcza poprzez ośrodki wyróżniające się spośród innych uczelni w Polsce. W obszarze turystyki ogólny komunikat brzmi „pobudzisz wyobraźnię”. Autorzy strategii proponują, aby kształtować wizerunek Łodzi jako miejsca dla turystyki krótkoterminowej, tzw.

³⁷ Sektory kreatywne są rozumiane przez autorów „Strategii promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010–2016” jako „(...) kreatywne przedsiębiorstwa, które są w szczególności zorientowane na rynek, a zajmują się kreacją, produkcją, dystrybucją i/lub rozprzestrzenianiem kreatywnych dóbr i usług poprzez media”. Do obszarów wchodzących w skład przemysłów kreatywnych zaliczono: usługi kreatywne – architekturę, reklamę, usługi kulturalne i rekreację; wzornictwo wewnętrzne, grafikę, modę, biżuterię, zabawki; wydawnictwa i media drukowane – książki i prasę; sztukę wizualną – obrazy, rzeźbę, antyki, fotografię; stanowiska kulturalne – muzea, biblioteki, wystawy; sztukę tradycyjną i rękodzieło, festiwale oraz obchody; sztukę performance – muzykę na żywo, teatr, taniec, operę, cyrk; media audiowizualne – film, telewizję oraz radio; nowe media (Strategia..., s. 47).

„city break” w oparciu o dziedzictwo kulturowe miasta związane z jego przemysłową i wielokulturową przeszłością oraz liczne festiwale, imprezy plenerowe, koncerty czy wydarzenia sportowe. Podkreślono istotną dla kształtowania wizerunku Łodzi, rolę ulicy Piotrkowskiej, która jest najbardziej rozpoznawalnym, zarówno wśród łodzian jak i w otoczeniu zewnętrznym, elementem jego tożsamości.

Reasumując, „Strategia promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010-2016” kreśli bardzo ogólną wizję „Centrum Przemysłów Kreatywnych”, nie precyzując dokładnie o jaką działalność chodzi i nie wnikając szczegółowo w rzeczywisty potencjał miasta w tym względzie. Podążając jednak za tym ogólnym hasłem należy zgodzić się, że dziewiętnastowieczna, wielkoprzemysłowa Łódź wyrosła z kreatywności, przedsiębiorczości i wizji, a myśl przyświecająca jej pierwszym mieszkańcom brzmiała: „Ja nie mam nic, ty nie masz nic, razem zbudujemy fabrykę”. Kreatywni i przedsiębiorczy byli też łodzianie, którzy pozostawieni sami sobie w okresie transformacji po 1989 roku, zwalniani masowo z fabryk, odnajdywali się w nowej rzeczywistości. Nasuwa się zatem pytanie czy nie należałoby kształtować wizerunku Łodzi jako „miasta ludzi kreatywnych” biorąc pod uwagę fakt, iż taki komunikat byłby bardziej czytelny i zrozumiały dla odbiorców, a jednocześnie mocno osadzony w łódzkiej rzeczywistości.

Uchwalona przez Radę Miejską „Strategia promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010-2016” prezentuje pewne propozycje dla władz miasta dotyczące kierunku działań w celu kształtowania jego wizerunku. Trudno określić, czy jest to dobry kierunek, ale ważne jest, że taki dokument powstał i że dotychczasowe działania skierowane na promocję miasta, podejmowane przy okazji realizacji innych celów strategicznych, będą wreszcie skoordynowane. Skuteczność strategii, a więc uzyskanie pożądanego, pozytywnego wizerunku Łodzi w świadomości zarówno mieszkańców jak i osób z zewnątrz będzie można jednak zweryfikować dopiero w badaniach społecznych prowadzonych po 2016 roku.

5.2.5. Planowanie zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi

Pierwsze definicje marketingu dużych miast (ang. *city-marketing*) skupiały się w dużym stopniu na działaniach zmierzających do uatrakcyjnienia miejscowości oraz kształtowania jej wizerunku poprzez porządkowanie, przebudowę i modernizację jej centrum (Obrębalski 1998). Działania związane z przełożeniem koncepcji marketingu na potrzeby miast, odnosiły się przede wszystkim do aktywności z zakresu planowania przestrzennego, a także promocji własnych cech i walorów poszczególnych miejsc.

Jednym z czynników wpływających na postrzeganie i ocenę miasta jest panujący w nim porządek i ład przestrzenny. Działania władz miasta w tym zakresie wpływają na postrzeganie go jako miejsca nowoczesnego, uporządkowanego

i przyjaznego lub jako podupadającego, chaotycznego i wrogiego (Dudek-Mańkowska 2007). Z tej perspektywy, istotnym wydaje się dokonanie analizy treści najważniejszych dokumentów planowania przestrzennego Łodzi, ich założeń, oraz realizacji, a także wpływu na wyobrażenia jakie o mieście mają jego mieszkańcy.

Uchwałą z dnia 27 października 2010 r. Rada Miejska przyjęła „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”.³⁸ Formułując cele polityki przestrzennej Łodzi w obowiązującym studium przyjęto zasadę kontynuacji wcześniejszego miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzeni Łodzi z 1993 roku oraz studium z 2002 roku, przy jednoczesnym uwzględnieniu aktualnego stanu miasta. W konsekwencji cele polityki przestrzennej Łodzi, skoncentrowano w trzech sferach takich jak: zrównoważony rozwój przestrzeni zurbanizowanej, system przyrodniczy miasta, tożsamość historyczna miasta, proponując odpowiednio następujące działania:

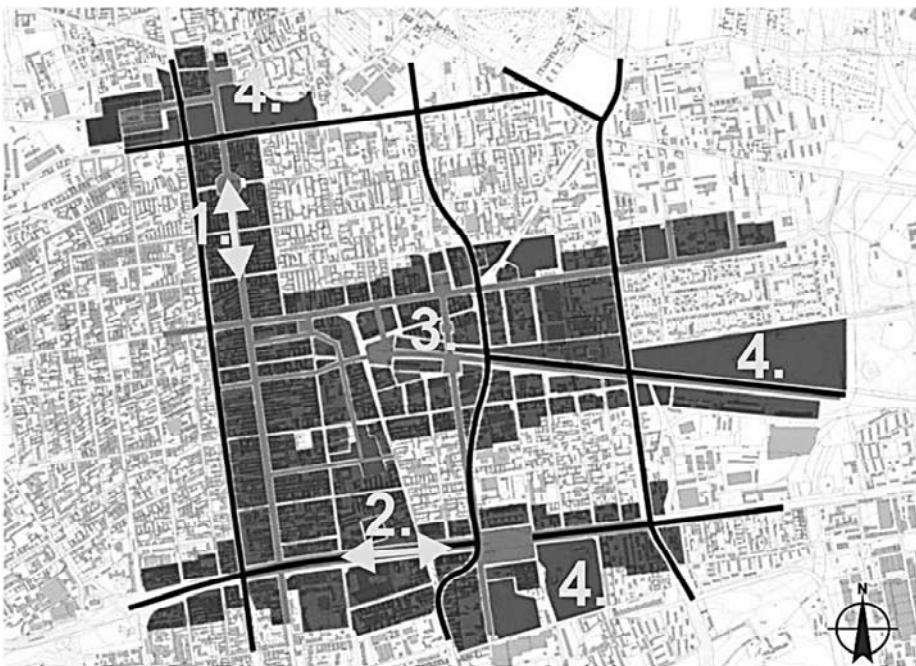
- restrukturyzację i rewitalizację obszarów śródmiejskich, wykorzystanie ich potencjału w procesach rozwojowych; doprowadzenie do spójności funkcjonalnej zurbanizowane dzielnice zewnętrzne;
- tworzenie proekologicznych struktur miejskich, ochronę terenów o istotnych walorach przyrodniczych; tworzenie spójnego przyrodniczego systemu miejskiego;
- ochronę materialnego dziedzictwa kulturowego miasta w postaci zarówno pojedynczych obiektów, zespołów, czy obszarów charakterystycznych dla różnych okresów jego dotychczasowego rozwoju.

Należy zauważyć, iż wymienione powyżej sfery będące przedmiotem polityki przestrzennej Łodzi, mają bardzo istotne przełożenie na subiektywny obraz miasta w świadomości mieszkańców, zwłaszcza w przypadku „encyklopedii mentalnej” czyli wyobrażeń o charakterze symbolicznym, wartościującym i preferencyjnym. W studium zwrócono jednocześnie uwagę nie tylko na potrzebę podkreślania cech istniejących obszarów wyróżnionych, ale także na kształtowanie nowego wizerunku współczesnego miasta, odpowiadającego aspiracjom jego mieszkańców. Poszukując zależności pomiędzy „atlasem mentalnym” Łodzi, a więc wyobrażeniem struktury przestrzennej miasta i jego zmianami w czasie, a działaniami władz lokalnych w postaci przygotowywania opracowań

³⁸ Jest to dokument, który określa sposób zagospodarowania całego terytorium miasta, planowane funkcje poszczególnych obszarów przeznaczonych pod zabudowę, przebieg głównych szlaków komunikacyjnych, rozmieszczenie terenów chronionych itp. Studium spełnia trzy funkcje: kształtowania i wykładnia polityki rozwoju przestrzennego miasta, koordynacji ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz promocji miasta na zewnątrz. W studium formułuje się zasady polityki przestrzennej miasta oraz integruje dokumenty programowe i wizje związane z jego rozwojem gospodarczym i społecznym. Studium nie jest aktem prawa miejscowego, ale stanowi zobowiązanie władz lokalnych do działania zgodnie z wyznaczonymi kierunkami.

planistycznych, warto zwrócić uwagę na scharakteryzowane w obowiązującym studium, elementy krystalizujące układ przestrzenny miasta (por. ryc. 39).

Przyjęta wizja miasta i szereg zarówno już zrealizowanych, jak i podjętych inwestycji powodują, że Łódź, której historyczny rozwój ściśle związany był z jedną osią krystalizującą jej układ przestrzenny – traktem piotrkowskim, przekształca się w miasto o dwóch osiach kompozycyjnych. Ulica Piotrkowska i ukształtowana wokół niej strefa centralna stanowią o tożsamości miasta i pełnią funkcję osi historycznej o przebiegu północ-południe. Współczesna oś rozwoju Łodzi, o przebiegu wschód-zachód powstała dzięki silnemu układowi drogowemu, szybkiej linii tramwajowej, łącząc dzielnicę śródmiejską z dużymi zespołami o funkcji mieszkaniowej (Retkinia, Widzew). Z drugiej strony, stanowi ona jednocześnie silną i uciążliwą barierę pomiędzy północną i południową częścią centrum Łodzi. Strategicznym punktem w strukturze przestrzennej miasta staje się miejsce przecięcia obydwu osi – historycznej i współczesnej, na skrzyżowaniu ulicy Piotrkowskiej oraz alei J. Piłsudskiego i A. Mickiewicza.



Podstawowe elementy krystalizujące układ przestrzenny miasta:

1. Oś historyczna ukształtowana w oparciu o ulicę Piotrkowską
2. Oś współczesna ze szczególną kulminacją w części śródmiejskiej
3. Nowe Centrum Łodzi
4. Zielony krąg tradycji i kultury

Ryc. 39. Krystalizacja układu przestrzennego miasta

Źródło: *Studium...*, Założenia rozwoju, 2009

Dodatkowym elementem układu jest Nowe Centrum Łodzi, którego program został przyjęty uchwałą Rady Miejskiej 27 sierpnia 2007 roku, a celem jest gospodarcze i społeczne ożywienie śródmieścia, wykreowanie nowego, funkcjonalnego centrum miasta z licznymi przestrzeniami publicznymi oraz przekształcenie Łodzi w atrakcyjną metropolię - poprzez ciekawą architekturę, przyciągające wydarzenia kulturalne, rozmaite usługi i atrakcyjność komunikacyjną. Elementami programu są projekty przebudowy Dworca Łódź-Fabryczna, wraz z jego otoczeniem, rewitalizacji EC-1 i jej adaptacji na cele kulturalno-artystyczne, Specjalna Strefa Kultury ze Specjalną Strefą Sztuki, Rynek, którego Łódź nigdy nie miała, a który miałby być nowym miejscem spotkań oraz Centrum Festiwalowe.

Nawiązano także do idei „Zielonego Kręgu Tradycji i Kultury” zaprezentowanej w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego Łodzi z 1993 roku, która wyznacza obszar centralny miasta i wiąże poszczególne obiekty i obszary dziedzictwa kulturowego oraz elementy przyrodnicze (parki i inne formy zieleni urządzonej), w jeden spójny system. Realizacja takiej koncepcji byłaby, zdaniem autorów, szansą na lepsze wyeksponowanie przestrzennych wyznaczników tożsamości Łodzi, co w efekcie mogłoby wpłynąć na wykształcenie pozytywnego obrazu miasta w świadomości odbiorców.

Według ustaleń „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi”, miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego objęte jest tylko około 4,7% powierzchni miasta. Są to 42 plany, które określają funkcje i sposób zagospodarowania 1370 ha powierzchni Łodzi. Ponad połowa terenów objętych obowiązującymi planami miejscowymi przeznaczona jest pod zabudowę, z czego po około 20% stanowią tereny przeznaczone pod zabudowę mieszkaniową oraz tereny zieleni, a około 30% tereny przeznaczone pod zabudowę produkcyjną i magazynową. Zakres i forma obowiązujących planów miejscowych są dowodem na „doraźny” charakter planowania przestrzennego w mieście, którego celem jest umożliwianie realizacji inwestycji nie będących w zgodzie z wcześniej obowiązującymi planami lub wymagających uzyskania zgody na zmianę przeznaczenia terenu na cele nierolnicze. Taka sytuacja prowadzi do braku spójności systemu planowania przestrzennego w mieście, co w efekcie przekłada się na chaotyczne i „wyspowe” zagospodarowanie przestrzeni Łodzi. Tereny, dla których przygotowywane są aktualnie miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (podjęto uchwały o przystąpieniu do ich sporządzania), stanowią blisko 12187 ha czyli około 42% powierzchni miasta (Studium..., s. 116-117). W celu ochrony wartości przestrzennych miasta, w „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi” sformułowano wytyczne dla miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które mają być sukcesywnie realizowane dla obszaru całego miasta – w pierwszej kolejności dla terenów zagrożonych degradacją, wymagających ochrony i rewitalizacji oraz terenów rozwojowych o strategicznym znaczeniu.

Omawiając działania władz miasta związane z planowaniem i zagospodarowaniem przestrzeni Łodzi, należy wspomnieć o lokalnym programie rewitalizacji przyjętym uchwałą Rady Miejskiej z dnia 14 lipca 2004 roku³⁹, który wyznacza obszar o największej koncentracji problemów społecznych i przestrzennych w mieście oraz przedstawia politykę rewitalizacji na lata 2004-2013. Program opisuje cele procesu rewitalizacji, takie jak: rozwój funkcji metropolitalnych, poprawa warunków życia, zachowanie dziedzictwa materialnego, kulturowego i tożsamości miasta, zapobieganie społecznemu wykluczeniu mieszkańców strefy centralnej, tworzenie nowych miejsc pracy, zmniejszanie przestępczości i patologii, a także kształtowanie pozytywnego wizerunku miasta w oczach mieszkańców i zewnętrznych potencjalnych użytkowników. Na terenie objętym lokalnym programem rewitalizacji podejmowanych jest i będzie szereg działań między innymi: w kwartale ulic: Tuwima, Kilińskiego, Piłsudskiego, Piotrkowska, będącym obszarem pilotażowym, w otoczeniu Dworca Fabrycznego i ulicy Narutowicza w ramach Programu Nowe Centrum Łodzi⁴⁰, a także na obszarze Księżego Młyna, Wodnego Rynku oraz na styku „Manufaktury” ze strukturą śródmieścia, w ramach Programu rewitalizacji domów rodzinnych⁴¹. Wyróżnione obszary są ze sobą mocno powiązane, tworząc rozległą strefę wymagającą odnowy. Podejmowane przedsięwzięcia infrastrukturalne wspierał projekt pn. „Społeczna strategia rewitalizacji”⁴² polegający na diagnozowaniu na obszarze Łodzi objętym działaniami rewitalizacyjnymi problemów społecznych, a następnie opracowaniu dokumentu, w którym wskazane zostaną sposoby i formy ich rozwiązywania.

Reasumując, decyzje administracyjne w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego Łodzi podejmowane przez władze miasta po 1989 roku wpływały zarówno korzystnie na przemiany struktury przestrzennej Łodzi, zwłaszcza wzdłuż współczesnej osi rozwojowej wschód-zachód, jak i niekorzystnie – poprzez zaniedbanie śródmieścia, ulicy Piotrkowskiej (brak działań wzdłuż historycznej osi miasta północ-południe)⁴³. Za dowód może posłużyć graficzna ilustracja „spaceru po Łodzi za pięć lat”, do którego szlakiem najnowszych, planowanych w 2006 roku inwestycji zaprosiła A. Hac (2006).

³⁹ „Uproszczony lokalny program rewitalizacji wybranych terenów śródmiejskich oraz pofabrycznych Łodzi na lata 2004–2013” (Uchwała nr XXXIV/568/04 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 14 lipca 2004 r. zmieniona Uchwałą nr XLIII/753/05 z dnia 19 stycznia 2005 r., następnie uchwałą nr LVI/1065/09 z dnia 29 kwietnia 2009 r.), Uchwałą nr LXV/1277/09 z dnia 7 października 2009 r., Uchwałą nr LXXXIV/1484/10 z dnia 14 kwietnia 2010 r. oraz Uchwałą nr XCVIII/1809/10 z dnia 20 października 2010 r.

⁴⁰ Uchwała Nr XVII/279/07 Rady Miejskiej z dnia 28 sierpnia 2007 r.

⁴¹ Uchwała Nr XXII/464/07 Rady Miejskiej z dnia 5 grudnia 2007 r.

⁴² Uchwała nr XXVIII/0561/08 Rady Miejskiej z dnia 12 marca 2008 r.

⁴³ Ograniczenie rozwoju Łodzi w tradycyjnym kierunku północ-południe na rzecz rozbudowy układu wschód-zachód przewidywał miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzeni Łodzi z 1993 roku.

Spacer zaczyna się na skrzyżowaniu ulicy Piotrkowskiej i Tymienieckiego, następnie podążamy wzdłuż zrewitalizowanego kompleksu fabrycznego Scheiblera-Grohmana tętniącego nowym życiem jako ekskluzywne lofty, mijamy Park Źródliska, Muzeum Kinematografii i wzdłuż współczesnej osi rozwoju pełnej nowoczesnych hoteli i biurowców dochodzimy do ulicy Piotrkowskiej. Przemierzamy jedynie jej krótki fragment i skręcamy w pierwszą przecznicę. To jedyny moment w trakcie spaceru, kiedy możemy podziwiać eklektyczną architekturę i atmosferę historycznej osi rozwoju Łodzi. Dalsza trasa wiedzie nas w stronę Nowego Centrum Łodzi, następnie ulicą Narutowicza do ulicy Zachodniej, kończymy w „Manufakturze”.

Podczas całej trasy ulicę Piotrkowską mijamy dwukrotnie, ale jedynie „po drodze”. Wydaje się, że tę najważniejszą – z uwagi na historię, tradycję, tożsamość Łodzi ulicę, władze miasta także omijały podejmując szereg decyzji administracyjnych i planując inwestycje skoncentrowane poza nią. Takie działania, a w zasadzie ich brak, doprowadziły pod koniec pierwszej dekady XXI wieku do poważnego kryzysu ulicy Piotrkowskiej, w odpowiedzi na który opracowano „Strategię rozwoju ulicy Piotrkowskiej na lata 2010–2020”. Również w obowiązującym „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi” ulica Piotrkowska i jej najbliższe otoczenie są traktowane w sposób szczególny – stanowią jeden z elementów krystalizujących strukturę przestrzeni miasta.

5.2.6. Wybrane elementy systemu prezentacji i identyfikacji miasta Łodzi

R. Junghardt (1996 za: Szromnik 2007, s. 137), definiuje system prezentacji i identyfikacji miasta (ang. *city design*) jako „sumę powtarzalnych, ważnych elementów (...), za pomocą których instytucja, w tym przypadku miasto, prezentuje się na zewnątrz lub do wewnątrz”. Elementy te zapewniają jednolity obraz miasta w świadomości odbiorców i powodują, że jest rozpoznawalne i odróżniane od innych. Oblicze miasta powinno być unikalne, łatwe w skojarzeniach i porównaniach, ale także aktualne, wiarygodne i jednocześnie atrakcyjne, nowoczesne i dostosowane do zmieniających się oczekiwań użytkowników i odbiorców przestrzeni (Szromnik 2007).

W tym miejscu w pierwszej kolejności należy podkreślić wpływ wdrażanego stopniowo od 2005 roku⁴⁴ Systemu Informacji Miejskiej Łodzi, który może wpływać na kształt wyobrażeń przestrzeni o charakterze strukturalnym, nazywanych w pracy „atlasem mentalnym”. Graficzne wzory elementów systemu, na które składają się czerwono-niebieskie i czerwono-brązowe (na terenach o cennych turystycznie walorach) tablice zawierające nazwę ulicy i obszaru

⁴⁴ Uchwała Nr LVI/1069/05 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 26 października 2005 r. w sprawie Systemu Informacji Miejskiej w Łodzi.

miasta⁴⁵ oraz numerację porządkową nieruchomości, są takie same jak wzory stosowane w Warszawie. W skład systemu, poza tablicami ulicowymi oraz adresowymi wchodzi także tablice rozprawdzające użytkowników przestrzeni miejskiej do poszczególnych obszarów oraz ważnych obiektów (por. ryc. 40). Pojawiły się one jednak dopiero po trzech latach obowiązywania systemu, co początkowo powodowało brak jego spójności. Podobnie jak w większości tego typu systemów, w Łodzi za podstawowy punkt odniesienia dla tablic rozprawdzających wybrano centrum miasta. Warto także zwrócić uwagę na fakt, iż jako tereny o cennych walorach turystycznych wskazano obszar centrum rozciągający się wzdłuż ulicy Piotrkowskiej – od Placu Wolności po aleję J. Piłsudskiego, pomiędzy ulicami Wólczańską i Wschodnią-Sienkiewicza, obszar Starego Miasta pomiędzy ulicami Północną-Ogrodową, Franciszkańską, Pomorską-Legionów i ulicą Karskiego oraz Księży Młyn ograniczony ulicami: Przybyszewskiego wraz z Placem Reymonta, Piotrkowską, alejami Śmigłego Rydza i Piłsudskiego. Poza szeregiem kontrowersji, niedociągnięć i błędów, system informacji miejskiej Łodzi wydaje się mieć obecnie spójny i czytelny charakter przez co może pozytywnie wpływać na proces orientacji w przestrzeni miejskiej oraz jej zapamiętywania zarówno przez mieszkańców, jak i osoby z zewnątrz.



Ryc. 40. Przykłady elementów Systemu Informacji Miejskiej w Łodzi

Źródło: Opracowanie własne

Na system prezentacji i identyfikacji miasta, składają się przede wszystkim ważne elementy jego materialnej tkanki czyli zgodnie z klasyfikacją K. Lyncha (1960), czy K. Wejcherta (1974), charakterystyczne elementy kompozycji urba-

⁴⁵ System wprowadził podział miasta na 56 obszarów turystycznych, mających odpowiadać jego rejonom historycznym. Nazwy obszarów widnieją na czerwonych panelach elementów SIM. Podziału dokonano po konsultacjach z historykami oraz przedstawicielami jednostek pomocniczych Urzędu Miasta.

nistycznej (ang. *landmarks*), takie jak: budowle zabytkowe i współczesne, pomniki, zespoły architektoniczne, fragmenty architektury, detale architektoniczne, na które bezpośredni wpływ poprzez politykę planowania przestrzennego i rozwoju, ma samorząd lokalny. Najważniejsze elementy kompozycji urbanistycznej i architektonicznej Łodzi oraz ich zmiany, które kształtują sylwetę miasta i na podstawie codziennych, bezpośrednich doświadczeń są przedmiotem społecznej percepcji zostały szczegółowo omówione w rozdziale drugim niniejszej rozprawy. System prezentacji i identyfikacji uwzględnia również inne elementy takie jak: pomniki, elementy infrastruktury, a także wydarzenia, przedsiębiorstwa, czy znane osoby związane i utożsamiane z miastem. Mogą one mieć wpływ na kształt wyobrażeń przestrzeni o charakterze opisowym oraz symbolicznym stanowiących jej „encyklopedię mentalną”. Istotne jest, aby wykorzystując cały szereg zróżnicowanych elementów systemu identyfikacji i prezentacji miasta w kształtowaniu jego pożądanego wizerunku, utrzymać jednolity styl i porządek (Szromnik 2007).

W Łodzi, gdzie pierwszą „Strategię promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010–2016” Rada Miejska przyjęła w 2011 roku, trudno mówić o spójnym systemie prezentacji i identyfikacji miasta. Niemniej jednak, liczne działania podejmowane po 1989 roku, w celu kształtowania nowego oblicza miasta w dobie silnych zmian jego struktury funkcjonalnej i społecznej, zarówno przez władze samorządowe, jak i społeczność lokalną, zasługują na uwagę. Poniżej zaprezentowano niektóre symbole składające się na system wizualnej identyfikacji Łodzi wywodzące się z różnych obszarów funkcjonowania miasta, którymi posługują się w komunikacji z mieszkańcami władze samorządowe. W analizie symboli kształtujących wyobrażenie Łodzi w postaci osób związanych z miastem, zwrócono szczególną uwagę na osoby będące honorowymi obywatelami Łodzi. W dalszej części rozdziału omówiono również łódzkie pomniki eksponujące ważne dla Łodzi postaci, wydarzenia czy idee, jako formę komunikacji samorządu lokalnego z mieszkańcami miasta.

Zgodnie z Regulaminem przyznawania Honorowego Obywatelstwa Miasta Łodzi⁴⁶ „(...) jest ono szczególnym wyróżnieniem za godną najwyższego uznania działalność na rzecz Miasta we wszystkich dziedzinach życia społecznego, a zwłaszcza nauki, kultury, gospodarki i polityki”. Tytuł ten został dotychczas przyznany siedemnastu osobom⁴⁷, z których siedem urodziło się w Łodzi, a pozostali mieli w swoim życiu tzw. „epizod łódzki”. Wszyscy uhonorowani są

⁴⁶ Regulamin stanowi załącznik nr 4 Statutu Miasta Łodzi (Uchwała nr LXVII/1301/09 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 04 listopada 2009 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Statutu Miasta Łodzi).

⁴⁷ Artur Brauner, Karl Dedecius, Kazimierz Dejmek, Richard Demarco, Marek Edelman, Jan Karski, Jan Machulski, Stefan Miecznikowski, Arnold Mostowicz, Jan Paweł II, Józef Klemens Piłsudski, Roman Polański, Piotr Pustelnik, Andrzej Sapkowski, Albert Arystydes Thomas, Andrzej Wajda, Władysław Ziółek.

swego rodzaju „ambasadorami” Łodzi, można utożsamiać ich z miastem i jego charakterem. Warto zwrócić uwagę na fakt, że aż trzech honorowych obywateli (Jan Machulski, Kazimierz Dejmek i Richard Demarco), to absolwenci łódzkiej szkoły filmowej, dzięki którym uczelnia ta stała się znana na całym świecie. Wśród wyróżnionych przez miasto znajduje się także grupa osób, które w swoim życiu dawały świadectwo wielonarodowej przeszłości miasta, podkreślały rolę Żydów w przedwojennym okresie rozwoju Łodzi.

W przypadku przedsiębiorstw, produktów, marek czy dominującej gałęzi przemysłu w mieście, które składają się na system jego prezentacji i identyfikacji, w przypadku Łodzi ścierają się dwie tendencje. Pierwsza z nich to podkreślanie wieloprzemysłowej przeszłości związanej z włókiennictwem oraz jej współczesnego dziedzictwa w postaci „centrum mody”, „kreowania nowych trendów” poprzez absolwentów Wydziału Tkaniny i Ubioru Akademii Sztuk Pięknych czy łódzkich marek odzieżowych, na przykład: Olimpia, Próchnik, Hexeline, Monnari. Druga, to kształtowanie wizerunku Łodzi XXI wieku, w której przemysł opiera się o nowych, dużych inwestorów i światowe marki takie jak: Gillette, Proctel&Gamble, BSH, Fujitsu, Indesit itp.

Udział nauki w kształtowaniu wizerunku Łodzi powinien być znaczący. Łódź jest bowiem prężnym ośrodkiem życia akademickiego. Znajduje się tu 6 wyższych uczelni państwowych: Uniwersytet Łódzki, Politechnika Łódzka, Uniwersytet Medyczny, Akademia Muzyczna, Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Teatralna i Telewizyjna oraz Akademia Sztuk Pięknych. W ciągu ostatnich 10 lat powstało również 15 uczelni niepublicznych. Próbą wypracowania i wypromowania wizerunku Łodzi jako ośrodka akademicko-naukowego są między innymi: porozumienie między miastem a sześcioma łódzkimi uczelniami publicznymi, czy współpraca uczelni z łódzkimi przedsiębiorstwami. Łódź to również miasto, którego historia rozwoju wiąże się z ludźmi różnych narodowości i wyznań czego materialnym dowodem są na stałe wpisane w przestrzeń świątynie oraz cmentarze katolickie, protestanckie, prawosławne i żydowskie.

Łódź to wbrew pozorom, za którymi przemawia przemysłowa przeszłość, miasto o dużym udziale terenów zieleni. Na kategorię terenów zieleni miejskiej składają się nie tylko lasy i parki miejskie, ale również cmentarze, zieleń osiedlowa oraz ochronna tzw. zieleń techniczna. Ich łączna powierzchnia w Łodzi obejmuje obecnie 5785, 6 ha, co stanowi 19,65% ogólnej powierzchni miasta (Kacprzyk 2009). W dotychczasowych badaniach podkreślano ich funkcję społeczną jako miejsc wypoczynku i rekreacji mieszkańców Łodzi. Wiele z nich pamięta jeszcze czasy Łodzi przemysłowej XIX wieku. Były to wówczas parki prywatne, tworzone tuż obok rezydencji fabrykantów, jak pisze W. Kacprzyk (2009, s. 134–135): „przyrodnicze dzieła sztuki, dostępne dla wąskiego grona osób, wpisujące się swym kształtem w charakter budowli pałacowych”. Również współcześnie charakteryzują się one najwyższymi walorami artystycznymi i stanowią ważny czynnik pozytywnych ocen przestrzeni całego miasta. Cmentarze, jedna z kategorii terenów zieleni, są niejednokrotnie wyrazem historii mia-

sta, a przez łodzian uważane za miejsca piękne, nawet magiczne (szerzej: rozdział 4).

Wśród znanych sportowców, drużyn, wydarzeń czy obiektów sportowych, które mogą stanowić elementy systemu prezentacji i identyfikacji Łodzi należy wymienić dwa największe kluby sportowe – Widzew i Łódzki Klub Sportowy, zlokalizowane na przeciwległych krańcach alei J. Piłsudskiego, będącej jedną z osi kompozycyjnych miasta. Dzięki ważnym obiektom sportowym takim jak: Hala Sportowa przy alei Politechniki czy Atlas Arena przy alei Bandurskiego, w Łodzi mogą odbywać się duże imprezy sportowe rangi europejskiej czy światowej. Wśród znanych sportowców utożsamianych z Łodzią znajduje się duża grupa piłkarzy – grających w łódzkich klubach zarówno w przeszłości, jak i obecnie, ale także przedstawiciele innych dyscyplin sportowych, którzy odnosili lub odnoszą sukcesy na świecie, na przykład: Artur Partyka, czy Marcin Gortat.

Film, muzyka i sztuki wizualne mają bardzo duże znaczenie dla systemu identyfikacji i prezentacji Łodzi. Miasto jest przede wszystkim „bohaterem” powieści Władysława Reymonta pt. „Ziemia Obiecana” oraz jej ekranizacji w reżyserii Andrzeja Wajdy, które utrwalają obraz dziewiętnastowiecznej Łodzi – miasta współpracy ludzi przedsiębiorczych bez względu na ich pochodzenie, miasta kontrastu wielkoprzemysłowych fortun i nędzy chłopów poszukujących zatrudnienia w łódzkich fabrykach. Poza „Ziemia Obiecana” Łódź, określana czasem mianem stolicy filmu polskiego⁴⁸, była tłem dla kilku filmów w reżyserii Juliusza Machulskiego takich jak: „Kingsajz”, czy „Vabank”. Wśród poetów, którzy bohaterem swoich wierszy czynili Łódź, należy przede wszystkim wymienić mieszkających tutaj: Juliana Tuwima i Jana Sztaudyngera. Utworem muzycznym najbardziej utożsamianym z Łodzią jest „Prząśniczka” Stanisława Moniuszki, która od 1998 roku jest oficjalnym hejnałem Łodzi i jednym z miejskich symboli. Miasto słynie z największej w Europie środkowej kolekcji sztuki współczesnej, poświęconej w szczególności tradycji konstrukttywizmu, w której ważne miejsce stanowią prace polskich artystów – Władysława Strzemińskiego i Katarzyny Kobro.

Reasumując, należy stwierdzić, iż łódzki system prezentacji i identyfikacji miasta jest stosunkowo bogaty – wszystkie wymieniane w teorii marketingu grupy jego elementów mogą posłużyć charakterystyce obiektywnej przestrzeni Łodzi i tym samym stanowić podstawę dla kształtowania pożądanego pozytywnego wizerunku miasta. Niemniej jednak wśród elementów, zdecydowanie dominujących w obrazie współczesnej Łodzi zaprezentowanym powyżej jako *city design* znajdują się te, które nawiązują do wielokulturowej i filmowej przeszłości miasta.

⁴⁸ Określenie takie Łódź zawdzięcza Państwowej Wyższej Szkole Filmowej, teatralnej i Telewizyjnej im. L. Schillera oraz Wytwórni Filmów Fabularnych, która była kolebką powojennej kinematografii polskiej i największą wytwórnią filmową w kraju

5.2.7. Przykłady komunikacji samorządu lokalnego z mieszkańcami Łodzi

System komunikowania się instytucji samorządu lokalnego z docelowymi grupami odbiorców, w przypadku niniejszej książki – z mieszkańcami, składa się z różnorodnych przedsięwzięć. Z uwagi na fakt, iż w niniejszym rozdziale podjęto jedynie próbę zasygnalizowania problemu wpływu działań samorządów lokalnych na kształt subiektywnego obrazu miast w świadomości mieszkańców, zaprezentowano tylko wybrane ich przykłady.

Ważnymi formami zarówno przekazywania jak i pozyskiwania informacji o charakterze marketingowym przez samorządy lokalne są organizowane z udziałem zainteresowanych grup odbiorców festiwale, jubileusze, wystawy itp. (Szromnik 2007). W Łodzi każdego roku odbywa się kilkadziesiąt imprez cyklicznych – festiwali i przeglądów skoncentrowanych wokół muzyki, filmu, teatru i sztuki, rozpoznawalnych nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Poniżej zestawiono najważniejsze wydarzenia w poszczególnych miesiącach roku (por. tab. 8).

Tabela 8

Najważniejsze wydarzenia kulturalne w Łodzi w roku kalendarzowym

Miesiąc	Wydarzenie
styczeń	Ogólnopolski Festiwal Sztuk Przyjemnych i Nieprzyjemnych w Teatrze Powszechnym
luty	
marzec	Ogólnopolski Studencki Przegląd Piosenki Turystycznej YAPA Ogólnopolski Festiwal Szkół Teatralnych w PWSFTviT
kwiecień	Festiwal Nauki, Techniki i Sztuki Międzynarodowy Festiwal Solistów Lalkarzy Festiwal Animacji "Reanimacja" w kinie Charlie
maj	Międzynarodowy Festiwal Fotografii Łódzkie Spotkania Baletowe w Teatrze Wielkim Międzynarodowe Triennale Tkaniny Ogólnopolski Przegląd Teatrów Dziecięcych DZIATWA
czerwiec	Międzynarodowy Festiwal Filmów Przyrodniczych im. Włodzimierza Puchalskiego Festiwal Kina Niezależnego „Off Jak Gorąco”
lipiec	Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej „Kolory Polski” Letnia Scena Forum - jedyna łódzka letnia scena teatralna
sierpień	
wrzesień	Festiwal Dialogu Czterech Kultur Łódź BIENNALE – to międzynarodowa impreza łącząca w sobie wiele form wyrazu Międzynarodowy Festiwal Sztuki Ulicznej TrotuArt
październik	Łódzki Przegląd Teatrów Amatorskich "LÓPTA" Międzynarodowy Festiwal Komiksu i Gier w Łodzi Międzynarodowy Festiwal Szkół Filmowych i Telewizyjnych MEDIASCHOOL w PWSFTviT
listopad	Explorers Festiwal Międzynarodowy Konkurs i Festiwal Indywidualności Muzycznych im. A. Tansmana Ogólnopolski Festiwal Mediów Człowiek w Zagrożeniu Łódzkie Spotkania Kabaretowe
grudzień	Łódzkie Spotkania Teatralne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.uml.lodz.pl z dnia 30.03.2010 r.

Większość przedsięwzięć inicjowanych przez władze miasta oraz miejskie instytucje kultury i sztuki kreuje tak wśród mieszkańców, jak i wśród potencjalnych gości, wyobrażenie Łodzi jako miasta o przemysłowej i wielokulturowej przeszłości, związanego ze sztuką teatralną i filmową. W badaniu prowadzonym wśród pracowników Urzędu Marszałkowskiego, co trzeci respondent wskazywał Festiwal Dialogu Czterech Kultur, jako najbardziej istotną i rozpoznawalną kampanię promującą Łódź. Jeszcze częściej, bo w co drugiej wypowiedzi wymieniano kampanię promującą Łódź jako kandydata Europejskiej Stolicy Kultury w 2016 roku – oficjalnego programu Unii Europejskiej, w ramach którego każdego roku kilka miast staje się centrum licznych wydarzeń i inicjatyw kultury i sztuki przyciągających uwagę międzynarodowego środowiska. Rzeczywiście, pomimo niepowodzenia Łodzi w tej rywalizacji, kampania była bardzo oryginalna, pomysłowa i co najważniejsze zauważana przez łodzian dzięki czemu odzwierciedla się w ich wyobrażeniu miasta, które definiują coraz częściej jako „Stolicę Kultury” (Tobiasz-Lis 2010b).

Poza omówionymi powyżej wydarzeniami, które odbywają się cyklicznie w Łodzi i angażują nie tylko mieszkańców, ale także osoby z poza miasta, warto zwrócić uwagę na pomniki, wpisane na stałe w przestrzeń zurbanizowaną i podkreślić ich rolę w budowaniu wizerunku miasta. Zwłaszcza te, których celem jest upamiętnienie osób, zdarzeń historycznych, czy idei związanych z danym ośrodkiem mają duże znaczenie dla symbolicznego aspektu wyobrażeń miasta. Poniżej zestawiono łódzkie pomniki ważnych postaci oraz upamiętniające istotne dla miasta wydarzenia (tab. 9).

Tabela 9

Łódzkie pomniki

Pomniki wybitnych postaci związanych z Łodzią/zasłużonych dla Łodzi	Pomniki upamiętniające ważne dla miasta wydarzenia i idee.
Pomnik Wł. Reymonta na pl. Reymonta Pomnik J. Tuwima („Ławeczka Tuwima”) Pomnik Wł. Reymonta („Kufier Reymonta”) Pomnik A. Rubinsteina („Fortepian Rubinsteina”) „Twórcy Łodzi Przemysłowej” Pomnik S. Jaracza („Fotel Jaracza”) Pomnik L. Schillera Pomnik St. Staszica przy ul. Narutowicza Pomnik Św. Faustyny na pl. Niepodległości Pomniki: Misia Uszatka i Pingwina Pik-Poka.	Pomnik Mojżesza w Parku Staromiejskim Pomnik Ofiar Hitlerizmu na Radogoszczu Pomnik Ofiar Holocaustu w Parku Ocalałych „Pomnik Martyrologii Dzieci” w Parku im. Szarych Szeregów

Źródło: Opracowanie własne.

Szczególną uwagę należy zwrócić na pomniki w przestrzeni ulicy Piotrkowskiej tworzące Galerię Wielkich Łodzian. Ustawione na poziomie chodnika – „blisko przechodnia” i o „ludzkiej skali” – dają możliwość społecznym interakcjom. O ich formie można dyskutować, ale niewątpliwie takie pomniki (a tym samym osoby przedstawione) zyskują sympatię i akceptację społeczną. Wśród

osób ważnych dla miasta, którym poświęcono łódzkie pomniki są przede wszystkim ludzie kultury oraz Ci, którym miasto zawdzięcza dynamiczny rozwój w okresie przemysłowym. Ciekawą jest inicjatywa upamiętnienia bohaterów bajek produkowanych przez łódzki Se-Ma-For, których pomniki mają stanowić podstawę dla planowanego szlaku turystycznego „Łódź Bajkowa”. Pomniki poświęcone ważnym dla miasta wydarzeniom i ideom najczęściej upamiętniają okres II wojny światowej. Pomnik Mojżesza w Parku Staromiejskim przypomina, że to właśnie w tej w części miasta przed 1939 rokiem zamieszkiwała ludność żydowska.

Podsumowując rozważania tej części rozdziału, w poniższej tabeli (tab. 10) zaprezentowano wyróżniki tożsamości Łodzi analizowane przez A. Stanowicką-Traczyk (2007) i zidentyfikowane na podstawie analizy poszczególnych działań samorządu lokalnego kształtujących wizerunek miasta.

Tabela 10

Wyróżniki tożsamości miasta wykorzystywane w wybranych działaniach kształtujących wizerunek Łodzi podejmowanych przez władze lokalne

Przykłady działań kształtujących wizerunek Łodzi podejmowanych przez władze lokalne		Wyróżniki tożsamości miasta										
		Położenie miasta	Kultura władzy	Dziedzictwo kulturowe	Stan rozwoju gospodarczego	Otoczenie biznesu	Potencjał intelektualny	Dostępność i jakość usług	Silni liderzy polityczni	Rozwinięta baza noclegowa	Dobre ceny nieruchomości	Rozwinięta sieć handlowo-usługowe
City behaviour	Strategia rozwoju klastra w Łodzi	✓		✓	✓	✓	✓				✓	
	Plan rozwoju lokalnego m. Łodzi	✓		✓	✓		✓	✓			✓	✓
	Strategia marki miasta	✓		✓		✓	✓	✓	✓			
City design				✓	✓	✓	✓					
City communication				✓	✓	✓	✓					

Uwaga: znakiem „✓” zaznaczono te wyróżniki tożsamości miasta, które uwzględniano w poszczególnych działaniach władz lokalnych w celu kształtowania wizerunku miasta.

Źródło: Opracowanie własne.

Należy stwierdzić, iż najważniejszym elementem podkreślającym tożsamość Łodzi we wszystkich zaprezentowanych w rozdziale działaniach, jest dziedzictwo kulturowe, które w badaniu przeprowadzonym przez A. Stanowicką-Traczyk (2007) w 206 polskich miastach uzyskało dopiero trzecią pozycję

z punktu widzenia istotności w kształtowaniu ich wizerunku. Równie często podkreślano potencjał intelektualny miasta – zarówno teraźniejszy, przyszły, z uwagi na rozwój uczelni wyższych, jak i ten w przeszłości, dzięki któremu Łódź wyrosła na przemysłową potęgę. W badaniach prowadzonych przez A. Stanowicką-Traczyk (2007), element ten wykorzystywało niespełna 20% miast, przez co zajmował on dopiero piąte miejsce z punktu widzenia kształtowania wizerunku. Należy jednocześnie zwrócić uwagę na te wyróżniki, które w przypadku Łodzi nie pojawiły się w żadnym działaniu podejmowanym przez władze lokalne w celu budowania pozytywnego obrazu miasta w świadomości mieszkańców, inwestorów czy gości. Nie podkreślano profesjonalizmu i kultury sprawowanej władzy, która w polskich miastach, tuż po atrakcyjnym położeniu, jest drugim najważniejszym wyróżnikiem tożsamości (Stanowicka-Traczyk 2007). Nie zwracano także uwagi na silnych liderów politycznych. Niemniej jednak, uderza mnogość stosowanych wyróżników, co jak wspomniano wcześniej, nie sprzyja kształtowaniu jasnego i czytelnego obrazu miasta, które mogłoby konkurować z największymi ośrodkami w Polsce czy w Europie.

5.3. Podsumowanie

W globalizującym się świecie, umiejętność wpływania samorządów lokalnych na wizerunek miasta nabiera coraz większego znaczenia w zdobywaniu jego przewagi konkurencyjnej na rynku. Działania związane z budowaniem pożądanego obrazu miasta w społecznej świadomości, nie mogą mieć jednak charakteru pojedynczych, czy przypadkowych przedsięwzięć, gdyż przynoszą wówczas niewielkie efekty. Muszą być szczegółowo zaplanowane i kontrolowane w trakcie realizacji pod kątem osiągnięcia założonych celów, które z kolei powinny bezpośrednio wynikać ze strategii rozwoju miasta.

Przeгляд dokumentów strategicznego planowania rozwoju, zagospodarowania przestrzeni, strategii promocji, a także elementów systemu identyfikacji i prezentacji Łodzi oraz ich ekspozycja w procesie komunikacji instytucji miejskich z otoczeniem, pokazują szereg pomysłów związanych z kształtowaniem nowego wizerunku miasta, które przez lata kojarzone było wyłącznie z funkcją przemysłową, której zawdzięczało swoją genezę. Zaobserwowano na przykładzie Łodzi wyraźną relację pomiędzy działaniami podejmowanymi przez instytucje miejskie, bądź ich brakiem, a poszczególnymi aspektami wyobrażeń przestrzeni i ich zmianami. Wyobrażenia miasta, które tworzą zarówno „atlas mentalny”, jak i „encyklopedię mentalną”, a w ramach niej zwłaszcza wyobrażenia o charakterze wartościującym i preferencyjnym, zmieniają się pod wpływem decyzji administracyjnych dotyczących zagospodarowania przestrzeni miejskiej. Na wyobrażenia miasta o charakterze symbolicznym dodatkowo silnie wpływają wykorzystywane przez instytucje w procesie komunikacji z otoczeniem, elementy tożsamości składające się na system identyfikacji i prezentacji miasta.

Okazuje się, iż pomimo wielu działań podejmowanych przez władze lokalne Łodzi, są one niespójne i nieskoordynowane czego efektem jest niejednoznaczny obraz miasta w świadomości łodzian, a na takim powinno zależeć decydem. Analiza wybranych działań instytucji miejskich pokazała, iż traktują one problem kształtowania pożądanego, pozytywnego wizerunku Łodzi jako zbiór krótkookresowych, doraźnych działań i pomijają ich strategiczny wymiar. Brakuje precyzyjnie określonego i zrozumiałego dla wszystkich podmiotów zaangażowanych w kształtowanie wizerunku miasta celu, który byłby podstawowym warunkiem skuteczności podejmowanych działań i stosowanych środków. Ponadto, instrumenty kształtowania pożądanego wizerunku miasta, które powinny ogniskować się wokół najważniejszych jego atrybutów, eksponują zbyt wiele wyróżników tożsamości Łodzi, przez co jej wizerunek staje się mało wyraźny i nieczytelny.

Reasumując, należy zwrócić uwagę na fakt, iż subiektywny obraz miasta ma charakter trwały – pozostaje w społecznej świadomości nawet długo po zmianach, które zachodzą w przestrzeni. Gdy ludzie mają pewne wyobrażenia na określony temat, postrzegają tylko to, co jest z nimi zgodne. W związku z tym, realizacja działań mających na celu zmianę sposobu percepcji miasta, a o takich trzeba mówić w przypadku Łodzi, wymaga niezwykle intensywnej promocji podporządkowanej jednej misji i wizji miasta w przyszłości, którym będą odpowiadały spójne cele rozwoju. Instytucje miejskie powinny zatem skoordynować dotychczasowe działania, zarówno administracyjne, jak i te skoncentrowane na komunikacji z otoczeniem, aby uzyskać pożądaną pozytywną wizerunek Łodzi w pierwszej kolejności wśród jej mieszkańców, a także wśród odbiorców zewnętrznych.

ZAKOŃCZENIE

W niniejszej pracy określono zmiany subiektywnego obrazu Łodzi w świadomości mieszkańców miasta oraz rolę determinujących je czynników. Nawiązano przede wszystkim do koncepcji percepcji przestrzeni wypracowanych na gruncie geografii społecznej, jednak z uwagi na dynamiczne ujęcie problemu, zwrócono uwagę także na pożądaną wizerunek miasta i działania podejmowane przez lokalne władze w celu jego kształtowania. Książka stanowi zatem próbę spojrzenia na miasto zarówno od strony kreatorów jego wizerunku (władz lokalnych) jak i odbiorców (mieszkańców), wiążąc w ten sposób dwie dyscypliny – geografie społeczną i marketing terytorialny, które dotychczas w różny sposób podejmowały problem subiektywnego obrazu przestrzeni miejskiej. Cele główne pracy zostały osiągnięte poprzez realizację zadań badawczych odzwierciedlających jej poszczególne rozdziały.

Na podstawie przeprowadzonych studiów literatury uznaje się, że czynniki wpływające na kształtowanie wyobrażeń przestrzeni są bardzo zróżnicowane, a podstawowe kryterium ich podziału nawiązuje do koncepcji percepcji przestrzeni K. Lyncha (1960), który określa ją jako dwutorowy proces pomiędzy obserwatorem i otoczeniem. Z uwagi na fakt, że wyobrażenia przestrzeni wynikają z szeregu czynników społecznych (endogenicznych) i przestrzennych (egzogenicznych), analizę zmian wyobrażeń Łodzi poprzedzono rozdziałem dotyczącym gwałtownych zmian w realnej przestrzeni miasta, które miały miejsce po 1989 roku.

Przejście z gospodarki centralnie zarządzanej do gospodarki rynkowej w latach 90. XX wieku spowodowało w Łodzi kryzys gospodarczy. Wynikało to przede wszystkim z historycznego oparcia rozwoju miasta na przemyśle włókienniczym, który w początkach transformacji gospodarczej całkowicie utracił konkurencyjność. W konsekwencji w połowie lat 90. ubiegłego stulecia w Łodzi, w porównaniu z innymi dużymi ośrodkami miejskimi w Polsce, zanotowano najniższy wskaźnik zatrudnienia, największą liczbę bezrobotnych, najwyższy wskaźnik feminizacji wśród pracujących, najniższy przyrost naturalny, najwyższy wskaźnik rozwodów i najniższą przeciętną powierzchnię użytkową mieszkań.

Proces transformacji przyniósł istotne zmiany w strukturze przestrzennej Łodzi. Działania władz samorządowych i inwestorów prywatnych spowodowały zdecydowany wzrost mozaikowości przestrzeni miejskiej znajdującej odzwierciedlenie w plastyce architektonicznej, szacie informacyjnej miasta, formach zabudowy w postaci centrów handlowo-usługowo-rozrywkowych i dzielnic

biznesowych. Wyraźnym symbolem przemian społecznych, ekonomicznych i kulturowych, które dokonały się w ostatnim dwudziestolecu w Łodzi jest także dynamiczny rozwój osiedli grodzonych. Tym samym następował w badanym okresie systematyczny zanik przestrzeni publicznej, która w przeszłości odgrywała istotną rolę w integrowaniu mieszkańców miast. Zdaniem Autorki prywatyzacja przestrzeni publicznej prowadzi do dezintegracji przestrzennej miast i zmniejszenia się jej społecznej dostępności. Tym samym następuje pogłębienie się segregacji społeczno-przestrzennej miasta, co przypomina sytuację Łodzi z okresu międzywojennego.

Na podstawie przeprowadzonej analizy sytuacji społeczno-gospodarczej Łodzi w 2010 roku należy podkreślić, że w wielu aspektach miasto nadal zajmuje niską pozycję w porównaniu z innymi dużymi ośrodkami w Polsce. Atrakcyjność Łodzi dla potencjalnych inwestorów opiera się przede wszystkim na niskich kosztach pracy, co wydaje się być czynnikiem ograniczającym długookresowy rozwój miasta. Wysoko wykwalifikowani pracownicy często decydują się na pracę w Warszawie mieszkając w Łodzi. Niemniej jednak należy zauważyć, że w wyniku przemian, które miały miejsce w Łodzi w okresie transformacji polityczno-gospodarczej i były głównie zdeterminowane przez czynniki prawno-własnościowe, funkcjonalne, administracyjne, czy społeczno-kulturowe, miasto coraz bardziej upodabnia się do nowoczesnych miast europejskich.

W książce zidentyfikowano zmiany wyobrażeń mieszkańców o przestrzeni miasta Łodzi w latach 1989–2010 z dwóch perspektyw, takich jak: wyobrażenia o charakterze strukturalnym tworzące tzw. „atlas mentalny”, oraz wyobrażenia o charakterze symbolicznym, wartościującym i preferencyjnym tworzące tzw. „encyklopedię mentalną”.

Porównanie wyników badań „atlasu mentalnego Łodzi” wykonywanych w latach 1989–2010 wskazuje na coraz większe skryształowanie wyobrażeń struktury miasta. Składa się ono z coraz mniejszej liczby zarówno elementów liniowych (ścieżki), punktowych (punkty orientacyjne i węzły), jak i powierzchniowych (obszary). Ścieżki zostały zdecydowanie zdominowane przez ulicę Piotrkowską i aleję J. Piłsudskiego, w punktach orientacyjnych kluczową rolę przejęły Galeria Łódzka i Manufaktura, natomiast głównym węzłem pozostał Plac Wolności. Uznaje się, że coraz bardziej przejrzyste wyobrażenie miasta jest rezultatem rosnącego znaczenia śródmieścia w codziennym doświadczaniu przestrzeni Łodzi. Może to wynikać z faktu, że coraz więcej usług jest lokalizowanych w tej części miasta.

W analizowanym przedziale czasowym wydaje się uzasadnionym wyodrębnienie dwóch okresów: lata 1990–2005 i lata 2005–2010. Przyjęto w tym rozróżnieniu kryterium dynamiki zmian wyobrażeń struktury miasta. Okres 1990–2005 można uznać za względnie stabilny z perspektywy obrazu miasta w świadomości mieszkańców. W odniesieniu do ścieżek można zauważyć nawet poszerzanie tego obrazu, zwłaszcza w kierunku odśrodkowym co można interpretować wzrastającą mobilnością przestrzenną mieszkańców. W okresie 2005–

2010 obraz przestrzeni miasta stawał się znacznie uboższy, odrębne szkice zawierały coraz mniej elementów, które koncentrowały się wokół najważniejszych fragmentów Łodzi związanych między innymi z wielofunkcyjnymi obiektami usługowymi.

Podstawowymi czynnikami endogenicznymi różnicującymi szkice w badaniach prowadzonych w Łodzi w latach 2009–2010 były: poziom wykształcenia, status społeczny i miejsce zamieszkania. Cechy te uznano za statystycznie istotne na podstawie testu *chi-kwadrat*. Największą siłą oddziaływania określoną współczynnikiem *V. Cramera* wykazał związek pomiędzy statusem społecznym respondentów i liczbą ścieżek uwzględnianych w odrębnych szkicach. Zatem mobilność mieszkańców silnie determinuje charakter bezpośrednich doświadczeń przestrzennych, które przekładają się na subiektywny obraz przestrzeni miejskiej. We wszystkich prowadzonych dotychczas badaniach kształt uzyskiwanych map wyobrażeniowych determinowało miejsce zamieszkania. Czynnikiem ten został również uznany za statystycznie istotny. W odniesieniu do czynników egzogenicznych należy podkreślić kluczową rolę centrum miasta wynikającą z czytelnej struktury przestrzennej stanowiącej dziedzictwo XIX-wiecznej, przemysłowej Łodzi, ale także z występowania takich elementów, z którymi większość respondentów miała osobisty kontakt, które stanowią miejsca dla nich ważne, znaczące.

Badania „atlasu mentalnego” Łodzi zostały uzupełnione o wymiar czasu – jego znaków zapisanych w przestrzeni miasta oraz tego w jaki sposób jest on odczytywany i rejestrowany w świadomości mieszkańców. Czas doświadczany przez użytkowników przestrzeni miejskiej miał charakter cykliczny a nie linearny. Z przeprowadzonych badań wynika tęsknota łodzian za ulicą Piotrkowską będącą agorą Łodzi XIX wieku. Ulica ta, podobnie jak okolice ulic Gdańskiej, Legionów, Kilińskiego, czy Wschodniej, a także liczne tereny pofabryczne oraz dworce kolejowe, jest utożsamiana przez łodzian jako miejsce, w którym widać kryzys miasta. Należy podkreślić, że łodzianie wskazali bardzo nieliczne miejsca, jako te które można utożsamiać z rozwojem miasta (między innymi: Manufaktura, „Lofty u Scheiblera”).

W odniesieniu do wyobrażeń o charakterze symbolicznym, wartościującym i preferencyjnym tworzących tzw. „encyklopedię mentalną” należy podkreślić, że zdecydowanie niezmiennymi, uniwersalnymi symbolami Łodzi pozostają ulica Piotrkowska i Plac Wolności, które tworzą tradycyjną urbanistyczną oś miasta. Niemniej jednak opinie łodzian wskazują na fakt, że oczekują oni nowego, postindustrialnego wizerunku miasta, ale z jednoczesnym podkreśleniem jego historycznej tożsamości. Pewne elementy subiektywnego obrazu Łodzi na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat uległy wyraźnej poprawie, miasto kojarzy się z coraz większym spektrum pozytywnych atrybutów, jednakże nadal silne pozostają skojarzenia negatywne, zwłaszcza dotyczące wartości estetycznych i funkcjonalnych. W kontraście do poprawiającego się wyobrażenia Łodzi w aspekcie wartościującym pozostają coraz gorsze oceny ulicy Piotrkowskiej,

która wobec nowych inwestycji w obszarze śródmiejskim staje się mniej konkurencyjna i pomimo istotnej roli w społecznej percepcji łódzkiej przestrzeni, zaczyna pełnić rolę pewnego rodzaju peryferii w samym centrum miasta.

W pracy wykazano, że w świadomości mieszkańców Łodzi rejestrowane są dysproporcje przestrzenne miasta. Można wyodrębnić w mieście dzielnice „lepsze” – bardziej atrakcyjne, o większych walorach funkcjonalnych, estetycznych i społecznych oraz „gorsze” – o niskiej atrakcyjności. Dysproporcje te kształtują te same czynniki, które oddziałują na strukturalny aspekt wyobrażeń, a więc: odległość od centrum miasta i warunki zabudowy – zwłaszcza wiek i standard budynków oraz stan zagospodarowania nieruchomości, w tym przede wszystkim obecność terenów zieleni. Należy podkreślić, że w pracy potwierdzono również wpływ tzw. „efektu lokalnego” na proces wartościowania przestrzeni – wyżej oceniano własne miejsce zamieszkania.

Analiza wyników badań preferencyjnego aspektu wyobrażeń prowadzonych w latach 1990–2010 wykazała, iż łodzianie niezmiennie preferują strefę peryferyjną miasta jako miejsce zamieszkania, pod warunkiem dobrej jego komunikacji z centrum. W ostatnim czasie pojawiają się ponadto coraz częstsze deklaracje przeprowadzki poza granice miasta – do strefy podmiejskiej lub sąsiednich, mniejszych ośrodków miejskich.

Z przeprowadzonych badań zaprezentowanych w książce wynika szereg wniosków o charakterze diagnostycznym z perspektywy kształtowania wizerunku miasta przez władze lokalne. Wyobrażenie Łodzi w świadomości mieszkańców zmienia się, ale w dalszym ciągu, zwłaszcza w aspekcie wartościującym, ma charakter negatywny, co stanowi duże wyzwanie na przyszłość dla podmiotów odpowiedzialnych za kreowanie pozytywnego wizerunku miasta. Obraz Łodzi wśród badanych łodzian był i jest bardzo ambiwalentny, tym samym miasto nie jest postrzegane w sposób jednoznaczny. Wynika to z czynników obiektywnych, historii miasta, ale może być jednocześnie również efektem braku wyrazistej polityki i promocji. W tym miejscu wydaje się zatem uzasadnione wyjście poza geografie społeczną, w której problematyka prowadzonych badań nad wyobrażeniami koncentruje się na aktualnym obrazie przestrzeni w świadomości jej użytkowników i wykorzystanie dorobku marketingu terytorialnego, którego podstawy teoretyczne mogą stanowić uzupełnienie prowadzonych w książce rozważań.

Analiza podstaw teoretycznych marketingu terytorialnego pokazuje, iż doświadczenia tej dyscypliny mogą stanowić istotne uzupełnienie geograficznych badań nad wyobrażeniami miasta. Władze miasta mogą wykorzystywać trzy grupy instrumentów w kształtowaniu jego nowego, pożądanego wizerunku. Można do nich zaliczyć: zachowania i podejmowane działania w mieście obserwowane przez otoczenie (*city behaviour*), system prezentacji i identyfikacji miasta (*city design*) oraz system komunikowania się miasta z otoczeniem (*city communication*).

Z przeprowadzonej analizy działań podejmowanych przez władze lokalne Łodzi wynika, że nie ma jednej, spójnej strategii rozwoju miasta. Poszczególne strategie i plany miały charakter częściowy, zwykle nie nawiązywały koncepcyjnie do wcześniej przyjętych dokumentów. Pomimo wskazanych wad, za wyróżniające opracowania z punktu widzenia kształtowania pożądanego wizerunku miasta uznano „Plan Rozwoju Lokalnego miasta Łodzi na lata 2007–2013” i „Strategię rozwoju ulicy Piotrkowskiej na lata 2009–2020”. W pierwszym dokumencie dużo miejsca poświęcono elementom tożsamości miasta związanym z jego dziedzictwem kulturowym zwracając jednocześnie uwagę na potrzebę lepszej ich ekspozycji i promocji. W drugim dokumencie wizja ulicy Piotrkowskiej wydaje się przemyślana i nawiązuje do marzeń i tęsknot łodzian. Ulica ta ma stanowić uporządkowaną i zadbaną przestrzeń reprezentacyjną oraz wielofunkcyjne i wielkomiejskie centrum. W jej przestrzeni proponuje się ekspozować wielokulturowość i filmową przeszłość miasta. Pozostaje otwarte pytanie, czy strategia ulicy Piotrkowskiej nie została przyjęta zbyt późno, po niemalże 20 latach jej funkcjonowania bez żadnej koncepcji rozwoju, w momencie postępującego procesu systematycznej degradacji jej znaczenia w przestrzeni miasta. Analiza prowadzonych badań ulicy Piotrkowskiej pokazała, że wywołuje ona coraz słabsze doznania wśród mieszkańców miasta Łodzi, jest oceniana coraz gorzej i coraz bardziej krytycznie. Z punktu widzenia kształtowania pożądanego wizerunku miasta pozostaje wiele wątpliwości w odniesieniu do „Strategii promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010–2016”. Natomiast „Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015” z 2004 roku w zasadzie pomija potrzeby odbiorców wewnętrznych, czyli mieszkańców miasta koncentrując się na strategicznych inwestorach i przedsiębiorcach.

W pracy zwrócono uwagę na ład przestrzenny, którego zachowanie wpływa na postrzeganie miasta jako miejsca nowoczesnego, uporządkowanego i przyjaznego. W tym celu przeprowadzono analizę treści najważniejszych dokumentów planowania przestrzennego Łodzi, ich założeń, oraz realizacji, a także ich wpływu na wyobrażenia jakie o mieście mają jego mieszkańcy. Działania planistyczne podejmowane przez władze miasta w latach 1989–2010 przyczyniły się do rozwoju miasta w osi wschód-zachód, pozostawiając poza zainteresowaniem historyczną oś rozwoju miasta.

W odniesieniu do systemu prezentacji i identyfikacji miasta można uznać, że Łódź wprowadziła wszystkie wymieniane w teorii marketingu grupy jego elementów. W systemie dominują instrumenty nawiązujące do wielokulturowej i filmowej przeszłości miasta. Można uznać, że ten obszar jest spójny zarówno ze „Strategią rozwoju klastra w Łodzi”, jak i z systemem komunikowania się miasta i jego instytucji z docelowymi grupami odbiorców.

Na podstawie zaprezentowanych wyników przeprowadzonych badań można uznać, że cel główny pracy został osiągnięty. Wyobrażenia Łodzi we wszystkich aspektach: strukturalnym, symbolicznym i wartościującym zmieniają się w cza-

sie w wyniku przemian struktury demograficzno-społecznej i przestrzenno-funkcjonalnej miasta, a także celowych działań instytucjonalnych zmierzających w kierunku kształtowania jego pożądanego wizerunku. Ponadto, uznaje się za uzasadnione stwierdzenie, że kierunek i dynamika zarejestrowanych zmian obrazu miasta w świadomości jego mieszkańców w przyszłości będzie wyznaczana z jednej strony przez przemiany społeczno-kulturowe o charakterze globalnym, które wpływają zarówno na przestrzeń – jej charakter i organizację, jak i na użytkowników miasta – zwłaszcza pod względem ich potrzeb i preferencji przestrzennych, z drugiej zaś strony przez przemiany o charakterze lokalnym związane przede wszystkim z działaniami samorządu lokalnego. Przewiduje się dalszą krystalizację „atlasu mentalnego” Łodzi skoncentrowanego wokół publicznej przestrzeni w centrum miasta, która podlegać będzie dalszej, sukcesywnej komercjalizacji. Natomiast „encyklopedia mentalna” powinna w przyszłości zawęzić się do najbardziej charakterystycznych elementów – symboli świadczących o tożsamości miasta. Dynamika zmian w tym ostatnim obszarze zależy głównie od działań samorządu lokalnego oraz wyboru odpowiednich wyróżników tożsamości w kształtowaniu takiego wizerunku, by Łódź mogła konkurować z innymi dużymi ośrodkami miejskimi w Polsce.

Należy w tym miejscu również podkreślić, że wskazany w książce kierunek – połączenia dwóch różnych dyscyplin – geografii i marketingu terytorialnego, które w różny sposób podejmuje problem subiektywnych obrazów przestrzeni, jest uzasadniony i mógłby być kontynuowany z uwagi na istotny walor aplikacyjny, zwłaszcza dla polityki i planowania rozwoju miast. Stałe prowadzenie tego typu badań pozwala bowiem śledzić wrażenia opinii, reakcje i postawy jakie wobec przemian obiektywnej przestrzeni miasta, mają jego mieszkańcy i w ten sposób pomagać samorządom lokalnym w podejmowaniu trafnych decyzji i działań zmierzających do rozwoju danego ośrodka miejskiego.

Dalsze studia w tym kierunku mogłyby objąć swoim zasięgiem więcej miast, przez co możliwe byłoby wnioskowanie o kierunku i dynamice zmian atlasów i encyklopedii mentalnych środowisk różniących się między sobą pod względem funkcjonalnym, społecznym, czy przestrzennym. Otwartym pozostaje także problem zmian obrazu przestrzeni miejskiej w niezliczonych źródłach będących formą ekspresji ludzkich wrażeń i myśli, takich jak: obrazy, fotografie, filmy, czy literatura. W niniejszej pracy próbowano wzbogacić główny wątek osadzony w orientacji behawioralnej, analizą interpretacji esejów fotograficznych jednak wydaje się, iż szersza praca oparta o tego typu jakościowe badania, osadzona w nurcie humanistycznym geografii społecznej, byłaby uzasadniona.

BIBLIOGRAFIA

- Appleyard D., 1970, *Styles and methods of structuring the city, Enviroment and Behaviour*, nr 2, s. 101–117.
- Bagiński E., 1992, *Preferencje mieszkaniowe ludności miasta średniej wielkości (na przykładzie Zielonej Góry)*, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Bagiński E., 1998, *Wrocław w opinii swoich mieszkańców*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Bagiński E., Damurski Ł., 2009, *Wizerunek Wrocławia*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Bańka A., 2002, *Spoleczna psychologia srodowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Bartnicka M., 1986, *Percepcja przestrzeni miejskiej Warszawy na przykładzie dzielnicy Ochota*, Przegląd Geograficzny, nr 58, z. 1–2.
- Bartnicka M., 1989, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy – studium geografii percepcji*, Dokumentacja Geograficzna, nr 2.
- Boryczka E.M., Sokołowicz M.E., 2010, *Marka Łodzi jako czynnik budujący tożsamość Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.) *Łódzka metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, s. 71–96.
- Budzyński W., 2002, *Wizerunek firmy jako element jej wartości*, [w:] A. Wiśniewski, E. Hościłowicz (red.), *Aktualne problemy marketingu w Polsce*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Seria I, nr 4, Białystok.
- Cajsel N., 2009, *Szata informacyjna miasta. Przykład dzielnicy Łódź-Śródmieście, maszynopis pracy magisterskiej*, pod kier. K. Rembowskiej, Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Chądzyńska E., 2004, *Czynniki wpływające na percepcję i waloryzację przestrzeni miejskiej przez mieszkańców* [w:] J. Słodczyk (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Opole.
- Chojnicki Z., 2001, *Dualizm metodologiczny w geografii społeczno – ekonomicznej*. [w:] H. Rogacki (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań w geografii społeczno – ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Ciarkowska W., 1992, *Psychofizjologiczna analiza aktywności poznawczej*, Ossolineum, Warszawa.
- Cuka P., Cudny W., 2009, *Rozwój funkcji kulturalno-rozrywkowej Łodzi w okresie transformacji*, [w:] I. Jażdżewska (red.) *Duże i średnie miasta polskie w okresie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 259–266.

- Czepczyński M., Sagan I., 2004, *Przestrzeń społeczna Gdańska dwudziestego wieku*, [w:] D. Jędrzejczyk (red.), *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 213–246.
- Domański B., Libura H., 1986, *Geograficzne badania wyobrażeń, postaw i preferencji*, Przegląd Geograficzny, nr 58.
- Domański B., Libura H., 1988, *O geografii behawioralnej i percepcji*, Przegląd Geograficzny, nr 60.
- Domański T. (red.), 2008, *Marka dla Łodzi. Strategiczne budowanie wizerunku miasta*, Łódź.
- Downs R. M., 1970, *Geographic space and perception: past approaches and future prospects*, Progress in Geography, nr 2.
- Dudek-Mańkowska S., 2007, *Istytucjonalne metody kreowania wizualnego wymiaru miasta. Reklama zewnętrzna w Warszawie*, [w:] M. Krajewski (red.), *Wizualność miasta. Wytwarzanie miejskiej ikonosfery*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 299–310.
- Dzieciuchowicz J. (red.), 2009a, *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., 2009b, *Przemiany ludnościowe Łodzi na przełomie XX i XXI wieku. Prognoza demograficzna Łodzi*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 381–399.
- Dzieciuchowicz J., 2011, *Środowisko mieszkaniowe wielkiego miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Evans G.W., 1980, *Environmental cognition*, *Psychological Bulletin*, nr 88, s. 259–287.
- Francescato D., Mebane W., 1973, *How citizens view two great cities: Milan and Rome* [w:] R. M. Downs, D. Stea (red.), *Image and Environment*, Chicago.
- Frykowski M., 2001, *Mieszkańcy miasta wobec środowiska lokalnego. Łódź jako przedmiot resentymentu*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postcocojalistycznej organizacji przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, IV Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Galea L.A., Kimura D., 1993, *Sex differences in route-learning*, *Personality & Individual Differences*, nr 14(1), s. 53–65.
- Gašior-Niemiec A., Glasze G., Putz R., Sinz D., 2007, *Grodzenie miasta: casus Warszawy*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 4, 30.
- Gendźwił A., 2008, *Poznawanie miasta, pamiętanie miasta* [w:] *Człowiek w mieście: symbioza, adaptacja, konflikt*, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa, s. 105–117.
- Glińska E., Florek M., Kowalewska A., 2009, *Wizerunek miasta. Od koncepcji do wdrożenia*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Glińska E., 2008, *Zarządzanie procesem kształtowania wizerunku miast wśród jego mieszkańców na przykładzie Zambrowa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Golledge R.G., 1979, *The development of Geographical Analysis*, *Annals of the Association of American Geographers* nr 69, s. 151–154.
- Gould P. R., 1966, *On mental maps*, Discussion Paper, 9, Michigan University.

- Górski P., 2008, *Socjolog wobec zagadnień komunikowania. Od analizy zawartości do analizy dyskursu*, [w:] A. Horolets (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 95–110.
- Groeger L., 2009, *Nowe obszary rezydencjonalne w Łodzi. Stan w roku 2007*, [w:] S. Liszewski (red.), *Atlas miasta Łodzi. Suplement 1*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, plansza LV.
- Grzelak J., Zarycki T. (red.), 2004, *Spoleczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Gwosdz K., 2001, Postrzeganie regionu tradycyjnego przemysłu w okresie transformacji: przypadek Górnego Śląska, *Czasopismo Geograficzne*, PTG, 72, 3–4, Wrocław, s. 283–299.
- Hac A., 2006, *Sen o Łodzi*, Gazeta Wyborcza z dnia 6 sierpnia 2006 roku.
- Hague C., Jenkins P. (red.), 2005, *Place identity, participation and planning*, Routledge.
- Hall E.T., 1997, *Ukryty wymiar*, WWL Muza SA, Warszawa.
- Hauziński A., 2003, *Mapy poznawcze środowiska zamieszkania zagrożonego przestępczością*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Psychologii i Architektury, Poznań.
- Heft H., 1979, *The role of environmental features in route-learning: Two exploratory studies of wayfinding*, *Environmental Psychology and Nonverbal Behaviour*, nr 3, s. 172–185.
- Huber K., 1994, *Image czyli jak być gwiazdą na rynku*, Wydawnictwo Business Press, Warszawa.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1993, *Wiedza geograficzna studentów V roku geografii (specjalność geografia turystyki) a ich percepcja Łodzi*, *Turyzm*, t. 3, z. 2.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2007, *Łódź w opinii studentów geografii*, [w:] M. Madurowicz (red.) *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 231–242.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Marcińczak Sz., 2009, *Lokalizacja nowych terenów inwestycyjnych w Łodzi. Stan w roku 2007*, [w:] S. Liszewski (red.), *Atlas miasta Łodzi. Suplement 1*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, plansza LIV.
- Jałowiecki B., 1980, *Człowiek w przestrzeni miasta*, Śląski Instytut Nauk, Katowice.
- Jałowiecki B., 1982, *Proces waloryzacji przestrzeni miejskiej*, [w:] Z. Pióro (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej*, Warszawa.
- Jałowiecki B., 1989, *Przestrzeń znacząca*, [w:] J. Wódz (red.), *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Jałowiecki B., 1996, *Świadomość regionalna młodzieży licealnej*, [w:] B. Jałowiecki (red.), *Oblicza polskich regionów*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 17 (50), Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2000a, *Spoleczna przestrzeń metropolii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2000b, *Percepcja przestrzeni Warszawy*, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2(2), Warszawa, s. 79–100.

- Jałowiecki B., Majer A., Szczepański M.S. (red.), 2005, *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2007, *Fragmentacja i prywatyzacja przestrzeni*, [w:] B. Jałowiecki, W. Łukowski (red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 11–28.
- Janiak M., 2006, *Definiowanie to proces. Twórzmy łódzkie metapolis*, Kronika Miasta Łodzi, nr 1.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Jędrzejczyk D., (red.) 2004, *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Jewtuchowicz A., 1998, *Sektor małych i średnich przedsiębiorstw*, [w:] Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi, Łódź.
- Jewtuchowicz A., Suliborski A., 2009a, *Kształtowanie się funkcji gospodarczych Łodzi do 1918 roku*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 125–168.
- Jewtuchowicz A., Suliborski A., 2009b, *Struktura gospodarcza Łodzi w latach 1918–1989*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 297–322.
- Jewtuchowicz A., Suliborski A., 2009c, *Gospodarka Łódzina przelomie XX i XXI wieku*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 400–409.
- Jewtuchowicz A., Suliborski A., 2009d, *Życie społeczne i kulturalne w Łodzi do 1918 roku*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 150–159.
- Jewtuchowicz A., Suliborski A., 2009e, *Życie społeczne i kulturalne w Łodzi w latach 1918–1989*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 323–342.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Jędrzejczyk D. (red.), 2004, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Kacprzyk W., 2009, *Parki Łodzi i ich funkcje społeczne*, maszynopis rozprawy doktorskiej pod kier. J. Dzieciuchowicza, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczmarek J., 2001, *Miejsce – w poszukiwaniu właściwej natury*, [w:] H. Rogacki (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Kaczmarek J., Szafrńska E., 2007, *Percepcja przestrzeni – pomiędzy prawdą a autentycznością*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, s. 47–62.
- Karmowska J., 2004, *Promocja wewnętrzna w historycznym mieście europejskim jako czynnik kształtujący jakość życia społeczności lokalnej*, [w:] A. Majer (red), *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 213–236.
- Karski K., Pietrzak J., Koziej L., 1990, *Podział obszaru Łodzi - propozycja podziału na główne struktury funkcjonalno - przestrzenne*, maszynopis, Biuro Programowania i Projektowania Rozwoju Łodzi, Łódź.
- Kawecki W., 2010, *Od kultury wizualnej do teologii wizualnej*, „Kultura - Media – Teologia”, 1: 24–33, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- Kimura D., 2006, *Płeć, a poznanie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kirk W., 1963, *Problems of geography*, Geography, nr 48.
- Konecki K., 2000, *Studia z metodologii badań jakościowych, teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Koter M., 1994, *Organizacja terytorialna Łodzi*, [w:] A. Matczak (red.) *Studium wiedzy o regionie łódzkim - wybrane problemy*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Koter M., 2009, *Kształtowanie się tkanki miejskiej Łodzi do 1918 roku*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 62–112.
- Kotler Ph, Haider D.H., Rein I., 1993, *Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations*, The New York, The Free Press.
- Kotus J., 2007, *Natura wielkomiejskich sąsiedztw. Analiza subsąsiedzkich i sąsiedzkich terytorialnych podsystemów społecznych w Poznaniu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Kowinsky W. S., 2002, *The Mallng of America*, (bez miejsca wydania, USA).
- Kozłak A., 2008, *Wpływ wizerunku marki regionu na jego konkurencyjność*, [w:] G. Rosa, A. Smalec, (red.), *Marketing przyszłości, Trendy. Strategie. Instrumenty.*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Ekonomiczne Problemy Usług nr 26, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Kwolek J., Szmytkie R., 2007, *Symbole dużych miast w opinii studentów*, [w:] M. Madurowicz (red.) *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 243–254.
- Lewicka M., 2004, *Ewaluatywna mapa Warszawy: Warszawa na tle innych miast*, [w:] J. Grzelak, T. Zarycki (red.), *Spoleczna mapa Warszawy, Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Libura H., 1983, *Aspekty kartograficzne map wyobrażeniowych*, Polski Przegląd Kartograficzny, nr 15.
- Libura H., 1988, *Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*, Dokumentacja Geograficzna, IGIPIZ PAN, z. 1.
- Libura H., 1990, *Percepcja przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwa Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

- Libura H., 1991, *Struktura wyobrażeń i postaw wobec miasta*, [w:] Rykiel Z. (red.) *Studia z geografii społecznej, Dokumentacja Geograficzna*, z. 3–4.
- Lisowski A., 1990, *Wstęp do geografii społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Liszewski S. (red.), 2009, *Łódź. Monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Liszewski S., 2009, *Warunki życia mieszkańców Łodzi w III Rzeczypospolitej*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 419–431.
- Lynch K., 1960, *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge.
- Lynch K., 1972, *What Time is This Place?*, MIT Press, Cambridge.
- Lynch K., 1984, *Good City Form*, MIT Press, Cambridge.
- Łuczak A., 2006, *Wizerunek jako element strategii marketingowej miasta*, [w:] T. Markowski (red.), *Marketing Terytorialny*, Studia KPZK PAN, tom CXVI, Warszawa.
- Madurowicz M., 2002, *Sfera sacrum w przestrzeni miejskiej Warszawy*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa.
- Madurowicz M. (red.), 2007, *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Madurowicz M. (red.), 2010, *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Majchrzyk J., 2010, *Odkrywczy Ziemi Obiecanej – wartościowanie przestrzeni Łodzi przez mieszkańców Osiedla Akademickiego Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW i Urząd m.st. Warszawy, s. 317–330.
- Marcińczak Sz. 2009, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988–2005*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Michalska-Żyła A., 2010, *Psychospołeczne więzi mieszkańców z miastem. Studium na przykładzie Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Miszewska B., Szmytkie R., 2009, *Mikro- i makroprzestrzenne zmiany fizjonomiczne i funkcjonalne miast w warunkach gospodarki rynkowej*, [w:] I. Jażdżewska (red.) *Duże i średnie miasta polskie w okresie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 23–34.
- Miller G., 1956, *The magical number seven plus or minus two: some limits on our capacity for processing information*, *The Psychological Review*, nr 63, s. 81–97.
- Mordwa S., 1993, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Łodzi*, *Kronika Miasta Łodzi*, nr 2, s. 69–80.
- Mordwa S., 2003, *Wyobrażenia miast Polski Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Mordwa S., 2009, *Krzywa wrażeń dla ulicy Piotrkowskiej*, Folia Geographica Socio-oeconomica 10, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 89–98.
- Obrębalski M., 1998, *Marketingowa strategia rozwoju przestrzeni*, Fundacja im. S. Batorego, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Paasi A., 2002, *Place and region: regional worlds and words*, Progress in Human Geography 26,6, pp. 802–811.
- Paasi A., 2004, *Place and region: looking through the prism of scale*, Progress in Human Geography 28,4, pp. 536–546.
- Piaget J., Inhelder B., 1956, *The child's conception of space*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Pirveli M., 2005, *Architektura „mówi” językiem symboli*, [w:] B. Jałowiecki, A. Majer, M. S. Szczepański (red.), *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 95–102.
- Piotrowski W., 1966, *Społeczno-przestrzenna struktura m. Łodzi: studium ekologiczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Pocock D., Hudson R., 1978, *Images of the Urban Environment*, Macmillan, London.
- Prawelska-Skrzypek G., 1989, *Miasta o niezharmonizowanym rozwoju w świadomości mieszkańców (na przykładzie miast polskich)*, Rozprawy habilitacyjne, nr 204, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Prawelska-Skrzypek G., 1992, *Waloryzacja przestrzeni polskich miast w opinii ich mieszkańców* [w:] B. Jałowiecki, H. Libura (red.), *Percepcja i waloryzacja środowiska naturalnego i antropogenicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Przytaczynikowa M., Makiello-Jarża G., 1982, *Podstawy psychologii ogólnej*, Warszawa.
- Rembowska K., 2000, *Tożsamość lokalna i regionalna. Region łódzki*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, nr 3.
- Rembowska K., 2004, *Miasto jako przestrzeń znacząca*, [w:] E. Orłowska (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych*, Studia teoretyczne i regionalne, tom IV, Polskie Towarzystwo Geograficzne – Oddział Wrocław, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, 17–31.
- Rembowska K., 2008, *Kulturowy aspekt przemian na rynku usług*, [w:] A. Rochmińska (red.), *Theoretical and empirical researches on services during socio-economic changes*, Space-society-economy nr 8, Łódź.
- Rochmińska A., 2009, *Sieci handlowe z kapitałem zagranicznym jako nowy element w strukturze miasta*, [w:] I. Jażdżewska (red.) *Duże i średnie miasta polskie w okresie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 161–172.
- Rose G., 2010, *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Runge J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej- elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Russel J.A., 1981, *Affective Quality Attributed to Environments*, Environment and Behavior, nr 13, s. 259–288.

- Russel J. A., Ward L. M., 1982, *Environmental psychology*, Annual Review of Psychology, nr 33.
- Rykiel Z., 1991, *Koncepcje geografii społecznej*, Dokumentacja geograficzna, nr 3–4.
- Rykiel Z., 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, Prace Geograficzne nr 170, IGiPZ PAN, Wrocław.
- Saarinen T. F., 1969, *Perception of the environment*, Comm. On College Geography, Resource paper 5, AAG, Washington D.C.
- Saarinen, T. F. 1973. *Student Views of the World. In Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behaviour*, ed. R. M. Downs, D. Stea, 148–161.
- Saarinen, T. F. 1988. *Centring of Mental Maps of the World*. National Geographic Research: 4 (1): 112–127.
- Saarinen, T. F., 1999. *The Eurocentric Nature of Mental Maps of the World*. Research in Geographic Education: 1 (2): 136–178.
- Sagan I., 1995, *Miejsce, źródła identyfikacji z nim, procesy transformacji w miastach*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Centra i peryferie dużych miast. Transformacja i przyszłość. Pojęcia i metody badawcze*, VII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Katedra Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódź.
- Sagan I., 2000, *Miasto – scena konfliktów i współpracy. Rozwój miasta w świetle koncepcji reżimu miejskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Shepard R.N., Metzler J, 1971, *Mental rotation of three-dimensional objects*, Science, nr 171, s. 707–703.
- Siwek T., 2011, *Percepcje geograficznego przestrzeni*, [Perception of Geographical Space], Czech Geographical Society, Praga
- Słodczyk J., 1984, *Mapy mentalne i ich zastosowanie w badaniach geograficznych*, Czasopismo Geograficzne, nr 55, s. 73–87.
- Stanowicka-Traczyk A., 2007, *Instrumenty strategii kształtowania wizerunku na przykładzie miast polskich*, Studia Regionalne i Lokalne, nr 3 (29), s. 53–70.
- Stanowicka-Traczyk A., 2008, *Kształtowanie wizerunku miasta na przykładzie miast polskich*, Oficyna Wydawnicza Branta, Olsztyn.
- Suliborski A., 2000, *Zmiany funkcji i struktury funkcjonalnej Łodzi oraz ich wpływ na formowanie się regionu Polski Środkowej (województwa łódzkiego)*, Acta Universitatis athiae Belli Faculta Prirodných Vied Katedra Geografie, Geograficke studie nr 7, Banská Bystrica, s. 88–98.
- Szafrańska E., 2003, *Percepcja przestrzeni regionu łódzkiego w środowisku władz samorządowych*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Szczepański M. S., 1993, *Regionalizm górnośląski w społecznej świadomości*, [w:] G. Gorzelak, B. Jalowicki (red.) *Czy Polska będzie państwem regionalnym*, Studia Regionalne i Lokalne 9 (42), Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Szczepański M. S., 1999, *Reformy, rewolucje, transformacje*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.

- Szczepański M. S., 2003, *Podróże po mniejszym niebie. Ojczyzna prywatna w oglądzie socjologicznym*, [w:] *Tożsamość miejsca i ludzi. Gdańszczanie i ich miasto w perspektywie historyczno-socjologicznej*, M. Dymnicka i Z. Opacki (red.), Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 137–145.
- Szkurlat E., 2002, *Miejsca symboliczne w mieście jako obraz świadomości zbiorowej*, [w:] E. Orłowska (red.) *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, Oddział Wrocławski PTG, Wrocław.
- Szkurlat E., 2004, *Więzi terytorialne młodzieży z miastem. Uwarunkowania, przemiany*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szkurlat E., 2006, *Miasto w świadomości młodzieży. Stereotypowy obraz Łodzi*, Kronika Miasta Łodzi nr 1.
- Szkurlat E., 2007, *Psychologiczne i kulturowe uwarunkowania percepcji środowiska*, [w:] M. Madurowicz (red.) *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 63–72.
- Szromnik A., 2007, *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tarkowska E., 1987, *Czas w społeczeństwie. Problemy, tradycje, kierunki badań*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Taylor Z., 1987, *Geografia wyobrażeń, geografia percepcji czy geografia behawioralna?*, Przegląd Geograficzny, nr 55.
- Tobiasz-Lis P., 2008, *Wyobrażenia kobiet i mężczyzn o przestrzeni Łodzi*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 9, s. 147–162.
- Tobiasz-Lis P., 2010a, *Przemiany społeczno-ekonomiczne w Łodzi w świetle badań nad wyobrażeniami miasta*, [w:] M. Wójcik (red.), *Studia nad bazą ekonomiczną i rynkiem pracy w województwie łódzkim*, Nowy Sącz-Łódź.
- Tobiasz-Lis P., 2010b, *Wyobrażenie Łodzi w świadomości mieszkańców w kształtowaniu wizerunku metropolii*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.) *Łódzka metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, s. 23–40.
- Tobiasz-Lis P., 2010c, *Osiedla grodzone w Łodzi formą dezintegracji terytorialnego systemu społecznego miasta*, [w:] A. Suliborski, Z. Przygodzki (red.) *Łódzka metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej*, s. 97–108.
- Tobiasz-Lis P., 2012, *Geograficzny wymiar metod badania przestrzeni miejskiej Kevina Lyncha*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), „*Związki geografii z innymi naukami*”, Podstawowe Idee i Koncepcje w Geografii, t.7., s. 227–238.
- Toffler A., 1986, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Tuan Y. F., 1974, *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes and values*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Tuan Y. F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

- Voyer, D., Voyer, S., Bryden, M. P., 1995 *Magnitude of sex differences in spatial abilities: A meta-analysis and consideration of critical variables*. Psychological Bulletin, nr 117, s. 250–270.
- Voyer D., Nolan C., Voyer S., 2000, *The relation between experience and spatial performance in men and women*, Sex roles, nr 43(11-12), s. 891–915.
- Wallis A., 1967, *Socjologia wielkiego miasta*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1969, *Warszawa i przestrzenny układ kultury*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1971, *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1977, *Miasto i przestrzeń*, PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1979, *Informacja i gwar. O miejskim centrum*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wallis A., 2001, *Pojęcie obszaru kulturowego. Pojęcie centrum. Krajobraz i szata informacyjna*, [w:] *Socjologia miasta wybór tekstów*, wybór i opr. M. Malikowski, S. Solecki, Rzeszów.
- Walmsley D. J., 1988, *Urban Living, the individual in the city*, Harlow: Longman.
- Walmsley D. J., Lewis G. J., 1997, *Geografia człowieka, podejścia behawioralne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Warzywoda-Kruszyńska W., 2000, *Koncentracja i gettyzacja ludności biednej w Łodzi-porównania międzydzielnicowe*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder (red.), *Ryzyka transformacji systemowej*, Wydawnictwo Absolwent, Łódź.
- Wejchert K., 1974, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Węclawowicz G., 2007, *Geografia społeczna miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wiśniewska W., 2009, *Przebudowa przestrzenna i funkcjonalna Łodzi po 1989 roku*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 432–482.
- Wolaniuk A., 2009a, *Przemiany funkcjonalne głównej osi urbanistycznej Łodzi*, [w:] I. Jażdżewska (red.) *Duże i średnie miasta polskie w okresie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 173–182.
- Wolaniuk A., 2009b, *Przemiany funkcjonalne w otoczeniu ulicy Piotrkowskiej*, [w:] Liszewski (red.), *Atlas miasta Łodzi. Suplement 1*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, plansza LI.
- Wright J. K., 1947, *Terrae Incogitae: The place of the Imagination in Geography*, "Annals", Association of American Geographers, vol. 37, pp. 1–15.
- Zaidler-Janiszewska A., 2006, *Obrazy w naszym życiu*, „Kultura współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka”, nr 4, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, 5–8.
- Zimbardo P.G., 2006, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ziółkowski M., 2000, *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego*, WFH, Poznań.
- Znanięcki F., 1938, *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, z.1.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

- Liszewski S., (red.). 2000, *Atlas Miasta Łodzi*, Wydawnictwo ŁTN, Łódź.
- Liszewski S., (red.), 2009, *Atlas Miasta Łodzi, suplement 1*, Wydawnictwo ŁTN, Łódź.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (Dz.U. z 2001 r., Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)
- Uchwała nr LVII/491/93 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 02 czerwca 1993 r. w sprawie przyjęcia miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzeni Łodzi.
- Uchwała nr LXXVII/1793/02 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 3 kwietnia 2002 r. w sprawie przyjęcia „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi*”.
- Uchwała nr XXXIV/568/04 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 14 lipca 2004 r. w sprawie przyjęcia „*Uproszczonego lokalnego programu rewitalizacji wybranych terenów śródmiejskich oraz pofabrycznych Łodzi na lata 2004–2013*”.
- Uchwała Nr LVI/1069/05 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 26 października 2005 r. w sprawie *Systemu Informacji Miejskiej w Łodzi*.
- Uchwała nr IX/155/07 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 11 kwietnia 2007 r. w sprawie przyjęcia programu pn. „*Strategia rozwoju klastra w Łodzi na lata 2007–2015*”.
- Uchwała nr XXII/0464/07 Rady Miejskiej z dnia 05 grudnia 2007 r. w sprawie przyjęcia *Programu rewitalizacji domów rodzinnych*.
- Uchwała nr XVII/279/07 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 28 sierpnia 2007 r. w sprawie przyjęcia programu *Nowe Centrum Łodzi*.
- Uchwała Nr XXVIII/561/08 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 12 marca 2008 r. w sprawie wyrażenia zgody na realizację Projektu pn. *Spółeczna Strategia Rewitalizacji współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*.
- Uchwała nr XLIV/0876/08 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 19 listopada 2008 r. w sprawie przyjęcia „*Planu Rozwoju Lokalnego Miasta Łodzi na lata 2007–2013*”.
- Zarządzenie nr 3082/V/09 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 30 kwietnia 2009 r. w sprawie akceptacji założeń do „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi*”.
- Uchwała nr LVII/1074/09 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 13 maja 2009 r. w sprawie przyjęcia „*Strategii rozwoju ulicy Piotrkowskiej w Łodzi na lata 2009–2020*”.
- Uchwała nr LXVII/1301/09 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 04 listopada 2009 r. w sprawie ogłoszenia tekstu jednolitego Statutu Miasta Łodzi.

Uchwała nr XCIX/1826/10 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 27 października 2010 r. w sprawie uchwalenia „*Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi*”.

Uchwała nr nr VIII/81/11 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 23 lutego 2011 r. w sprawie przyjęcia do realizacji dokumentu pod nazwą „*Strategia promocji i komunikacji marketingowej marki Łódź na lata 2010–2016*”.

SPIS TABEL

Tabela 1.	Elementy kompozycji urbanistycznej miast wg K. Wejcherta i elementy wyobrażeń miast wg K. Lyncha.....	26
Tabela 2.	Zasięg przestrzenny i skala szkiców w badaniach wyobrażeń Łodzi w latach 2000–2010.....	61
Tabela 3.	Symboliczny aspekt wyobrażeń Łodzi w świetle dotychczasowych badań.....	99
Tabela 4.	Zmiany określeń miasta Łodzi przez jej mieszkańców w latach 2000–2010.....	102
Tabela 5.	Centrum miasta Łodzi w świadomości jej mieszkańców w 2010 roku.....	108
Tabela 6.	Zmiany preferencji mieszkaniowych łodzian w latach 1990–2010.....	121
Tabela 7.	Wizerunek miasta istniejący w świadomości społecznej a kształtowanie nowego wizerunku pożądanego.....	127
Tabela 8.	Najważniejsze wydarzenia kulturalne w Łodzi w roku kalendarzowym ..	149
Tabela 9.	Najważniejsze wydarzenia kulturalne w Łodzi w roku kalendarzowym ..	150
Tabela 10.	Łódzkie pomniki.....	151

SPIS RYCIN

Ryc. 1.	Zakres przestrzenny badań kwestionariuszowych.....	19
Ryc. 2.	Elementy map wyobrazeniowych wg K. Lyncha.....	25
Ryc. 3.	Informacyjność zerowa i informacyjność maksymalna.....	28
Ryc. 4.	Przestrzeń zapamiętana.....	33
Ryc. 5.	Etapy rozwoju gospodarczego i funkcjonalnego Łodzi.....	38
Ryc. 6.	Galeria Wielkich Łodzian.....	43
Ryc. 7.	Największe centra handlowe w Łodzi.....	46
Ryc. 8.	Lofty „U Scheiblera”.....	49
Ryc. 9.	Aleja J. Piłsudskiego jako „ulica” dla poruszających się środkami transportu i jako „linia i pasmo graniczne” w formie zamknięcia dla pieszych.....	55
Ryc. 10.	Struktura elementów przestrzeni Łodzi na szkicach zbiorczych w 2000 i 2010 roku.....	63
Ryc. 11.	Typy szkiców według D. Appleyarda (1970).....	67

Ryc. 12.	Typy szkiców Łodzi wykonanych przez łodzian w latach 2000–2010.....	68
Ryc. 13.	Szkice typu fragmentarycznego.....	69
Ryc. 14.	Szkice typu łańcuchowego	70
Ryc. 15.	Szkice typu gałęziowego	71
Ryc. 16.	Szkice typu sieciowego.....	71
Ryc. 17.	Szkice typu rozrzuconego.....	73
Ryc. 18.	Szkice typu mozaikowego	73
Ryc. 19.	Szkice typu połączonego	74
Ryc. 20.	Szkice typu mapa.....	74
Ryc. 21.	Wyobrażenie struktury Łodzi w latach 1990–2010. Obraz zbiorczy.....	78
Ryc. 22.	Orientacja szkiców Łodzi wykonywanych z perspektywy różnych części miasta w 2010r.....	82
Ryc. 23.	Wyobrażenie struktury Łodzi mieszkańców północnych, południowych	83
Ryc. 24.	„Atlas mentalny” miasta a czas zamieszkiwania w określonym miejscu	84
Ryc. 25.	Realny i mentalny obraz wybranych elementów struktury przestrzeni Łodzi.....	86
Ryc. 26.	Przykład miejsc, w których zdaniem łodzian czas płynie najszybciej i najwolniej	89
Ryc. 27.	Budowle kojarzone z Łodzią w 2010 roku	103
Ryc. 28.	Miejsca kojarzone z Łodzią w 2010 roku	104
Ryc. 29.	Pomniki kojarzone z Łodzią w 2010 roku	105
Ryc. 30.	Określenia miasta Łodzi w 2010 roku	108
Ryc. 31.	Mocne i słabe strony Łodzi w 2010 roku.....	114
Ryc. 32.	Wartościowanie przestrzeni Łodzi za pomocą dyferencjału semantycznego.....	115
Ryc. 33.	Przykład wartościowania przestrzeni miasta w jego odrębnym szkicu.....	119
Ryc. 34.	Poziomy marketingu terytorialnego (marketingu miejsca).....	124
Ryc. 35.	Elementy tożsamości miasta i instrumenty kształtowania wizerunku	129
Ryc. 36.	Krzywa wrażeń dla ulicy Piotrkowskiej	135
Ryc. 37.	System strategicznego planowania wzrostu jakości życia w mieście	137
Ryc. 38.	Genotyp miasta	138
Ryc. 39.	Krystalizacja układu przestrzennego miasta	141
Ryc. 40.	Przykłady elementów Systemu Informacji Miejskiej w Łodzi	145